

ATAKAN ALTINÖRS

felsefe

• dil felsefesine giriş

Atakan Altınörs

Dil Felsefesine Giriş

Dil Felsefesine Giriş

© 2003, Atakan Altınörs

© 2003, inkılâp Kitabevi

Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş.

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş.'ye devredilmiştir.

Editör: Hasan Öztoprak

Düzelti: Özlem işbilir

Dizgi: Şahabettin Saykaloğlu

Kapak Tasarım: Hakan Bektaş

ISBN 975-10-2056-5

03 04 05 06 7 6 5 4 3 2 1

Baskı:

ANKA BASIM

Matbaacılar Sitesi, No: 38

Bağcılar-İstanbul

 İNKILÂP

Ankara Caddesi, No: 95

Sirkeci 34410 İstanbul

Tel: (0212) 514 06 10 - 11 (Pbx)

Fax: (0212) 514 06 12
e-posta: posta@inkilap.com
www.inkilap.com

Atakan Altınörs;

1972 yılında İstanbul’da doğan yazar, Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümü’nden 1994 yılında lisans, 1997 yılında yüksek lisans diploması aldı. 1997-1998 yıllarında Fransa’nın Bourgogne Üniversite'sinde burslu olarak eğitimine devam etti. Dil Felsefesi Sözlüğü adlı bir kitabı bulunan yazarın felsefe çevirileri de bulunmaktadır. Altınörs, halen Galatasaray Üniversitesi’nde öğretim görevlisidir.

ÖNSÖZ 8

GİRİŞ 9

I. Bölüm DİL FENOMENİNİN GENEL TASVİRİ 12

1. Dilin Kökeni Problemi 15

- a. Mitolojik / Teolojik Açıklama: 16
- b. Mimolojik / Spekülatif Açıklama: 17
- c. Kültürel / Antropolojik Açıklama: 18
- d. Empirist / Behaviorist Açıklama: 19
- e. Rasyonalist / Nativist Açıklama: 20
- f. Evrimsel / Biyolojik Açıklama: 22

2. Dili Nesne Edinen Bilgi Dalları 26

3. Dil Felsefesi ve Diğer Felsefe Disiplinleri 31

4. Dil Felsefesinin Temel Kavram ve Sorunları 34

II. Bölüm ANLAM SORUNU 43

1. İdeci Yaklaşım 44

2. Göndergeci Çözüm 48

3. Davranışçı Teori 52

4. Pragmatik Yaklaşım 54

III. BÖLÜM DİL FELSEFESİ TARİHÇESİ 60

1. Antik Çağ 60

2. Orta Çağ 64

3. On Yedinci Yüzyıl 68

4. On Sekizinci Yüzyıl 72

5. On Dokuzuncu Yüzyıl 76

6. Yirminci Yüzyıl 80

- a. Frege: Cümle-fonksiyon Teorisi 83

b. Russell: Mantıksal Atomculuk 85

c. Mantıkçı Pozitivizm: Doğrulama İlkesi 89

d. Wittgenstein: Resim-tasarım Teorisi ve Dil Oyunları 94

e. Austin: Gündelik Dil ve Söz Edimleri 98

Terimler Konusunda Açıklamalar 104

ÖNSÖZ

Varlık felsefesi, bilgi felsefesi, tarih felsefesi, siyaset felsefesi, vb. gibi, dil felsefesi de bir felsefe disiplini. Ancak, diğ er felsefe disiplinleriyle karşılaştırıldığında, dil felsefesinin deyim yerindeyse bir “talihsizliğı”nden söz edilebilir. Bu talihsizlik şöyle özetlenebilir: Dili konu edinen çok sayıda farklı disiplin mevcuttur; bu çeşitlilik içinde, dile ilişkin ortaya koyulmuş bilgiler ya da yapılmış spekülasyonlar da bir hayli fazladır. Bu durumun bir uzantısı olarak, dil üzerine yapılmış her türden spekülasyona ya da genellemeye kestirme bir şekilde dil felsefesi adının yakıştırıldığına sık sık tanık olmaktadır.

İşte bu nedenden dolayı elinizdeki kitapta, öncelikle, dili nesne edinen diğ er bilgi dallarının çeşitliliğı içinde dil felsefesinin konusunu, ele aldığı problemleri ve bu problemleri ele alma tarzını tanıtmayı hedefledim. Sonuçta ortaya üç bölümden oluşan bir el kitabı çıktı: Birinci bölümde dil felsefesinin belli başlı konuları ve onları nesneleştirme tarzının dil ile ilgilenen diğ er bilgi dallarından farkı; ikinci bölümde dil felsefesinin temel problemi olarak “anlam” konusunda ortaya atılmış çözüm önerileri; üçüncü bölümde Antik Çağ’dan yirminci yüzyıla kadar geçen dönemde filozofların dile ilişkin görüşlerinden örnekler yer alıyor.

Bir “manuel” olarak rahat okunabilmesi kaygısıyla zorunlu olmadıkça dipnot kullanmadım. Onun yerine, her alt bölümün sonuna konuyla ilgili bir veya iki okuma parçası ekledim. Okuma parçalarının bir bölümünü Türkçeye kendim çevirdim, önemli bir bölümünü ise mevcut çevirilerden kaynak göstererek alıntıladım. Çalışmalarından yararlandığım değerli çevirmen ve akademisyenlerin adlarını burada tek tek anmak

maalesef mümkün olamıyor. Bununla birlikte, iki ismi anmadan geçemeyeceğim: Prof.Dr. Ahmet Cevizci'ye beni bu çalışmayı yapmaya teşvik ettiği; eski fakülte arkadaşım sosyolog Gökhan Yavuz Demir'e ise, konuyla ilgili eline geçen kaynakları benimle paylaştığı için teşekkür borçluyum.

Kitabın konu hakkında tüketici bir içeriğe sahip olma iddiası taşımadığını, başlıktaki “giriş” sözü dile getirmekte. Ne yazık ki, yirminci yüzyılda analitik gelenek dışındaki, psikanaliz, marksizm, fenomenoloji, post-modernizm gibi belli başlı akımların ve filozofların dile yaklaşımlarının yer alacağı bölümün yazımını bu baskıya yetiştiremedim. Sonraki baskılarında içeriğini daha da zenginleştirme fırsatını bulacağımı düşündüğüm Dil Felsefesine Giriş'in, mevcut boşluğu en azından şimdilik dolduracağı ve dil felsefesi dersi alan öğrenciler için yararlı olacağı umuduyla. . .

Atakan Altınörs

İstanbul, 2003

GİRİŞ

Felsefe eğitimi almamış kişilerin dil felsefesinden beklentileri, genel olarak felsefe hakkında herhangi bir bilgiye dayanmadan sahip olunan önyargılardan bağımsız değildir. Felsefeye dışarıdan bakanların “felsefî olan” ile ilgili tasarımları çoğunlukla birtakım karıştırmalara dayalıdır. Felsefe sık sık ideolojiyle, dünya görüşüyle, pratik davranış ilkeleriyle, vb. şeylerle karıştırılır. Bunun sonucunda “felsefî olan” ile kastedilen, parlak fikirler, olan-biten her şeyi açıklama / anlamlandırma iddiasıyla ortaya konan savlar, değişik konulardaki veciz sözler, bir problem hakkında “can alıcı” saptamalar, vs.’dir. Sokaktaki insanın, her zaman ihtiyaç duyduğu “düşünme ekonomisi”ni bu tür indirgemelerde bulması ve farkına genellikle varmadığı soru sorma ve sorduğu sorulara cevap arama ihtiyacını bu yoldan gidermesi, yukarıda örneklediğimiz karıştırmaların nedeni olsa gerek.

“Felsefî olan”ı, “kavranamayan”a, bilinmeze yönelik bitmek tükenmek bilmeyen ve faydasız bir deşifre etme çabasına, çok şey söyleyerek hiçbir şey anlatmama biçiminde bir belâgate ve hatta düpedüz “saçma”ya indirgeyenler ise diğer bir grubu oluşturmaktadır. Bu tür bir tasarım, ilk grup ile kıyaslandığında “olumsuz” olarak değerlendirilebilir. Zira ilkinde baskın olan eğilim, hayretle ve belki de saygıyla karışık bir tür “temkinlilik” tavrıyla ikincisinde, küçümseme ya da yok savma tutumu egemendir. Sonuçta her iki grubun

ortak yanı, felsefeye, felsefî etkinliğin taşıyıcısı olarak felsefe yapıtlarına ve felsefecilere “mesafeli” durmayı yeğlemeleridir, denebilir.

Oysa ki, ne genel olarak “felsefî olan” ne de özel olarak dil felsefesi yukarıdaki örneklerde zannedildiği gibi bir şey değildir. Her şeyden önce dil felsefesi, bir “bilgi üretme etkinliği”nin adıdır. Bu nedenle de dile bir “mucize” gibi yaklaşmaz. Yaygın kanının tersine, aslında “dilin kökeni” sorunu da sahici bir dil felsefesi problemi değildir; zira dile sahip olmayan bir insan topluluğunu tahayyül etmek – mümkün olabilse dahi– beyhude olacaktır. Buna, felsefe tarihinde dilin kökeni problemine değinen filozofların sayısının hiç de az olmadığı biçiminde bir saptama ile karşı çıkılabilir. Ancak, dilin kökenini konu alan “felsefî” denemelere bakılırsa, bunların çoğunlukla ölçüsü kaçırılmış spekülasyonlar oldukları görülecektir.

Sözcüklerin kökenine ilişkin açıklamalar da dil felsefesinin alanı dışındadır, zira lengüistiğin bir dalı olan etimolojinin alanına girmektedir. Buna, adların kaynağı / doğruluğu konusunun Antik Çağ’daki dil filozoflarının düşünme gündeminde merkezi bir konum işgal ettiği hatırlatılarak karşı çıkılabilir. Ne var ki, Saussure çeşitli dilleri karşılaştırarak verdiği örneklerle gösteren ile gösterilen arasındaki bağın saymaca olduğu biçimindeki ilkesini kanıtlayarak “adların doğruluğu” tartışmasının Antik Çağ’daki tarihsel bağlamı dışında sürdürülmesinin beyhudeliğini göstermiştir. Böylece, insanlığın tarih boyunca mitolojik veya dinsel inançlardan (örneğin Eski Ahit’teki Babil Efsanesi’nde) felsefî ya da bilimsel meraka kadar uzanan (örneğin XIX. yy. da geliştirilmiş onomatope odaklı spekülatif teorilerde olduğu

gibi) adların, sözcüklerin ve genel olarak dilin kökenine yönelik bir “ilk neden” arayıp bulma tutkusu, artık günümüzde dil felsefecilerinin motivasyonunu oluşturmamaktadır. Kısacası (buradan itibaren sadece “dil felsefesi” diye anacağımız) modern dil felsefesi, genetik (kökene ilişkin) bir soruşturma etkinliği değildir.

O halde, nasıl bir bilgisel etkinliktir dil felsefesi? Bu etkinlik sonucunda hangi türde ürünler ortaya konmaktadır? Dil felsefesini, dili konu edinen diğer bilgi alanlarından ayıran şey nedir? Bu soruların cevaplanması, genel olarak felsefî bilgiyi diğer bilgi türlerinden (özellikle bilimsel bilgiden) ayıran özelliklerinin belirtilmesini gerektirmektedir. Burada, söz konusu ayırıcı özelliklerden yalnızca birinin altını çizmeyi deneyeceğiz.^{a} Çünkü felsefî bilginin bu özelliği, aynı zamanda sokaktaki insanın onunla ilgili karıştırmalarının ya da önyargılarının nedenleri arasında üst sıralarda yer almaktadır. Sözgelimi, bilimsel bilginin “ayakları yere basan” yapısıyla karşılaştırıldığında felsefî bilgiyi daha soyutlamaya dayalı, hatta bir benzetmeyle “uçarı” kılan özelliği, onun “verilmiş olan” ile yetinmemesidir. Felsefî bilginin bu yönünü, Edmund Husserl’in fenomenoloji için kullandığı bir terimden yararlanarak –Husserl’in kendi kastıyla özel bir bağ kurmaksızın– belirtmek mümkündür: Felsefî bilgi nesnesini *a priori* tasvir etmeyi hedefler.

Bu iddiayı açıklamak ve temellendirmek için, bilimsel bilgi ile felsefî bilgi arasındaki farka dair şu örneği ele alalım: Bir Antik Çağ filozofu olan Thales, evrenin *arkhe*’sinin (ilk kaynağının) su olduğunu iddia etmiştir. Su ile gezegenimizdeki hayat arasındaki nedensellik ilişkisine dair olguların gözlemlenmesine dayalı olduğuna şüphe

bırakmayan bu iddianın, gözlemi aşan genelleyiciliği dikkat çekmektedir. Oysa ki bir bilim adamının, örneğin bir biyoloğun aynı gözlemler sonucunda şöyle bir varsayıma ulaşması beklenebilir: “Bir gezegende su (H₂O) bulunması orada canlıların olması için zorunlu koşuldur”. Ardından da bu varsayımı, sözgelişi diğer gezegenler konusunda yürütülen araştırmalarda elde edilen bulgularla karşılaştırarak sınaması beklenebilir.

Örneğimizde de görüldüğü gibi, filozof da bilim adamı gibi olan-bitenden hareketle işe başladığı halde, sonuçta olan-bitene dair ürettiği bilgiyi sınamak üzere yeniden ona başvurmamaktadır. Zira artık o bilginin sınırları, deneyimin sınırlarından daha geniştir. Felsefî bilgi, salt duyu deneyimi yoluyla doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmayan bir nitelik arz etmektedir.

Dil felsefesi de, genel olarak felsefî bilginin sahip olduğu bu özelliği taşıyan bilgiler üretmektedir. Bu nedenledir ki, örneğin lengüistik uzmanı gibi, dil filozofu da belirli bir doğal dildeki ifade örneklerinden yararlanarak teorisini oluşturmaya başlayabildiği halde, onu sınamak için tek tek doğal dillere yönelmez. O, tüm doğal dillerde ortak olan, dil fenomenine ait öğelerin a priori^{b} tasvir edilmesi amacını güder.

Dil felsefesinin bu tasvirde yararlandığı kavramlar, üzerine eğildiği sorunlar ve bu sorunların çözümü için önerilmiş görüşler, takip eden bölümlerde tanıtılmaktadır.

I. Bölüm

DİL FENOMENİNİN GENEL TASVİRİ

Dünya üzerinde konuşulan dillerin sayısının beş-altı bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu diller arasında, örneğin milyonlarca insan tarafından konuşulan Çince gibi dillerin yanı sıra, onu konuşanların sayısı ancak “yüzler” ile ifade edilebilecek kimi kabile dilleri de bulunmaktadır. Türkçe, İspanyolca, Urduca, İbranice, vb. gibi tek tek dillere “doğal dil” adı verilmektedir. Akdeniz kıyılarında konuşulan ve Fransızca, Arapça ile İspanyolcanın karışımı olan Sabir dili gibi dillere ise “karma dil” denilmektedir. Eski Yunanca, Latince, Hititçe gibi dillere, günümüzde bu dilleri iletişim amacıyla kullanan herhangi bir topluluk var olmadığı için “ölü dil”ler denilmektedir.

“Yapay” ya da “ideal” dil terimleriyle kastedilen, global dil birliği sağlama ülküsüyle icat edilmiş, tarihin ürünü olmayan dillerdir. Bu dillerin icat edilmesindeki motifler değişkendir: dinî, felsefî, romantik, pragmatik, vs. Örneğin XIII. yüzyılda Ramond Llull, tüm insanların Hristiyanlığa iman etmesini sağlamak amacıyla *ars magna* adını verdiği kusursuz bir dil projesi geliştirmiştir. XV. yüzyılda ise Memet Muhiddin’in – Babil Kulesi mitosundan esinlenerek– “Bâlibilen” diye adlandırdığı romantik bir yapay dil projesi üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Pragmatik bir niyete dayanarak geliştirilmiş uluslararası yapay dillerin en şöhretlisi kuşkusuz, Polonyalı araştırmacı Dr.L.L. Zamenhof tarafından icat edilen

Esperanto'dur. Leibniz'in *ars combinatoria*'sı ise, felsefî ideal dil projelerin içinde en iddialı olanıdır.

Mors alfabesi, A.S.L. (American Sign Language), gemici düdükları, trafik ışıkları gibi dizgeler de birer bildirişim aracı olarak "işaret dili" örnekleridir. Matematik ve simgesel mantık ise, içerdikleri simgeler ve onlar arasındaki işlem kurallarıyla birer "formel dil"dir. Diğer yandan, bir "bilim dili"nden, "teknik dil"den, "gündelik dil"den, "konu dili"nden, "üst dil"den, "sinema dili"nden, "askerlik dili"nden, "resmî dil"den, "diplomatik dil"den, "ekonomi dili"nden, "felsefe dili"nden, vs. söz edilebilmektedir.

"Beden dili" son dönemde revaçta olan bir konudur. Yukarıda "doğal diller" biçiminde adlandırdığımız sözlü diller dışında ya da destekleyici olarak onlarla birlikte kullandığımız mimikler ve jestler bu kategoriye girmektedir. Bu sözlü-olmayan iletişim araçları, şaşkınlık ya da şüphe ifadesi olan kaş kaldırma gibi türe özgü doğal, kendiliğinden, istemsiz, niyetli olmayan mimiklerden, kültürden kültüre değişen ve o kültüre özgü mutabakata dayalı jestlere kadar geniş bir yelpaze oluşturmaktadır.

Sözlü-olmayan iletişim formlarının en tipik örneklerine çeşitli hayvan türleri arasında rastlanmaktadır. Bu konuda ilk akla gelen örnek "arıların dansı"dır. Münih Üniversitesi zooloji profesörlerinden Kari von Frisch'in 1950 yılında yayımlanmış raporunun ilk örneklerinden biri olduğu arıların dansı konusundaki çalışmalar, bal arılarının havada yaptıkları uçuş figürleri aracılığıyla birbirlerine polenlerin yoğun olarak bulunduğu yönü ve çiçek tarlalarının mesafesini bildirdiğini belgelemektedir. Arıların dışında, karıncalar, yunuslar, şempanzeler gibi birçok hayvan türünün kendi aralarında

hormonal salgılar, sonar dalgaları, ıglıklar, vb. yollarla haberleştiğı de bilinmektedir. Hatta, türler arasındaki haberleşme dışında, uzun yıllar süren sabırlı çalışmalar sonucunda şempanzeler ve orangutanlar gibi primat familyasından bazı deneklerin A.S.L. (American Sign Language) aracılığıyla insanlarla iletişim kurduğu gözlemlenmiştir. Örneğın, Nevada Üniversitesinde Washoe adındaki şempanze üzerinde 1966 yılında başlayan çalışmaları sonucunda R.A. ve B.T. Gardner adlı hayvan psikolojisi uzmanı bir çift, ona A.S.L. aracılığıyla insanlarla iletişim kurmayı öğretmeyi başarmıştır. Bu zahmetli eğitim süreci sonunda *Washoe*, örneğın şu türde bir mesajı A.S.L. ile iletebilmektedir: “Haydi bahçeye gidip gezelim, elma toplayalım”.

Bir iletişim aracı olarak dile ademoğlundaki olduğu kadar birtakım hayvanlarda da rastlanmakla birlikte, bu ikisi arasında radikal farklılıklar bulunduğunu da kaydetmek gerekmektedir. Bu farklılıklar arasında en belirgin olanı şudur: Hayvanlarda, doğuştan ve biyolojik kalıtım yoluyla aktarılan “verilmiş” bir dil söz konusudur; oysa insan dili icat edebildiğı gibi, onu öğrenmeyle, kültürel miras yoluyla aktarılmaktadır. Örneğımızdeki gibi, şempanzelerin A.S.L.yi öğrenmeleri mümkün olduğu halde, bu dili sonraki kuşaklara öğreterek aktarmaları imkân dahilinde görünmemektedir.

Demek ki dil, en geniş anlamıyla her türden iletişim dizgesinin ortak adıdır. Yukarıdaki örneklerle de görüleceğı gibi “dil” kavramının kapsamı, “doğal dil”in kapsamından çok daha geniştir. Dolayısıyla da, bu fenomen çok çeşitli açılardan tasvir edilmeye elverişlidir. Bir diğeri deyişle dilden, çeşitli özelliklerini öne çıkartarak söz etmek mümkündür. Örneğın,

dilden “kültürün” ya da “uygarlığın taşıyıcısı” olarak söz edilebilir; bunun anlamı, dilin, felsefe, edebiyat, bilim, vb. kültür elemanları için *conditio sine qua non* (zorunlu koşul) olduğudur. Bu tür etkinlikler ancak dil sayesinde gerçekleştirilebilmektedir, zira soyut ya da kavramsal düşünmeyi mümkün kılan dildir.

Ayrıca dil, “düşüncenin taşıyıcısı” olarak da tasvir edilebilir. Birçok filozof arasında özellikle J. Locke bu tasviri ustalıkla yapmıştır. Locke’a göre dil, insanların zihinlerinde kapalı bir biçimde bulunan çeşitli “ideler”i başkalarına iletme imkânı sağlamaktadır. Bunun yanında, düşünme-dil ilişkisi problemi bağlamında, felsefe tarihinde dil olmadan düşünmenin imkânsız olacağını savunan Hamann gibi filozoflara rastlanmaktadır. Hamann’a göre akıl ve dil bir ve aynı şeydir; düşüncelerimiz dil sayesinde varlık kazanmaktadır. Dil olmasaydı o durumda akıldan da söz edemeyeceğimizi belirten Hamann dili aklın organon’u olarak yorumlamaktadır. Genel olarak düşünme-dil bağlantısı klâsik “düşünce=dil+düşünme” formülüyle gösterilmektedir. Yani düşünce, dilde ifadesini bulan düşünmedir. Bu tanımla ilişkili olarak, yapay zekâ araştırmalarının ilk örneği olan “Turing testi”nin adını kendisinden aldığı A.B.D.’li araştırmacı A. Turing’in kriteri (1950) bir bilgisayar programına düşünme yeteneği atfedebilmek için, onun insaninkini andıran bir iletişim gerçekleştirebilmesi gerektiğidir. Böylece düşünme-dil ilişkisinin problematik bir konu olarak Antik Çağ filozoflarından başlayan ve günümüzdeki yapay zekâ tartışmalarına kadar uzanan bir tarihçesi olduğu görülmektedir.

Bir başka açıdan yaklaşıldığında dilden, “yeti” ve “ürün” olarak söz edilebilmektedir. Bu ayrım, Grekçe *energeia* ve *ergon* terimlerinden yararlanarak yapılmaktadır. *Energeia* olarak dil, insandaki konuşma yetisidir. Bu potansiyel, bireylerin konuşma ya da yazma eylemleriyle tarihsel olarak gerçekleştirdikleri ürünlere (*ergon*) dönüşmektedir. Ünlü lengüistik uzmanı N. Chomsky de “competence” ve “performance” kavramları aracılığıyla, genel dil yetisi ile bireysel sözel gerçekleştirmeler arasındaki farkı açıklamaktadır.

Dilin “bildirici (*informative*)” olarak adlandırılan dünyadaki objeler ya da olaylar hakkında haber verme işlevi dışında, “anlatıcı (narrative)”, “buyurucu (prescriptive)”, “edimsel (performative)” işlevlerinden söz edilebilir. Bir öykü ya da romandaki cümleler, realitede bulunan nesnelere ya da olaylara göndermede bulunma işlevini değil, bir nesne ya da olayı öyküleme işlevini yerine getirmektedir. Emirler, komutlar, moral yasaklar, vb. ifadeler ise ne anlatıcı ne de bildirici bir işleve sahiptir; onlar bir yaptırım gücünü kullanma iddiasıyla karşımıza çıkan dilsel ifadelerdir. Kendileri aracılığıyla söz verme, yemin etme, oturumu açma, bir bebeğe ad verme, vb. edimler gerçekleştirdiğimiz sözcelemeler ise, dilin edimsel işlevinin çeşitli görünümleridir.

Hiç kuşkusuz dilin en karakteristik yanı, onun toplumsallığıdır. Genel olarak dilin gelişimiyle toplumsal kurumların evrimi arasında bir etkileşim mevcuttur. Özel olarak ise, tek tek doğal dillerle onları konuşan toplulukların kültürleri arasında güçlü bir bağ bulunduğu görülmektedir. Düşünce tarihinde dilin toplumsallığını vurgulayan çok sayıdaki örnek arasında ilk akla gelen filozoflar W. von

Humboldt ve L. Wittgenstein'dır. Humboldt dil ile o dili konuşan ulus arasında diyalektik bir bağ olduğunu savunmaktadır. Ona göre her dilde o dile özgü bir dünya görüşü saklıdır. Wittgenstein da “dil oyunları” ve “hayat formları” kavramlarıyla, belirli bir doğal dil ile o dili konuşan toplumun kültürel kurumları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

Yukarıda örneklemeye çalıştığımız farklı görünüşleriyle dili, farklı bilgi dalları nesne edinmekte ve kendilerine özgü çeşitli yöntemlerle bilgi üretmeye çalışmaktadır. Takip eden alt bölümlerde bu bilgi dallarının bir panoraması sunulmakta ve dil felsefesinin ayırıcı özelliğinin belirtilmesi hedeflenmektedir.

1. Dilin Kökeni Problemi

Dilin kökeni, olan-biteni açıklama denemelerinin en eski formundan, yani mitoslardan başlayarak insanlığın üzerinde durduğu bir konudur. Doğal dillerin çeşitliliği içinde, “dil yetisi” olarak adlandırılan kapasitemizin kaynağının ne olduğu, ne tür gelişim basamaklarından geçerek günümüzdeki durumuna eriştiği biçimindeki sorular farklı yaklaşımlarla cevaplanmaya çalışılmıştır.

Dilin kökeni probleminin gerçekte, bir “sahte sorun” olduğunu derhal belirtmek gerekir. Bir başka deyişle bu sorun ne bilimsel ne de felsefî bir yöntemle irdelenmeye imkân tanır. Bilimsel alanda (örneğin antropolojide) bu konuda geliştirilmiş çeşitli hipotezlere rastlanmakta; ancak bu hipotezleri test edebileceğimiz güçlü empirik kanıtlardan

yoksun olmamız –kaba bir benzetmeyle, dilin kökenini geçmişe yolculuk yaparak milyonlarca yıllık bir serüveni gözlemleyemememiz– nedeniyle problem kelimenin yoğun anlamıyla bilimsel bir çözüme kavuşturulamamaktadır. Benzer şekilde, sorun sahici bir felsefî problem de değildir, çünkü konuşmanın olmadığı bir insan topluluğu tahayyül etmek imkânsızdır. Başka bir ifadeyle, insanoğlunu dile sahip olmayan bir varlık olarak düşünmek abesle iştigal etmektir.

Ne var ki yukarıda da belirttiğimiz gibi insanoğlu, dilin kaynağı meselesi üzerine binlerce yıldır kafa yormuştur. Bu konuda özellikle on dokuzuncu yüzyılda, lengüistiğin doğum sancılarının yaşandığı bir bilim-öncesi tartışmalar ikliminde o kadar çok sayıda spekülasyon yapılmıştır ki, Paris Lengüistik Topluluğu 1866 yılında bu konuda tebliğ sunulmasını ve yuvarlak masa toplantıları yapılmasını yasaklamıştır.

Sonuçta, aslında sahici bir bilimsel ya da felsefî problem olmayan dilin kökenine ve dil yetisine dair yapılmış açıklamaları şöyle gruplandırabiliriz: mitolojik / teolojik, mimolojik / spekülatif, kültürel / antropolojik, empirist / behaviorist, rasyonalist / nativist, evrimsel / biyolojik. Bu yaklaşımlar aşağıda tek tek ele alınacaktır.

a. Mitolojik / Teolojik Açıklama:

İslâm inanışına göre, nesnelerin isimlerini Âdem’e öğreten Allah’tır. Ardından da Âdem’i, o isimleri meleklerle öğretmekle görevlendirir: «Ve Âdem’e isimlerin hepsini öğretti. Sonra onları meleklerle yöneltip: “Eğer doğru sözlüyseniz, bunları bana isimleriyle haber verin” dedi. (Bakara suresi, ayet:31) “Ey Âdem, bunları onlara isimleriyle

haber ver” dedi. O, bunları onlara isimleriyle haber verince de dedi ki: (...)» (Bakara suresi, ayet:33)

Hristiyan inanışında ise, nesnelere isimlerini veren Âdem’dir. Tanrı dünyayı yarattıktan sonra, nesnelere isim vermesi için Âdem’i görevlendirir ve Âdem her bir nesneye nasıl seslendiyse o nesnenin adı o olur: «(...) RAB Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem’e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. » (Tekvin, bab:2, ayet:18-20)

“Babil Kulesi” olarak bilinen efsanenin, doğal dillerin çeşitliliğini açıklamaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu efsane Eski Ahit’in Tekvin bölümünün 11. Bab’ında şöyle anlatılmaktadır:

Başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşur, aynı sözleri kullanırlardı. Doğuya göçerlerken Şinar bölgesinde bir ova bulup oraya yerleştiler. Birbirlerine, “Gelin tuğla yapıp iyice pişirelim” dediler. Taş yerine tuğla, harç yerine zift kullandılar. Sonra, “Kendimize bir kent kuralım” dediler. “Göklere erişecek bir kule dikip ün salalım. Böylece yeryüzüne dağıtmalıyız.”

RAB insanların yaptığı kentle kuleyi görmek için aşağıya indi. “Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre, düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaktır” dedi, “Gelin, aşağıya inip dillerini karıştıralım ki, birbirlerini anlamasınlar”. Böylece RAB onları yeryüzüne dağıtarak kentin yapımını durdurdu. Bu nedenle kente Babil adı verildi. Çünkü RAB bütün

insanların dilini orada karıştırmış ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıtmıştı.

Görüldüğü gibi Hristiyanlıkta, başlangıçta Âdem'in nesnelere ad vererek kurduğu biricik ve ideal dilin, âdemoğullarının kibirle Tanrıya meydan okumalarının cezası olarak Tanrı tarafından bozulduğuna ve farklı dillerin ortaya çıktığına inanılmaktadır. Alman teolog ve filozof Herder 1772'de yayımlanan *Ursprung der Sprachen* (Konuşma Yetisinin Kökeni) adlı yapıtında, dilin oluşumu problemine Hristiyan inancı temelinde bir spekülatif açıklama getirmektedir. Herder bu yapıtında insan türünün kültürel gelişimi sırasında dil fenomeninin ortaya çıkış nedenlerini tartışmakta ve bu yeteneği insanı diğer türlerden ayıran başlıca özellik olarak tasvir etmektedir. İnsan ilk var olduğu andan itibaren sahip olduğu zekâsını kullanarak konuşma yeteneğini geliştirmiştir. Herder, insanın sahip olduğu anlama yetisinin ve dilin birbirini karşılıklı olarak gerektirdiğini, biri olmadan diğerinin de olamayacağını savunmaktadır. Ona göre Tanrı'nın öğretisi, akıl ve konuşma yeteneği sayesinde mümkün olduğu gibi, bu yeteneklerin kaynağı da böyle bir güçte aranmalıdır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında De Bonald ve De Maistre adlı teologlar da, dilin türeyişine ilişkin Tekvin'de anlatılanlara dayalı bir teolojik yorum geliştirmiştir.

b. Mimolojik / Spekülatif Açıklama:

On dokuzuncu yüzyıl “Dilin Kökeni Üzerine” başlıklı sayısız yapıtın kaleme alındığı bir dönemdir. Bunların tümünün ortak özelliği, lengüistiğin bir bilim olarak kurulmaya başladığı bir dönemdeki bilim-öncesi “spekülatif” teoriler olmalarıdır. Bu dönemde aralarında Alman dilci Dr. W. Oehl'ün de

bulunduğu bir grup dil uzmanı birbirleriyle eşzamanlı olarak, tümü onomatope merkezli spekülatif teoriler geliştirmiştir. Dr. Oehl dilin, doğal seslere öykünme sonucunda türediğini iddia etmiştir. “şırıl şırıl akmak”, “püfür püfür esmek”, “çınılamak”, “vızıldamak” gibi sözcüklerin doğal seslerin yansıması olduğu saptamasından hareketle, bir bütün olarak doğal dillerin kaynağını buna bağlamaktadır. L. Noire ise, dilin toplumsal karakterini belirtmekten uzak olduğunu düşündüğu bu teoriyi eleştirerek kendi teorisini ortaya koymuştur. Noire 1877 yılında yayımlanan *Der Ursprung der Sprache* (Dilin Kökeni Üzerine) adlı kitabında, dilin başlangıç öğesi olan sözcüklerin oluşumunu, bireylerin toplu halde iş yaptıkları sırada kas gücünü desteklemek için çıkardıkları seslere bağlamaktadır. Oysa ki, gerek Oehl’ün gerekse Noire’nin teorilerinin temeline koydukları türde sözcüklerin, bir doğal dildeki toplam sayısı bu tür bir genellemeyi empirik olarak imkânsız kıldığı gibi, bir doğal dil sadece sahip olduğu kelime hazinesiyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir dizgedir.

Aynı dönemde, Renan ve Steinhil ise, dilin heceler ya da sözcükler gibi yalın öğelerden başlayarak tarih içinde geliştiği, karmaşıklaştığı düşüncesine karşı çıkmıştır. 1848 tarihli *De l’Origine du langage* (Dilin Kökeni Üstüne) adlı çalışmasında Renan, dilin her ırkın dehasıyla bir anda ve bütünüyle oluştuğunu öne sürmektedir. Steinhil de, *Der Ursprung der Sprachen* (Konuşma Yetisinin Kökeni Üzerine - 1851) başlığım taşıyan incelemesinde dilin, tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkmış olmadığını, bebeklerin gelişimindeki gibi, ruhsal olgunlaşmanın zorunlu sonucu olarak kendiliğinden doğduğunu savunmaktadır.

c. Kültürel / Antropolojik Açıklama:

Burada “antropolojik” teriminin bir bilim dalı olarak antropolojiye değil, felsefî antropolojiye (insan felsefesi) atıfta bulunduğunu belirtmek gerekir. Dil yetisini kültürel / antropolojik bir bakış açısından ele alanlar arasında ilk akla gelenler, Alman filozoflar E. Cassirer ve W. von Humboldt’tur.

E. Cassirer *Philosophie der Symbolischen Formen* (Simgesel Formlar Felsefesi) başlıklı yapıtında (1923) dilin tarihte üç ifade aşamasından geçerek oluştuğunu öne sürmektedir: “Mimik” aşamasında çıkarılan sesler, duyguları yansıtmaktadır. “Analojik ifade” evresinde, önceki evrede ortaya çıkmış seslere benzetilerek yeni göstergeler üretilir. Kavramsal düşüncenin geliştiği “sembolik ifade” evresindeyse artık kavramlar, semboller aracılığıyla ifade edilmektedir. Cassirer dilin bu aşamada eriştiği soyutluk ve simgesellik sayesinde mitos, bilim, felsefe gibi sembolik formların, insan başarılan olarak tarih sahnesine çıktığını kaydetmektedir.

W. von Humboldt’a gelince, o belirli bir dille onu konuşan milletin kültürü arasında diyalektik bir bağ olduğunu savunmaktadır. Ona göre her dilde, o dile özgü bir dünya görüşü saklıdır ve bir milletin diliyle o milletin dünya görüşü birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bir başka ifadeyle, bir milletin dünya görüşü onun dilini belirlediği gibi, dili de dünya görüşünü belirlemektedir. Böylece, bu ikisinden birindeki değişim, diğ erinin de değişmesi sonucunu doğurmaktadır. Humboldt dili bir ürün (ergon) olarak değil, bir etkinlik (energeia) olarak tasarlamaktadır. Dil, biteviye yeniden gerçekleştirilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir

etkinliktir. Bu nedenle Humboldt, dili tasvir etmede kullanılacak en uygun yöntemin tarihsel yaklaşım olduğunu düşünmektedir.

d. Empirist / Behaviorist Açıklama:

Aslında, insandaki “dil yetisi”ni açıklamaya dair felsefedeki, psikolojideki ve lengüistikteki yaklaşımları kabaca iki grupta toplamak mümkündür: Bunlardan ilki, temsilcileri arasında J. Locke, B.F. Skinner ve L.S. Vygotsky’nin yer aldığı empirist / behaviorist yaklaşım; ikincisiyse, ünlü temsilcileri R. Descartes ve N. Chomsky olan rasyonalist / nativist yaklaşımdır.

J. Locke empirist görüşünde, dili oluşturan sözcüklerin ve onların temsil ettiği ideaların, doğuştan tabula rasa olan insan zihni tarafından deneyim yoluyla kazanılmış olduğunu savunmaktadır. Ona göre, ilk bakışta öyle olmadığı izlenimi uyandıran soyut veya tümel sözcüklerin kaynağı da aslında deneyimdir. Locke, *An Essay concerning Human Understading* (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtında şöyle söylemektedir:

Sözcüklerimizin ortak duyulur idelere ne çok bağlı olduklarını; duyulara tümüyle uzak kalan kavram ve eylemleri ifadede yararlanılan sözcüklerin nasıl olup da yine duyulardan kaynaklanır olduklarını; bunların açıkça duyulur idelerden daha soyut anlamlara nasıl geçtiklerini ve duyularımızın algılama alanını aşan ideleri belirtmekte nasıl kullanıldıklarını gözlemleyecek olursak tüm kavramlarımız ile bilgimizin kaynağına daha da yaklaşabiliriz: Örneğin, imgelemek, kapsamak, kavramak, huzur, iğrenmek, sıkıntı, düşünmek ve benzeri, duyulur şeylerin işlemlerinden

çıkarılan ve belli düşünme belli kiplerine uyarlanan sözcüklerdir. Tin ilk anlamında nefestir; melek ulaktır (habercidir); ve kuşku yoktur ki, kaynaklarına dek izlediğimizde bütün dillerde, duyularımızın alanına girmeyen şeylerin temsil eden adların, duyulur idelerden doğduğunu görürüz. Buna göre, dillerin ilk kullanıcılarının zihinlerini doldurmuş olan kavramların türünü, nereden geldiğini ve doğanın insanlara, gizliden gizliye, tüm bilgilerinin kökenleri ve ilkelerini nasıl bildirdiğini bir şekilde kestirebiliriz: Öte yandan insanlar kendi içlerinde duyumsadıkları ya da duyu alanına girmeyen başka ideleri başkalarına bildirmek üzere, bilinen sıradan duyum idelerinin adlarından yararlanmak istemişler ve bu yolla, kendi içlerinden geçirdikleri, ancak dışsal duyulur görünümüleri olmayan işlemleri başkalarına daha kolay anlatabilmişlerdir ve kendi zihinlerinin içsel işlemlerini belirtecek idelerde bilgilenip uzlaştıklarında da tüm diğer idelerini sözcüklerle anlatabilecek donanımına kavuşmuşlardır. (Çev. M.D. Topçu cilt: II s.12)

B. F. Skinner da *Verbal Behaviour* (Sözel Davranış - 1957) başlıklı çalışmasında, dilin edinilmesinde “uyaran-tepki” ilişkisine dayalı bir teori önermektedir. Buna göre, çocuğa ebeveyn ya da öğretmen tarafından uygun duyuşsal uyarılar verildiğinde ve bu uyarılar pekiştirme tekniğiyle kullanıldığında, bir sözcüğün tekrarlanması çocukta bir alışkanlık yapısı oluşturacaktır. Böylece çocuk, uygun uyarılarla sözcüğü eşleyecek ve dolayısıyla da, söz konusu uyarılarla karşılaştığında ona uygun bir cevap tepkisini geliştirecektir. Empirist / davranışçı yaklaşım sonuçta, dilin edinilmesini uygun zamanda uygun duyuşsal uyarının verilmesiyle ve bunların beş duyu aracılığıyla birleştirilmesiyle açıklamaktadır.

e. Rasyonalist / Nativist Açıklama:

Rasyonalist / nativist yaklaşıma göre dil yetisi, duyu deneyimi aracılığıyla açıklanamayacak birtakım özelliklere sahiptir. Descartes insandaki konuşma yeteneğinin onun tözsel niteliğini oluşturan düşünme gücünden asla ayırt edilemeyeceğini iddia etmektedir. Descartes bu iddiasını desteklemek için insanı hayvanlarla karşılaştırmaktadır:

Eğer bir saksağana, sahibini her gördüğünde ona “iyi günler” demesini öğretirseniz, bu ancak kullanılan sözcüğün onun arzularından biri olması itibarıyla olanaklıdır. Örneğin, bu sözcüğü her söylediğinde ona yenilecek bir şeyler veriliyorsa, bu bir yeme beklentisinin ifadesi olabilir. Benzer şekilde, köpeklerle, atlara ve maymunlara da davranış olarak öğretilen her şey, yalnızca korkularının, beklentilerinin ve isteklerinin ifadeleridir (...) Ancak sözcüklerin kullanımı yalnızca insanlara özgüdür.^{c}

Descartes *Discours de la Methode* (Aletot Üzerine Konuşma) adlı yapıtında da, papağanların bazı sözcükleri taklit edebildikleri halde sahici bir konuşma eylemini gerçekleştirmeye yeteneği bulunduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirterek bu yeteneğin sonradan edinilmiş olamayacağını, dolayısıyla da doğuştan olduğunu öne sürmektedir.

Ünlü lengüistik uzmanı Chomsky de, dilin edinilmesiyle ilgili olguları açıklamak için, tüm insanların bir “evrensel gramer” şemasıyla dünyaya geldiği biçiminde doğuştancı bir yaklaşım sergilemektedir. Chomsky bu evrensel gramerin bir doğal dilden diğerine farklılık gösteren, dillerin “yüzeysel” gramer yapısıyla ilgili olmadığını, yüzey yapısındaki farklılıklara rağmen tüm dillerde ortak bir “derin yapı” olduğunu ifade

etmektedir. Chomsky'e göre, İngiltere'de doğmuş bir Anglosakson bebeğin Japonya'ya gittiğinde İngilizceyi öğrendiği rahatlıkla Japonca'yı öğrenebilmesini işte bu derin yapıdaki ortaklık sağlamaktadır. Chomsky'nin "üretici-dönüşümsel gramer" adıyla da anılan teorisinin Kartezyen geleneğe sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir (Chomsky'nin yapıtlarından birinin başlığı *Cartesian Linguistics*'tir). Chomsky Descartesçi rasyonalist geleneğe bağlılığını şu sözlerle belirtmektedir:

Dilin yapısına ilişkin görüşlerimi (...) dilin doğasının rasyonalist anlayışı diye betimlemek tarihsel olarak uygun olacaktır. Ayrıca (bu görüşler), bilginin edinilmesinin rasyonalist anlayışı olarak adlandırılabilir görüşü de desteklemektedir; rasyonalist bilgi anlayışının özünü, bilginin genel niteliğinin, ifade edilen ya da içsel olarak temsil edilen kategorilerin ve bunun altında yatan temel ilkelerin zihnin doğası tarafından belirlendiği görüşü oluşturur. Bizim durumumuzda ise, doğuştan bir özellik olarak dilin edinilmesi düzeneğine ayrılan şematizm, bilginin biçimini belirlemektedir. (...) Deneyimin rolü, yalnızca doğuştan gelen şematizmin etkin duruma gelmesine neden olmaktır. (Ibid., s. 129)

Chomsky de tıpkı Descartes gibi, dilin sadece homo sapiens'e özgü bir yeti olduğunu düşünmektedir. Hayvanların iletişim dizgeleriyle insanın konuşma yetisi arasında evrimsel bir bağ kurmanın mümkün olmadığına inanmaktadır;

Bir dili bilen bir kişi, kurallar ve ilkeler kümesinin bilgisine sahiptir; bu küme, her biri belirlenmiş bir biçim ve belirlemiş bir anlam ya da anlam potansiyeline sahip, sonsuz bir ayrık cümleler kümesi belirlemektedir. En alt zekâ düzeyinde bile bu bilginin kendine özgü kullanımı, yukarıda sözü edilen anlamda özgür ve yaratıcıdır; ve bu

şekilde hiçbir yabancılık veya alışık olmama duygusu olmadan son derece geniş bir ifadeler demeti, anında yorumlanabilir. (...) Eğer bu doğruysa, insan dilinin, hayvanların iletişim dizgelerinin “evrim”i olduğu hakkındaki kurgular son derece anlamsızdır.

Ne var ki, sözlü iletişim öyle olsa bile, iletişim yeteneğinin yalnızca homo sapiense özgü olmadığı apaçıktır. Arılar, karıncalar, yunuslar, şempanzeler, vb. hayvan türlerinin sözlü dil dışı yollardan aralarında iletişim yaptığı bilinmektedir. Üstelik sadece belirli bir türün bireyleri kendi aralarında kapalı kodlarla iletişim yapmakla kalmaz. Örneğin, Coco adındaki orangutan otuz yıllık bir eğitim ve ilgi sonucunda A. S. L. İşaret diliyle düzgün cümleler kurabilmekte ve bildiği işaretler iletmek istediği şeyi anlatmada yetersiz kaldığı durumlarda yeni işaretler üretebilmektedir.

Dil yetisine homo sapiens’e ulaşıncaya dek insan türünün milyonlarca yıl süren evrimsel gelişiminde uğradığı mutasyonların bir ürünü olarak bakıldığında, empirist / behaviorist ve rasyonalist / nativist yaklaşımların her ikisinin de kabul edilebilir yanları görülebilir. Zira dilin, insan türünün milyonlarca yıllık deneyimlerinin ürünü bir “insan başarısı” olması, dilin, bu süreçte insan beyninin uğradığı fizyolojik-nörolojik mutasyonlardan kaynaklanan “doğuştan” bir özellik arz etmesine engel teşkil etmemekte, hatta tam tersine gerektirmektedir. Evrimsel / biyolojik yaklaşımın bu konudaki açıklamaları, takip eden başlık altında özetlenmektedir.

f. Evrimsel / Biyolojik Açıklama:

Çeşitli bilim dalları farklı açılardan yaklaşarak dilin türeyişine dair bilgiler sunmaktadır. Doğa tarihi, biyoloji gibi disiplinlerin verilerine dayalı olarak antropolojinin ortaya koyduğu açıklama şöyle özetlenebilir: Biyolojik bir tür olarak insanın konuşmaya başlaması, bir diğer deyişle, doğal dillerin primitif biçiminin doğuşu, insanın evrim sürecinde geçirdiği bir dizi mutasyon sayesinde olmuştur, insanoğlu konuşma yeteneğini 1.5 ila 2 milyon yıl boyunca uğradığı fizyolojik ve nöropsikolojik değişimler sonucunda edinebilmiştir, insanın biyokültürel evriminde, iki ayak üzerinde yürüme / ellerin serbest kalması, köpek dişinin küçülmesi, alet yapma, beynin irileşmesi ve konuşma yeteneğinin edinilmesi birbirini karşılıklı olarak gerektiren kazanımlardır.

Düzenli sesler çıkarabilmek, beyindeki brocca bölgesiyle ve hançere ile çok yakından ilişkilidir. Erişkin insanlar dışında, tüm memelilerde hançerenin boynun üst kısmında yer aldığı ve hançereleri kafataslarına yakın olan memelilerin ancak sınırlı sayıda (7 ila 26 arasında) ses üretebildiği saptanmıştır. İnsan fosillerinde hançerenin nerede olduğu aşağı yukarı belirlenebilmektedir. Ayrıca antropologlar, hançerenin yeri ile kafatasının tabanı arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bütün memelilerin kafataslarının tabanı düz iken homo sapiensinki dışbükeydir. Bu dışbükeylik 1.5 milyon yıllık insanımsı fosillerinden itibaren görülmektedir. Bu olgu, insanın evriminde o tarihten başlayarak hançerenin aşağı doğru indiği ve doğal dillerin ilkel formlarının oluşturulabilmesi imkânının doğduğu biçimde yorumlanmaktadır.

Konuşma organlarının evriminin yan ısıra beyin hacminin artışıyla, günümüzden 1.5 milyon yıl önce ortaya çıkan

insanımsı (hominid) türü, doğal dillerin ilkel biçimi olan birtakım düzenli sesler çıkarma yeteneğine sahipti. O halde, doğal dillerin oluşum sürecinin yaklaşık 1.5 milyon yıla yayılan bir serüveni olduğu söylenebilir.

Arda Denkel *Anlam ve Nedensellik* adlı yapıtında, Chomsky'nin doğuştancılığını eleştirerek evrimci bir anlam görüşü geliştirmektedir. Denkel'in evrimci anlam yaklaşımını dayandırdığı ana argümanı, gelişmiş bir iletişim dizgesi olarak doğal dil(ler)e insan türünün ancak, hayvanlarda gördüğümüz ilkel iletişim biçimlerine benzer (çığlıklar, mimik ve jestler, vb.) iletişim biçimlerinden başlayarak evrim süreci boyunca uğradığı mutasyonlar sonucunda sahip olabileceğidir.

OKUMA PARÇASI-1

Bu yeti (dil), haklı olarak insan ile aşağı hayvanlar arasındaki başlıca farklardan biri sayılmaktadır. Oysa insan, çok yetkili bir bilirkişinin, Başpiskopos Whatley'in dediği gibi “Zihninden geçenleri anlatmak için dili kullanabilen ve başka birinin de böyle anlattığı şeyi az çok anlayabilen biricik hayvan değildir”. Paraguay'da, *Cebus azarae*, heyecanlanınca, öbür maymunlarda da benzer heyecanlar uyandıran en az altı farklı ses çıkarmaktadır. Rengger'in ve başkalarının bildirdikleri gibi, maymunların el yüz hareketlerini anlarız ve onlar da bizimkileri kısmen anlar. Köpeğin evcilleşmesinden beri, en az dört-beş değişik tonda havlamayı öğrenmiş olması, daha da dikkate değer bir olgudur. Havlamak yeni bir beceri olmakla birlikte, köpeğin yabanıl ata-türlerinin, duygularını çeşitli bağırtilarla anlattıkları söz götürmez. Evcil köpeğin, örneğin av kovalarken olduğu gibi, istek havlaması, öfke havlaması ya da hırlaması; kapatıldığı zamanki gibi, acı acı havlaması ya da umutsuzluk iniltisi; gece uluması; efendisi ile yürüyüşe

çıktığı zamanki gibi, sevinç havlaması; bir kapının ya da pencerenin açılmasını isterken olduğu gibi, apayrı bir dilek ya da yalvarı havlaması vardır (...) insan aşağı hayvanlardan, yalnızca en çeşitli sesleri ve düşünceleri birbiriyle birleştirme gücünün aşağı yukarı sonsuz büyük olması ile ayrılır ve bu, besbelli insanın zihinsel yetilerinin çok gelişmiş olmasına bağlıdır (...) Konuşmanın gerçek bir içgüdü olmadığı besbellidir, çünkü her dilin öğrenilmesi gerekir. Bununla birlikte, bayağı ustalıkların hepsinden büyük ölçüde farklıdır, çünkü küçük çocuklarımızın “agu”larından da anladığımız gibi, insanın konuşmaya içgüdüsel bir yönsemesi vardır. Kaldı ki, bugün hiçbir filolog, dilin düşünülerek türetildiğini sanmamaktadır. Dil yavaş yavaş, bilinçsiz olarak ve birçok aşamadan geçilerek geliştirilmiştir (...) Heceli dilin kökenine gelince, Bay Hensleigh Wedgwood'un, Sayın F. Farrar'ın ve Prof. Schleicher'in pek ilginç yapıtlarını ve Prof. Max Müller'in ünlü ders notlarını okuduktan sonra, dilin başlangıcının, çeşitli doğal seslerin, başka hayvanların bağırtilarının ve insanın kendi içgüdüsel çığlıklarının, işaretlerden ve el hareketlerinden de yararlanılarak örnek tutulması ve onlarda biraz değişiklik yapılması olduğundan kuşkulanmıyorum (...) Maymunlar insanın kendilerine söylediği çok şeyi kesinlikle anladıklarına doğal durumda iken, soydaşlarını tehlike çığlıkları atarak uyardıklarına göre ve kümes hayvanları yerde ya da gökte yırtıcı kuş tehlikesi bulunduğunu bildirmek için ayrı ayrı işaretler verdiğine göre (köpekler bu iki çığlığı olduğu gibi, bir üçüncüsünü de anlayabilmektedir), maymuna- benzer akıllı bir hayvan, yırtıcı bir hayvanın homurtusunu örnek tutarak, arkadaşlarına onları bekleyen tehlikenin niteliğini anlatamayabilir miydi? Dilin gelişimindeki ilk adım bu olmuş olmalı.

Ses gittikçe daha çok kullanılırken, ses organları, kullanmanın kalıtsal etkileri ile kuvvetlenmiş ve yetkinleşmiş, bu da konuşma yetisini etkilemiş olmalıdır. Ama dilin sürekli kullanımı ile beynin gelişimi arasındaki ilişki elbette çok daha önemlidir (...) Sözcükler ister söylensin ister söylenmesin, karmaşık bir düşünce zinciri, onların yardımı olmaksızın, cebir işaretleri olmadan yapılan uzun bir hesaptan daha çok sürdürülemez (...) Bu yakınlarda birkaç yazar, özellikle Prof. Max Müller, dil kullanmanın genel kavramlar geliştirme yetisini de içerdiğini ve bu yetinin hiçbir hayvanda bulunmadığı sanıldığı için, insanla hayvanlar arasında aşılmaz bir engel belirlediğini üsteleyerek ileri sürmüştür. Hayvanlara gelince, onlarda bu yetinin hiç değilse kaba olarak ve başlangıç halinde bulunduğunu daha önce göstermeye çalışmışım. 10-12 aylık çocukların ve sağır dilsizlerin, zihinlerinde önceden genel düşünceler gelişmeksizin, belirli sesleri belirli genel düşüncelerle birleştirebildikleri, bana inanılmaz görünüyor. Aynı düşünce, zeki hayvanları da kapsayabilir; Bay Leslie Stephan'ın gözüne çarptığı gibi “Bir köpek, genel bir kedi ya da koyun kavramını kurar ve onlara karşılık olan sözcükleri bir filozof gibi bilir. Ve anlamaya yetenek, konuşmaya yetenek gibi, sesle ilişkili zekânın –bu zekâ aşağı bir aşamada bulunsa da– iyi bir kanıtıdır” (...){d}.

OKUMA PARÇASI-II

(...) ‘Düşünce-iletim’ diye adlandıracağım bu yaklaşım, insan dillerindeki anlam olgusunu daha genel bir düzlemde iletişime bağlayarak, hem anlamı hem de dili evrimsel bir çerçeveye oturtmayı olanaklı kılıyor, insanlardaki iletişimin hayvanlarınkıyla ortak olan yanlarını saptayıp, birini öbürüne bağlayan evrimsel basamakları belirlemeye zemin oluşturabiliyor. Öte yandan böyle bir yaklaşımın iletişim ve

anlama ilişkin bir evrimselliği kavrayabilmesi için iki ek varsayıma daha ihtiyacı var. İlk varsayım, anlamı bütüncü değil, birimci olarak düşünmek koşulu. Birinci hipoteze göre, iletilecek her bir düşünce, kendi başına bir anlamsal içerik birimi oluşturur. Her bildirim, anlamını kendi başına ve başka anlamlardan bağımsız olarak taşır. Farklı bildirimler arasında kimi yalın mantıksal ilişkiler tabî ki olacaktır; ancak bunlar bağımsız anlamlar arasındaki ilişkilerdir.

Evrimsel bir kuram için gerekli olan ikinci varsayım, anlamın sentaks ve semantik yapıdan soyutlanarak düşünülebileceğidir. Bunun için, önce, dildeki cümleleri iletişimsel evrimin ancak son aşamasında geliştirilmiş olan, bu aşamaya özgü araçlar olarak kavramak gerekir. Dil, iletişim için zorunlu sayılmamalıdır. Anlam taşıyan birimler, dilsel olabilen, fakat dilsel olmaları gerekmeyen fiziksel olgular, yani genel iletişim araçları olarak düşünülen “sözcelem” biçiminde saptanmalıdır. Sözcelem kavramının kapsamı cümlelerle bildirim yapmaktan, örneğin göz kırpmaya, havlamaktan kadeh kaldırmaya, tüy dikleşmesinden yüz kızarmasına kadar, iletişime yarayan her türlü aracı kapsayan geniş bir yelpazeye yayılacaktır. Bu varsayımlar bağlamı içinde görüldüğünde, bir anlam kuramı, iletilen bir düşünceyi ona araç olan sözceleme bağlayan ilkeleri saptar; sözcelemin nasıl olup da bir anlam taşıdığını, bu sözcelemin iletmeye yaradığı düşünceye nasıl bağlandığını açıklamayı amaçlar.

(...) Farklı hayvan türlerine baktığımızda, onlarda insaninkine doğru karmaşıklıklaşıp olgunlaşan, değişik gelişmişlik düzeylerindeki dillerin varlığını gözlemleyebiliyoruz. Sözcükleri kurallara uyarak bir araya getirmekle elde edilen tümellerden oluşan dilleri bizden başka hiçbir hayvan türü ortaya koyamamış. Bu yalnızca insana özgü bir başarı. Dolayısıyla farklı türlerde bu

anlamdaki dilin evrimsel aşamaları olarak değerlendirilebilecek düzenekler bulamıyoruz. (...)

Evrimsel bir anlam kuramının doğru olabilmesi için düşüncenin dili olmayan varlıklarda da bulunuyor olması gerekiyor. Yalın bir düşünsel düzey söz konusu olduğu zaman bu koşulun karşılanabileceğini savunarak evrimsel yaklaşımın olanaklılığını korumaya çalıştım. Böyle bir kuram, dildeki anlamlılığa benzer bir şeyin dil-öncesi canlılarca yaratıldığını göstererek, uzlaşım ve dilsel yapının adım adım bu anlamlılıktan türetildiklerini ortaya koymayı amaçlıyor. Belki değişik türlerde farklı karmaşıklık düzeylerindeki dilsel yapılar gözlemlemiyoruz ama, son basamağını dilselliğin oluşturduğu, giderek karmaşıklaşan bir iletişim düzenekleri spektrumu ile karşı karşıyayız. Sözü ettiğimiz dil-öncesi düşüncelerin kimi uzlaşım-dışı sözcelemelerle iletilebiliyor olmasına bağlı. Böyle bir şey olanaklı değilse, dil gibi son derece karmaşık bir anlıksal / davranışsal yapının ansızın insan türünde ortaya çıkışı, temeli davranışa dayanan evrimsel bir açıklamadan yoksun kalır.^{e}

2. Dili Nesne Edinen Bilgi Dalları

Çeşitli görünümüleriyle dilin farklı disiplinler tarafından nesne edinildiğini yukarıdaki bölümde belirtmiştik. Bunlar arasında başlıca disiplinler şunlardır: sosyoloji, psikoloji, lengüistik, gramer, retorik, semiotik, antropoloji, etnoloji.

Sosyolojinin dili konu edinen dalı “sosyolengüistik”tir^{f}. Sosyolengüistik terimini 1952 yılında basılmış bir makalesinin başlığında ilk kez kullanan kişinin H.C. Currie olduğu bilinmektedir. Bu alandaki sistemli araştırmalar ise,

büyük oranda 1960'lı yıllarda B.Bernstein'in çalışmalarıyla ivme kazanmıştır. Sosyolengüistik, topluluklar içindeki dilsel davranışları yöneten kuralları; değişik dil kullanımlarının ne gibi bir simgesel değer taşıdığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu disiplin toplumsal olgular ile dil arasındaki etkileşimi, farklı toplumlardaki değişik dil kullanımlarını –örneğin “Ali Bey”, “Bay Dupont”, vb.– da karşılaştırarak araştırmaktadır. Örneğin, Hammer-Purgstall bir makalede, Arap dilinde deve ile ilgili beş-altı bin civarında farklı adlandırmaya rastlandığını belirtmektedir. Bunlar devenin yaş, cinsiyet, vb. birtakım özelliklerine ilişkin ayrımlara göre yapılmış adlandırmalardır. Bu olgu, devenin o kültürdeki yerinden ve öneminden kaynaklanmaktadır. Benzeri ayrımlar Eskimo dilinde karın yağışına verilen isimlerin çeşitliliğinde de görülmektedir. Bir diğer örnek, Türk kültüründe kadın ve erkek cinsleriyle ilgili ayrımcı ifadelerdir. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan ifadelerde erkeklik yüceltilirken kadınlık –doğurganlık özelliği dışında– alçaltıcı biçimlerde anılmaktadır. Sadece ülkemizde değil, tüm dünyada doğal dillerde yer alan erkek-egemen öğeleri deşifre etmeye yönelmiş sosyolengüistik uzmanları bulunmaktadır.

“Psikolengüistik” terimi ilk olarak C.E.Osgood ve T.A.Sebeok'un editörlüğünde 1954 yılında yayımlanan çalışmanın *Psycholinguistics* başlığında kullanılmıştır. Psikolojinin bu dalı, dilin kullanımını konuşan tarafın sözcesi aracılığıyla mesajını kodlaması ve dinleyenin de bu kodu çözerek mesajı yorumlaması biçiminde işleyen psikolojik bir süreç olarak ele alır. *Psikolengüistik* böylece hem konuşucuların amaçlarının bir kültür topluluğunun benimsediği dilsel kodlama sistemi içinde açıklanan işaretlere dönüşme süreçlerini, hem de bu işaretlerin dinleyiciler

tarafından yorumlara dönüşme süreçlerini inceler. Bireyin dili kullanma tarzı ile davranış örüntüsü arasındaki ilişkiler, sosyal gruplar ile kullandıkları argolar arasındaki bağıntı, çocukluktaki kavram gelişimi ile dili öğrenme süreçleri, afazi gibi konuşma bozukluklarının teşhisi ve terapisi, vb. konular da bir bütün olarak psikolojinin alanında yer almaktadır. Özellikle psikanaliz geleneği, lapsuslar, rüyalar, metaforlar gibi dilsel öğelerden hareketle bireyin bilinçdışı süreçlerinin dinamiğine yönelmekte ve dile özel önem vermektedir. Ünlü Fransız psikanalist J. Lacan bilinçdışını bir dil gibi yorumlayarak lengüistiği kendi psikanalitik yaklaşımının odağına yerleştirmektedir.

Lengüistik, empirik bulgulara dayalı bir araştırma programına büyük oranda bağlı kalarak dili nesne edinmektedir. Doğal dillerin tümünü konu alan lengüistik, diller arasındaki sentaktik, morfolojik, fonetik, vs. benzerlikleri ve ayrımları tasvir ederek sınıflandırmalar yapar. Lengüistik araştırmaların karakteristik özelliği, dili bir “ürün” olarak nesne edinmesidir, “Genel lengüistik teorisi” olarak adlandırılan disiplin, dili nesne edinen bilgi dalları arasında dil felsefesine en yakın olanıdır; zira empirik lengüistik araştırmaların sonuçları arasında armoni sağlayan soyutlayıcı bir disiplindir. Ancak yine de, bunun olgulara dayalı bir “bilim” olduğunu, yüksek düzeyde soyutlamalara ve genellemelere ulaşmaya çalıştığı sırada bile, konusunu dil felsefesi gibi *a priori* tasvir etmediğini gözden kaçırmamak gerekir.

Bir dilin grameri, en yalın biçimiyle, o dildeki sözcüklerin kullanılma ilkeleri olarak tanımlanabilir. Gramer alanındaki araştırmaların ilk yazılı örnekleri Antik Çağ’da ortaya konmuştur. Özellikle Aristoteles *Poetika*’da, Eski

Yunancadaki sözcük türlerine (sıfat, fiil, edat, vb.) ilişkin bir sınıflandırma sunmaktadır. Ortaçağ da *trivium* adı altında toplanan üç bilgisel etkinlikten biri olarak gramer çalışmalarına önem verildiği bilinmektedir. On yedinci yüzyılda Port-Royal Okulu, doğal dillerin tümünde ortak olan ilkeleri tanımlayacak bir “genel gramer” oluşturma yönünde çaba harcamıştır. Bu çaba, yirminci yüzyılda N. Chomsky’nin “üretici-dönüşümsel gramer” teorisiyle yeniden gündeme gelmiştir.

Retoriğin kökleri, M.Ö. 5.yy.’da Sicilya Adası’nda yaşamış olan Koraks ve Teisias’a kadar uzanmaktadır. Antik Çağ’da Sofistler’in geleneğinin doğuşuyla ön plana çıkmış olan retorik, etkili ve inandırıcı söylev verme sanatıdır. Retorik Sofistler döneminde Eski Yunan site devletlerinde yeşermekte olan demokrasinin vazgeçilmez silahı olarak derhal benimsenmiştir. Platon *Gorgias* diyalogunda, en hafif deyimle kandırmacaya benzeterek mahkûm ettiği retoriğin karşısına, gerçeği bulma sanatı olarak diyalektiği koymuştur; Aristoteles ise *Retorik*’te, diyalektiği, –bilgisel bir temele dayanması koşuluyla– dilin stilistik kullanım formlarını araştıran kolu olarak tanımlayarak Platon’un retorik ile diyalektik arasında yaptığı ayrımı ortadan kaldırmıştır. Bunu izleyen dönemde yeniden Platoncu bir tutumu benimseyen Karneades (M.Ö. II. yy.) retorik için *Kakotekhnia* (yanıltıcı sanat) nitelemesinde bulunmuştur. Cicero tarafından kaleme alınmış olan üç ciltlik *De Oratore* (M.Ö. I. yy.) ve *Quintilianus*’un on iki ciltlik *Institutio Oratoria* (M.S. I. yy.) başlıklı yapıtları da Retorik tarihinin köşe taşları arasında yer almaktadır. Retorik Orta Çağ boyunca *Septem artes liberales* (yedi özgür sanat) adıyla bilinen etkinliklerin bir kolu olan *trivium* (gramer, retorik, diyalektik) içinde eğitime önem verilen bir konu olmuştur.

On sekizinci yüzyılda retorik J. Locke'm *An Essay Concerning Human Understanding* (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtında bir kez daha hüküm giymiştir. Locke bu yapıtında retoriğin, bilgi vermekten çok haz vermeyi amaçlayan konuşmalarda kullanılmasının hata sayılmayabileceğini, ancak şeylere dair bilgi verme iddiasındaki konuşmalarda bu sanatın kullanılmasının yargılarımızı yanıltıcı etki yapan bir hile olduğunu belirtmektedir. Retoriğin bu mahkûmiyet tarihi, yirminci yüzyılda filozofların düşünme gündeminde ilk sıraları işgal eden bir “iletişim etiği” idesinin de tarihsel arka planını oluşturmaktadır.

Semiotik ilk kez J. Locke tarafından genel lengüistik teorisini belirtmek için kullanılmış bir terimdir. F. De Saussure *Cours de Linguistique Générale* (Genel Dilbilim Dersleri)'nde bu terimi “dil göstergesinin genel bilimi” olarak tanımlamaktadır. Semiotik büyük oranda A.B.D.'li filozof C. S. Peirce'm (1839- 1914) çalışmaları sayesinde özerk bir disiplin haline gelmiştir. Peirce, Saussure'ün aslında sadece “simge” olarak adlandırılabilir gösterge türüyle –yani sözcük ile– ilgilenmiş olduğunu ifade ederek simge dışında “belirtke” ve “ikon” olmak üzere iki gösterge türü daha bulunduğunu belirtmektedir. Bir başka A.B.D.'li filozof C. Morris, semiotiği üç boyutta açıklamaktadır: Semantik, göstergelerin temsil ettikleri varlıklar ile ilişkilerini; sentaks, göstergelerin birbirleriyle ilişkilerini; pragmatik, göstergeler ile onları kullanan bireyler arasındaki bağlantıları incelemektedir.

Antropolojinin dil ile insanın evrimi ve kültürün gelişimi arasındaki ilişkileri araştıran ve farklı kültürlerin konuşma kategorileri arasındaki benzerlikleri ve ayrımları araştıran dalı

dil antropolojisi'dir. C. Levi-Strauss ve B. Malinovski'nin çalışmaları buna örnek verilebilir. Benzer şekilde, "Sapir-Whorf" tezi biçiminde anılan, düşüncenin –zaman, mekân, özne, nesne, vb.– birtakım temel kategorilerinin, örneğin İngilizce ile Hopi yerlilerinin dili gibi iki farklı dilde aynı olmadığı tezi de, bu alanda üretilmiş bir bilgilere örnektir.

Etnoloji, eski kültürleri gün ışığına çıkarmaya çalışırken onların dillerine de yönelmektedir. E. Durkheim, M. Mauss, G. Calame-Griaule gibi Fransız etnologların dil konusundaki araştırmaları bunun örnekleri arasındadır.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu bilim dalları karşısında dil felsefesinin kendine özgü problemlerine ve bunları işleme tarzına yönelmeden önce, onun diğer felsefe disiplinleriyle ilişkilerine değinmek uygun olacaktır.

OKUMA PARÇASI

Birbirine karşıt iki deha, Peirce ve Saussure, birbirlerinden tümüyle habersiz ve hemen hemen aynı zamanda bir göstergeler biliminin var olabileceğini tasarladıkları ve onu oluşturmaya çalıştıklarından beri, bu alanda egemen olan karışıklık içinde tam kesin biçimi daha almamış olan, dahası açıkça ortaya bile konmamış olan büyük bir sorun ortaya çıktı: gösterge dizgeleri arasında dilin yeri nedir?

Peirce, John Locke'ın, kendisi de bir dil bilimi olarak görülen mantıktan yola çıkarak oluşturduğu bir göstergeler ve anlamlamalar bilimine uyguladığı semeiotike terimini *semeiotic* biçiminde ele alarak tüm yaşamını bu kavramın oluşumuna adadı. Çok sayıda not, hem mantık, matematik ve fizik, hem de ruhbilim ve din kavramlarını göstergebilimsel çerçevede incelemek için gösterdiği inatçı çabanın kanıtları. Tüm yaşamı boyunca sürdürdüğü bu

düşünce biçimi gerçekliğin, tasarlanmışın ve yaşanmışın tümünü değişik düzeylerdeki göstergeler arasında paylaştırmayı amaçlayan ve gittikçe karmaşık bir nitelik kazanan bir tanımlar dizgesi oluşturdu. Bu “evrensel bağıntılar cebiri”ni oluşturmak için Peirce göstergelerin üçlü bir sınıflandırmasını yaptı: Görüntüsel göstergeler, belirtiler ve simgeler. Bugün bu sınıflandırmanın altında yatan büyük mantıksal yapıdan geriye kalan yalnızca bu.

Dile ilişkin olarak Peirce kesin ya da özgül hiçbir şey ileri sürmez. Onun için dil hem her yerededir, hem de hiçbir yerde. Dikkatini yöneltse de dilin işleyişiyle hiç ilgilenmemiştir. Peirce’a göre dil sözcüklere indirgenir ve sözcükler birer göstergedir ama ne ayrı bir ulama, ne de değişmez, sürekli bir türe bağlanırlar. Sözcükler çoğunlukla birer “simge”dir; kimileri “belirtirdir, örneğin gösterme adıları ve bu nitelikleriyle, örneğin el ile gösterme hareketi gibi bunlara karşılık veren hareketlerle birlikte sınıflandırılırlar. Oysa belli bir hareket evrensel olarak anlaşılabilir, gösterme adıları ise özel bir sesli göstergeler dizgesinde, bir dilde ve dilin özel bir dizgesinde yer alır. Peirce bu olguyu hiç göz önünde bulundurmaz. Ayrıca aynı sözcük değişik gösterge türleri biçiminde, qualisign, sinsign, iegisign olarak kullanılabilir: “Kendi başına kullanıldığında, ya qualisign dediğimde gösterge bir görünüm niteliği taşır ya da ikinci olarak sinsign adını verdiğimde tikel bir nesne ya da olaydır ya da üçüncüsü, iegisign adını verdiğimde genel bir niteliğe sahiptir. Çoğu durumda “sözcük” terimini kullandığımızda, “the” bir sözcüktür ve “an” de ikinci bir “sözcüktür” dediğimizde, bir “sözcük” bir iegisign’dır. Oysa bir kitabın bir sayfasından söz ettiğimizde, sayfada 250 “sözcük” olduğuna değindiğimizde, bunlardan yirmisinin “the” olduğunu söylediğimizde, “sözcük” bir sîisign’dır. Bu biçimde bir iegisign içeren sinsign’ı ben iegisign’ın “karşılığı olarak adlandırıyorum” (C. S. Peirce, *Seîected Writings*, s. 389). Bu ayrımların ne gibi işlemsel yararları

olacağını, bir dizge olarak ele alınan dilin göstergebilimini oluşturmada dilbilimciye nasıl yardımcı olacağını anlamak çok güçtür. İyi bilinen, ancak çok genel bir çerçevede ele alman üçlü ayrım dışında, Peirce'ın kavramlarının her türlü özel uygulayımını engelleyen güçlük, sonuç olarak göstergenin tüm evrenin temeline yerleştirilmesi ve hem her öge için bir tanım ilkesi olarak, hem de her soyut ya da somut bütün için açıklama ilkesi olarak işlemesidir. İnsan tümüyle bir göstergedir, düşüncesi bir göstergedir, duygulan bir göstergedir. Ama sonuç olarak her biri diğerinin göstergesi olan bu göstergeler, gösterge olmayan neyin göstergesi olabilirler? Göstergenin ilk bağlantısını sağlayacağımız bir değişmez nokta bulabilir miyiz? Peirce'ın oluşturduğu göstergebilimsel yapının kendisi tanımında yer alamaz. Gösterge kavramının bu sonsuz çeşitlilikte ortadan yok olmaması için, evrenin herhangi bir bölümünde göstergeyle gösterilen arasında bir ayrılığın bulunması gerekir. Her göstergenin bir göstergeler dizgesi içinde ele alınması ve anlamlandırılması gerekir. Anlamlayıcılığın koşulu budur. Bunun sonucu olarak da, Peirce'ın savunduğunun tersine, tüm göstergeler ne özdeş biçimde işleyebilir, ne de tek bir dizgeye bağlanabilir. Birçok gösterge dizgesi oluşturmak ve bu dizgeler arasında bir ayrılık ve benzerlik bağıntısını açıkça ortaya koymak gerekir.

İşte bu noktada Saussure, daha baştan, hem yöntemde, hem de uygulamada Peirce'm tam karşıtı olarak ortaya çıkar. Saussure'de düşünce dilden kaynaklanır ve dili tek konu olarak alır. Dil kendisi için ele alınır ve böylece dilbilime üç görev düşer: 1. Bilinen tüm dilleri eşsüreemde ve artsüreemde betimlemek; 2. Dillerde kendini gösteren genel yasaları ortaya çıkarmak; 3. Kendi sınırlarını çizmek ve kendi kendisini tanımlamak (...) ^[8].

3. Dil Felsefesi ve Diğer Felsefe Disiplinleri

Dil felsefesiyle aralarında yakın ilişkiler bulunan felsefe disiplinleri, felsefî antropoloji, mantık, bilgi felsefesi ve etikdir.

Felsefî antropoloji dili bir insan başarısı olarak tasvir etmektedir. T. Mengüsoğlu *İnsan Felsefesi* başlıklı kitabında, insan varlığına özgü fenomenler arasında onun konuşan bir varlık olması üzerinde önemle durmakta, dili kültürün taşıyıcı ve üretici tabanı olarak yorumlamaktadır. Alman filozof E. Cassirer *İnsan Üstüne Bir Deneme* adlı yapıtında insanı *animal symbolicum* (simgeleştiren hayvan) diye nitelendirmekte ve simgeleştirmenin insanı hayvandan ayıran birincil özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Cassirer *Simgesel Formlar Felsefesi* yapıtında ise dilin, bilim, din, sanat, mitos, tarih gibi “simgesel form”ların temeli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu sembolik formlardan her biri insana “dünya”yı açmaktadır. Cassirer’in bu yapıtındaki ana hedefi, simgesel sistemleri yöneten özel yasaları ve bu yasalar ile mantık kuralları arasındaki ayrımı gün ışığına çıkarmaktır.

Doğru düşünmenin formel kurallarının bilgisi olarak mantık, Orta Çağ’dan günümüze kadar yapılan dil felsefesi çalışmalarının ayrılmaz bir parçası durumundadır. Daha Antik Çağ’da Herakleitos’un varlık, zihin ve dil arasındaki uygunluğa *logos* kavramıyla yaptığı vurgu, aslında mantık disiplininin temel varsayımını oluşturmaktadır. Bu varsayıma göre düşünmenin yasaları aynı zamanda konuşmanın da yasalarıdır. Analitik felsefe içindeki ilk çözümleme geleneğini oluşturan mantıkçı pozitivizm, dil ile düşünme arasındaki özdeşlik savından harekede, mantıksal / dilsel analizi,

düşüncelerin analiz edilmesinin biricik yöntemi olarak görmektedir. Ancak, mantıkçının dil ile düşünme arasında bir özdeşlik bulunduğunu varsayarak konuşmak zorunda olduğu halde dil filozofunun bu ilişkinin yapısını soruşturmakla yükümlü olduğunu belirtmek gerekir.

Bilgi felsefesi disiplini de dil felsefesiyle ilişki içindedir. Özne ile nesne arasında kurulan bağ olarak tanımlanan bilgi, kendisini görünüşe dilde vermektedir. Bu bağın hem kurulması, hem de iletilebilir olması, dili gerektirmektedir. Daha açık ifadesiyle bilgi, dilsel ifadeler aracılığıyla ortaya koyulmaktadır. İşte bu noktada, bilgi felsefesiyle dil felsefesi arasında bir işbirliği kurulması kaçınılmazdır.

Etik ile dil felsefesi arasındaki ilişkiler dendiğinde akla ilk gelen, J. L. Austin ve J. R. Searle tarafından savunulmuş olan “söz edimleri” (*speech acts*) teorisidir. Bu teori, etik ile anlam sorununun kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Teorinin belkemiği, bir cümle sözceleminin birtakım eylemlerde bulunmakla özdeş olduğu iddiasıdır. “Söz vermek”, “vaat etmek”, “garanti etmek”, “bahse girmek”, vb. söz edimleri, başvuruldukları durumlarda bireyleri birtakım yükümlülükler altına sokan, etik özellikleri belirgin örneklerdir. H. P. Grice, O. Apel, J. Habermas gibi filozoflar, söz edimleri teorisinden hareketle iletişim etiği alanında değerlendirilebilecek çeşitli görüşler ortaya koymaktadır.

OKUMA PARÇAS1-1

(...) Buna göre bilgi teorisi ile mantık, yalnız bilme ve düşünmenin objelerine ilişkin bilimler olmayıp, dille formüllendirilmiş olan bilginin de bilimidir. Objelere yönelmiş olan düşünme ve bilmenin bilimi olmak bakımından, bilgi teorisi psikoloji ile sınırdadır. Bilgi teorisi

psikolojinin bir kısmı değildir, ama psikolojinin araştırmalarına, daha doğrusu bilinçteki bilme olayları konusundaki incelemelerinin bir kısmına dayanmalıdır. Bilme ve düşünme objelerinin bilimi, genellikle bütün düşünölebilenlerin bilimi olmak bakımından da bilgi teorisi, aynı obje alanları ve grupları ile uğraşan bilimlerle sınırdaş olur; bilgi teorisi bu bilimlerin kavram ve metotları üzerinde yapılan araştırmalara da uzak kalamaz. Sonuçları dille formöllandirilmiş olan bilginin bilimi olmak bakımından da bilgi teorisi başka bir bilimle daha sınırdaştır: dil bilimiyle – dillerin bilimiyle değil– dilin her yerde hep tekrarlanan biçimlerinin bilimiyle, genel gramer ve genellikle işaretle bilimiyle.

Bilgi teorisi-mantık araştırmaları kısmen hazır bulunan, yani dille formöllandirilmiş olan bilgiyi çıkış noktası yapmak zorundadır. Ancak bu araştırmalar, bu arada bir de dil-gramer formlarının ne derecede salt dilsel çıkışlı oldukları, bu formların düşünmemizin formlarına ne ölçöde uymakta oldukları konularında bir yargıya varmaya çalışmalıdır. Demek, düşünmeyi konuşmadan ne ölçöde çıkarabileceğimizi ve bir de bu dil formlarının objelerin formlarına, yapılarına ne kadar uygun olduğunu saptamak gerekir. Bu önemli sorun üzerinde bugün de tartışmaların süröüp gittiğini ve özellikle Antik Çağ mantığının ana akımı Aristoteles mantığıyla modern mantığın ana akımı olan Kant'ın mantığının, bu sorunda birbirlerine bütünüyle karşıt olduklarını bu arada belirtelim. Aristoteles, düşünmemizin objeleri yansıttığı; konuşmamızın da düşünmeyi tam ve dosdoğru olarak yansıtmakta olduğu kanısındadır. Onun için Aristoteles, dilin yapısının objelerin yapısını yansıttığına inanır ve onun ilkece ontolojik olan mantığı, bundan dolayı geniş ölçöde dili çıkış noktası olarak alır. Oysa Kant, cümle formlarının, yani dilin, düşünmemizin yapısını doğru olarak yansıttığı; ama, düşünmenin objelerin bir kopyasını

çıkarmak olmadığı, tam tersine, duyu gereçlerine düşünme formlarının yardımıyla bir biçim kazandırmak olduğu; ve ancak düşünmenin etkinliği sonucunda objelerin olduğu, yani bizim, objelere kendi düşünme formlarımızı zorla kabul ettirdiğimiz kanısındadır. Cümlelerimizin çoğu, bir özne (subjektum) hakkında bir yüklem'i (praedicatum) anlatan biçimde kurulmuşlardır. Neden? Çünkü, Aristoteles'e göre, nitelikleri olmak objelerin yapısı gereğidir; cümledeki özne ile yüklem arasındaki gramer ilişkisi de obje ile niteliği arasındaki ontik ilişkiyi yansıtır. Kant'a göreyse, tam tersine, biz, objelere nitelikler yükleriz; çünkü biz bu biçimde düşünürüz; çünkü düşünmemiz her yerde öznelerle yüklemeler oluşturmaya, yani zihnimizin bu formlarını kullanmaya çalışır (...) [{h}](#).

OKUMA PARÇASI-II

Söz edimleri teorisinin ahlak felsefesine katkısı, Austin'in *How to do Things with Words*'teki ve özellikle Searle'ün *Speech Acts*'teki çalışmalarında okumayı beklediğimizden daha dolaylı ve sınırlıdır. Bu beklentiyi oluşturan şey, söz edimleri teorisinin ve eylem alanındaki ahlak felsefesi teorisinin ortak referansıdır. Bir yandan, söz edimleri eylem çeşitleridir; bu, 'in-' (İng.) ön ekinin Lâtince karşılığı olan 'il-'in içinde yer aldığı "*force illocutionnaire*" (edimsözel güç) teriminin belirttiği gibi, konuşurken yaptığımız şeydir. Diğer yandan, ahlaki ilkeler, anlamlarının bir bölümünü, eyleme kılavuzluk ediyor göründükleri fonksiyonlarından alırlar. Eylem teorisi, İngiliz dilindeki felsefe içinde geliştiğine göre, dil ve ahlak teorisine ortak bir kökte filizlenme imkânı sunuyor gibi görünmektedir. Böylece, başlangıçta önümüzde birbiriyle kesişen üç teorik alan var: ahlak, eylem ve söz edimleri teorileri. (...)

Ahlak teorisinin, Searle'ün analizlerinde bulabildiği dayanak noktaları şunlardır: Öncelikle, eylem teorisinin bir parçası olarak kendi doktrini; ardından, içtenlik koşuluna ayrılmış görev; daha sonra, iletişimdeki taraflar arasındaki niyetler konusunda bir karşılıklılık gereği; ve sonuncusu, oluşturucu kuralların, uygun düşen davranışları içten yöneten yapılara benzetilmesi. Söz edimleri teorisinin ahlaki alanda kötüye kullanımı, söz edimlerinin öncelikli örneği olarak söz vermenin seçilmesiyle rehin bırakılmış gibi görünmektedir. Oysa söz verme, tanımı gereği ahlaki olan bir öge değilse de, en azından ahlaki olarak nitelenmeye elverişli olduğu bir zaman kesiti içeriyor görünür: yani, yükümlülük. Bir ilk bakış olarak yukarıda dile getirdiğimiz gibi: Söz vermede, konuşan taraf, falan ya da filan koşulda, şunu şunu yapma yükümlülüğünü gönüllü olarak üstlenir. Bir kimsenin kendisini güdümleyerek kendisi için yarattığı yükümlülüğe ayrılmış görev, söz edimleri teorisiyle ahlak teorisi arasında oluşmuş *nexus*'u (bağlantı) yaratan yükümlülükten sonuç olarak çıkan –tüm edimsöz edimleri arasında– söz vermenin ayrıcalığını esinliyor görünmektedir. (...)

Güçlüğü, şu bilmeceyle dile getirebileceğiz: Söz vermenin kurucu yükümlülüğünden, vaatlere sadık kalmak gerektiğine dair yükümlülüğe nasıl geçilir?

Çıkmazdan kurtulmak için olanaklı iki yol bulunmaktadır. Bunlardan biri, geçişi zorlamak ve söz vermenin kendisi üzerinde, söz verme etiğini inşa etmeye girişmektir; diğeri, söz vermeye dışarıda bir barınak, söz vermenin kurucu kuralını yukarıdan yöneten bir ahlaki ilke oluşturmaya davet eder. İlkinde, söz verme kendi etiğini doğururken, diğesinde bu etik ona başka yerden gelir.^[1]

4. Dil Felsefesinin Temel Kavram ve Sorunları

Dil felsefesi, başta analitik felsefe olmak üzere birçok kavram ile karıştırılmakta ve bu karıştırmalar sonucunda doğru olmayan sonuçlara varılmaktadır. Birbiriyle ilişki içinde oldukları halde aynı şeyi belirtmeyen dil felsefesi, dilci felsefe (*linguistic philosophy*), gündelik dilin felsefesi (*ordinary language philosophy*), analitik felsefe ve mantıkçı pozitivism gibi kavramlar arasındaki ayrımları belirtmek gerekmektedir.

Dil felsefesi bir felsefe disiplini ve onu analitik felsefe gibi birtakım felsefî geleneklerden dikkatle ayırmak gerekir. İnsan felsefesi, etik, tarih felsefesi gibi dil felsefesi de kendisine özgü problemleri ve kavramları olan bir felsefe disiplini. Anlam, gönderge, belirli betimlemeler, düşünme-dil ilişkisi, söz edimleri, vb. sorunlar dil felsefesinin konuları arasında yer almaktadır. Dil felsefesinin analitik felsefe gibi, felsefe etkinliğini tümüyle dilsel çözümlemelere indirgemek gibi bir öncülden asla hareket etmediğinin / edemeyeceğinin altını önemle çizmek gerekir.

Dilci felsefe (*linguistic philosophy*), Oxford'ta doğmuş ve gelişmiş bir felsefe akımıdır. Dilci felsefe akımı, ele aldığı sorunları salt dilsel sorunlar gibi irdelemektedir. Bu yolla “metafizik nedir?”, “moral nedir?” gibi felsefedeki geleneksel soru formunun yerine “bir ifadeyi metafizik kılan özellik nedir?”, “moral bir anlatım nedir?” şeklindeki dil merkezli soru formunu koymaktadır. Dilci felsefe, analitik geleneğin ancak belirli bir evresini karakterize etmektedir; dolayısıyla da analitik geleneğin bütününe egemen olmuş bir yaklaşım değildir.

Mantıkçı pozitivism de bir felsefî akımdır. Bu akım “Viyana Çevresi” adı verilen topluluğa üye olan ya da doğrudan üye olmadığı halde dışarıdan destek veren filozoflar tarafından geliştirilmiş bir empirizm ve pozitivism formudur. Bu akım aynı zamanda, analitik felsefe içindeki ilk gelişim evresini oluşturmaktadır. Mantıkçı pozitivism dil sorunlarına duyarlı bir akım olmakla birlikte, sözgelimi matematiğin felsefî-mantıksal temellerine, çağdaş fiziğin epistemolojik içerimlerine ya da moral sorunlara yönelik ilgisi nedeniyle sadece bir dil felsefesi akımı olarak değerlendirilemez.

Gündelik dilin felsefesi (*ordinary language philosophy*) bir felsefe yapma tarzı olarak, mantıkçı pozitivismin ideal dil anlayışını eleştiren Austin, Searle, Grice gibi filozofların çalışmalarını nitelendirmektedir. Bu filozoflar, mantıkçı pozitivistlerin ideal dil anlayışının, doğal dillerin olağan kullanımı olan gündelik konuşma formlarını ihmâl ettiğini düşünerek bu formları temel alan bir anlam teorisi geliştirmiştir. Onlar, mantıkçı pozitivistlerin tersine, gündelik dilin bayağı ve göz ardı edilebilir olduğunu düşünmemektedir.

Analitik felsefe, yirminci yüzyılın başında Frege, Moore, Russell gibi filozofların çalışmalarıyla ortaya çıkan ve etkisini yüzyıl boyunca artırarak gelişen, çeşitlenen bir felsefe geleneğidir. Zaman zaman birbiriyle çatışan rakip anlayışları bünyesinde toplayan analitik geleneğin karakteristik özelliği, felsefî etkinliğin, önermelerin mantıksal-dilsel analiziyle özdeş olduğu varsayımıdır. Bu akıma mantığa yönelik bir ilginin eşlik ettiği gözlemlenmektedir. Analitik felsefe dilsel-mantıksal analiz yöntemini yalnızca dil felsefesi alanındaki sorunlara değil, eylem teorisi, etik, bilim teorisi, siyaset felsefesi gibi çeşitli alanlardaki problemlere de

uygulamaktadır. Bu bakımından da sadece dil felsefesi konularıyla sınırlı bir gelenek olarak değerlendirilmemelidir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ele aldığımız terimlerin birbirinin yerine kullanılmaması gerekmektedir. Oldukça yaygın olan analitik felsefe ile dil felsefesini ya da mantıkçı pozitivist birbirinin yerine kullanma alışkanlığı yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır.

Bu ayrımların ardından dil felsefesinin temel problemlerini tanımaya başlayabiliriz. Anlam sorunu, dil felsefesinin ilgilendiği başlıca sorundur. “Anlam nedir?” sorusuna cevap arayan dil filozofları arasında, dildeki en küçük anlamlı birimin sözcükler olduğunu öne sürenler “sözcük atomcusu” diye nitelendirilmektedir. İkinci gruptakiler ise, en küçük anlamlı birimin cümleler olduğunu iddia eden “cümle atomcularıdır. Platon ve J. Locke sözcük atomculuğunu savunan filozoflara örnektir; B. Russell ve L. Wittgenstein ise, cümle atomculuğunu savunan filozoflara.

Diğer yandan, felsefe tarihinde anlam sorunu için önerilmiş çözümler dört başlık altında ele alınabilir. J. Locke’m geliştirdiği “ideci” yaklaşım bir sözcüğün anlamını, o sözcüğün iletişim etkinliği sırasında taşıyıcısı olduğu “ide” olarak açıklamaktadır. Bir başka deyişle sözcükler, idelerin yerini tutan anlamlı birimlerdir. Locke’ın çözümü bazı araştırmacılar tarafından “zihinci” yaklaşım adıyla da anılmaktadır.

“Göndergeci” çözümler ikinci grupta toplanmaktadır. Bu çözümün savunucuları arasında G. Frege, B. Russell, (I. döneminde Wittgenstein), A. J. Ayer ve Viyana Çevresi üyeleri yer almaktadır. Bu filozoflar bir önermenin anlamını,

o önermenin doğruluk koşullarının bilgisi ya da göndermede bulunduğu olgu durumu olarak tanımlamaktadır. Göndergeci çözümün açıklamalarında kullandığı anlam ölçütü “doğrulanabilirlik”tir. Çözümün savunucuları, dil ile dış dünya arasındaki ilişkilerin tasvirine önem vermektedir.

Üçüncü grupta ele alınan görüşler “davranışçı teori” olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriye verilen bir başka isim “etki-tepki” teorisidir. L. Bloomfield, W. v. O. Quine gibi filozoflar bir cümlenin anlamını, o cümlenin dinleyicide uyandırdığı tepki ya da tepki eğilimiyle açıklamaktadır. Davranışçı teori, dil ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi vurgulayan – tarihsel açıdan– ilk çözümdür.

Son grubu J. L. Austin, J. R. Searle ve H. P. Grice'in temsil ettiği “pragmatik” yaklaşım oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, adını, semiotiğin bir alt dalı olan “pragmatik’ten almaktadır. Pragmatik yaklaşımın temsilcileri, bir cümle sözcelemeden (to utter) belirli kurallara dayalı bir davranış biçimi olduğunu ve o cümlenin anlamının, konuşucunun onu dile getirirken yerine getirdiği bu kurallarca belirlendiğini vurgulamakta, anlam sorunu ile iletişim ortamının özellikleri ve konuşmaya katılan tarafların davranışları arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Anlam sorunu ve bu dört çözüm önerisi, kitabımızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Dil felsefesinin bir başka problemi *gönderge* (reference)dir. Bir dilsel ifadenin anlamıyla göndergesi arasındaki ayrıma dikkat çeken ilk filozof G. Frege’dir. Frege bir cümlenin göndergesini, o cümlenin resmettiği nesne olarak tanımlamakta ve o cümlenin anlamından ayırmaktadır. Frege ye göre bir cümlenin anlamı, o cümlenin göndermede bulunduğu nesneyi *sunuş kipi* (mode of presentation)dir.

Ancak Frege anlam konusundaki soruşturmasının sonunda, başlangıçta yaptığı bu ayrımı bir kenara bırakarak “göndergeci” bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu yaklaşımı benimseyen filozoflar –yukarıda da değindiğimiz gibi– bir cümlenin anlamını (meaning) o cümlenin göndermede bulunduğu olgu bağlamı olarak tanımlamaktadır. Bu indirgemenin sonucunda, gerçeklik tarzında var olmayan kendilikler (entity) hakkındaki cümleler hakiki anlamdan yoksun sayılmaktadır. Oysa ki “Dünyaya en uzak gök cismi” gibi bir anlatımın belirli bir göndergesi olmadığı halde, bu anlatım anlamdan yoksun değildir. Diğer yandan “sabah yıldızı” ve “akşam yıldızı” ifadeleri gibi, eşgöndergeli olduğu halde anlamları farklı ifadeler bulmak mümkündür.

Dil felsefesindeki bir diğer problem, Russell tarafından ortaya konmuş belirli betimlemeler problemidir. Russell “*Waverly*’nin yazarı”, “Dünya’nın uydusu” gibi belirli bir tekili gösteren ifadelere “belirli betimleme” adını vermektedir. Russell’ın belirli betimlemeler konusundaki teorisi, gerçekte bu türden dilsel ifadeleri elemeye yönelik bir çözümleme çabasının ürünüdür. Zira ona göre belirli betimlemeler, belirli tekillere göndermede bulunuyormuş gibi görünen yanıltıcı cümleler oluşturmaya yol açmakta, bir cümle içinde özne olarak kullanıldıklarında belirsizliğe neden olmaktadır.

Russell’ın eleştirisinin kökeninde, onun mantıksal atomculuk öğretisinin bulunduğu görülmektedir. Russell mantıksal atomculuk öğretisinde, dildeki mantıksal atomların dünyadaki atomsal olgulara karşılık geldiğini öne sürmektedir. Russell’ın anlayışı, cümlelerin dış dünyada var olan şeyler ile bire bir örtüştüğü biçiminde bir ideal dil varsayımına dayalıdır. Ona

göre, cümleler –psikolojik betimlemeler dışında– dış dünyadaki olguların tasarımlarıdır ve bir cümlenin anlamı da onun göndermede bulunduğu olgu durumudur. Oysa ki, içinde belirli betimlemelere yer verilmiş cümleler, çoğunlukla göndermeleri bulanık kaldığından çeşitli paradokslara neden olabilmektedir. Bu nedenle Russell, belirli betimlemeleri elemeye yönelik bir çözümleme yöntemi kullanmayı önermektedir. “Fransa’nın günümüzdeki kralı keldir,” gibi bir cümle bu yöntemle çözümlendiğinde, birbirini mantıksal olarak sıkı-gerektiren şu önermelere ulaşılır:

I. Fransa’da günümüzde en az bir kişi kraldır.

II. Fransa’da günümüzde en çok bir kişi kraldır.

III. Fransa’da günümüzde kim kralsa o keldir.

Russell bu çözümleme sonrasında “Fransa’nın günümüzdeki kralı” belirli betimlemesinin ortadan kaldırılmasıyla ilk bakışta paradoksal görünen durumun saydamlık kazandığını ve cümlenin yanlış olduğunun görüldüğünü belirtir. Zira “Fransa’nın günümüzdeki kralı” belirli betimlemesinin içinde bir özel admış gibi kullanıldığı cümle, Fransa’nın şu anda krallıkla yönetildiği biçiminde bir yanlış öncüle dayanmaktadır.

Düşünme-dil ilişkisi de dil felsefesinin konuları arasındadır. Antik Çağ’da Herakleitos’tan itibaren filozofların bu ilişkiyi tasvir etme çabası içinde olduğu görülmektedir. Örneğin Descartes gibi bazı filozoflar dil kullanma becerisini, düşünebilmenin zorunlu koşulu olarak görmektedir. Descartes, bedensel olarak ayırt edilmesi imkânsız derecede insana benzeyen ve hatta ahlaksal davranışları bile taklit edebilen makineler tahayyül edebileceğimizi, fakat bu hayalin

gerçekleşmesi durumunda bu tür makinelerin sahici insanlar olmadıklarını anlamak için elimizdeki iki ölçütten ilkinin konuşma yeteneği olduğunu belirtmektedir. Ona göre hayvanlar da, tıpkı otomatlar gibi bu yetiden yoksundur. Descartes böylece konuşma yeteneğini, düşünebilmenin koşulu ve belirtkesi (*index*) olarak yorumlamaktadır.

Günümüzde, hayvanlar arasındaki iletişimi araştıran zoologların ve psikologların bulguları ışığında, –birçok hayvan türü gibi– örneğin şempanzelerin problemlere yaratıcı çözümler üretme kapasitelerine bakılarak onların, insana oranla bir hayli basit düzeyde de olsa düşünme ve düşündüklerini iletme becerisine sahip oldukları artık bilinen bir gerçektir (Coco adındaki orangutan otuz yıllık bir eğitim ve ilgi sonucunda ASL işaret diliyle cümle kurabilmekte ve bildiği işaretler iletmek istediği şeyi anlatmada yetersiz kaldığı durumlarda yeni işaretler üretebilmektedir). Ancak insanın sahip olduğu gelişmiş diller sayesinde yürütülebilecek karmaşık düşünsel etkinlikler bulunmakla birlikte, herhangi bir iç konuşmaya gerek kalmadan da gerçekleştirebildiğimiz hatırlama, kıyaslama ya da karar alma anlarının bulunduğu unutulmamalıdır. Düşünme faaliyeti, yalnızca dil aracılığıyla değil, ama aynı zamanda tasavvurlar aracılığıyla da gerçekleştirilebilmektedir.

Dil felsefesindeki bir başka problem, ilk olarak J. L. Austin tarafından tanımlanmasıyla gündeme gelmiş olan *söz edimleri* (speech acts)dir. Bu teorinin temel iddiası, bir dili konuşmanın bir dizi kurala dayalı eylemde bulunmak olduğudur. “Söz vermek”, “yemin etmek”, “protesto etmek”, “(bir bebeğe) ad vermek”, “bahse girmek” gibi, toplumsal mutabakata bağlı pek çok kurumsal edim türü, söz edimleri

aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu edimlerin gerçekleştirilebilmesinin bağlı olduğu kuralların ortaya koyulması, J. R. Searle, H. P. Grice gibi filozofların başlıca amacı olmuştur.

OKUMA PARÇASI-1

Magee – Başlangıçta açıklığa kavuşturmamız gereken bir nokta var. Ben “dil felsefesinden söz ediyorum, fakat bir de genel olarak kullanılan ve başka bir anlama gelen “dilci felsefe (*linguistic philosophy*)” terimi var (ayrıca, “dilsel çözümleme (*linguistic analysis*)” de buna aşağı yukarı denk düşer). Ayrımlar açıkça belirtilmezse, bu durum kargaşaya yol açabilir. Bu nedenle, sizi bu konu üzerinde durmaya çağırabilir miyim?

Searle – Ayrım çok basit bir biçimde yapılabilir. “Dilci felsefe” ve “dilsel çözümleme” felsefi sorunları çözmekte kullanılan tekniklere veya yöntemlere verilen adlardır. “Dil felsefesi” ise, bir tekniğin değil, bir inceleme alanının adıdır, felsefenin bir dalıdır. Size birkaç örnek vereyim. Dilci filozofa göre günlük konuşmaların mantığı incelenerek geleneksel felsefe sorunlarından bazıları çözülebilir. Örneğin, kuşkuculuk sorunlarının çözümünde, şüphe, kesinlik, bilgi vb. konuların tartışılması ele alınabilir. Bilgi ve kesinliğin gerçekte ne olduğunu açıklamak için, dilbilim filozofu, “bilmek”, “şüphe”, “inanmak”, “varsaymak”, “kesin”, vb. sözcüklerin günlük kullanımlarını çözümler. Fakat “dil felsefesi”, felsefe içindeki bir inceleme alanının adıdır. “Sözcüklerin gerçekte ilintisi nedir?”, “anlamın doğası nedir?”, “doğruluk, gönderge (*reference*), mantıksal zorunluluk nedir?”, “söz edimi (*speech act*) nedir?” gibi sorunlarla ilgilidir. Bunlar, dil felsefesinin inceleme alanı içindeki tipik sorunlardır.

Magee – Sizin gibi dil filozofları, insan yaşamında ve düşüncesinde dilin temel bir özelliği olduğu görüşündeler. Bu tartışmanın girişinde, kendimce bunun nedenini açıklamaya çalıştım. Fakat, sizin kendi açıklamanızı duymak ilginç olacaktır, sanıyorum.

Searle – Her şeyden önce, dil incelemesinin, felsefe açısından temel bir nitelik taşıdığını belirtmek gerekir. Felsefe, önemli bir ölçüde, kavramsal bir araştırmadır, fakat, felsefe bir yana, dil, sizin öne sürdüğünüz bazı nedenlerden dolayı da önemlidir: insanları ve insan yaşamını anlamak için de büyük önem taşır. Russell’dan söz ederken sizin de belirttiğiniz gibi, teori-öncesi bir tutumla, sözcükleri saydam bir olgu olarak görme eğilimi taşırsınız, sadece sözcükleri gerçekliğe uygulayabileceğimizi sanırsınız: Deneyimlerimizi, toplumsal ilişkilerimizi, karşılaştığımız nesneleri adlandırırız, o kadar. Fakat, dil ve dünya arasındaki ilişkileri incelemeye başladığımız zaman, “insan” niteliğini taşıyan toplumsal ilişkilerin ve deneyim biçimlerinin dil olmadan gerçekleşemeyeceğini görürüz; dil, gerçekte bizi hayvansal yaşamın öteki biçimlerinden ayıran en belirgin öğedir. Deneyimlerimizi dilden bağımsız bir biçimde edindiğimiz düşüncesi bize çok açık gelebilir. Fakat, dile olan bağımlılığını göstermek için Wittgenstein aşağıdaki son derece basit örneği verir: Bir üçgen çizer ve “şimdi bunu tepe noktası, bunu ise taban olarak görün” der; sonra da “şimdi de şunu tepe noktası, bunu ise taban olarak görün”; her seferinde farklı bir deneyim içindesinizdir. Görsel koşullar aynı kalsa bile, iki ayrı deneyim geçirdiğinizi hemen fark edersiniz. Görsel araçları olmadığı için değil, fakat kavramsal araçları olmadığı için, benim köpeğim böyle deneyimler edinemez. Denebilir ki, sözcükler, görsel deneyimin bir parçasıdır. Bu örnek çok önemsiz görünebilir, fakat daha pek çok önemli örnek de verilebilir. La Rochefoucauld, bir yerde, insanlar aşkla ilgili yazılar okumasalardı pek az kimse âşık olurdu, der. Bu sözün

gerçekten doğru olduğunu sanıyorum. “Aşk” ve “nefret” gibi sözsel kategorilerin kazanılması, kendi içinde, deneyimin biçimlenmesine yol açar. Birçok durumda, uygun sözcükleri öğrenmeden, bazı deneyimleri edinmek olanağı bulunmayabilir (...) ^[1]

OKUMA PARÇASI-II

Konuşma ve düşünce, hayvanlarda farklı köklerden kaynaklanır ve farklı doğrultularda gelişir. Bu olgu, maymunlar hakkında gerek Koehler ve Yerkes'in yaptığı, gerekse son zamanlarda yapılan diğer araştırmalarla da doğrulanmıştır. Koehler'in deneyleri, hayvanlarda ilk oluşum halinde bir anlığın, yani gerçek anlamıyla düşüncenin ortaya çıkmasının konuşmayla hiçbir ilgisinin olmadığını kanıtlamıştır. Maymunların alet yapıp kullanırken ya da sorunların çözümünde dolaylı yollar bulurken yaptıkları “icatlar”, kuşkusuz ilkel bir düşünceyi ifade etmekle birlikte, düşüncenin gelişmesinin dil-öncesi bir dönemine aittir.

Koehler'in kanısına göre yaptığı araştırmalar, şempanzede insanla aynı tür ve tipte bir anlıksal davranışın başlangıcının görüldüğünü kanıtlamaktadır. İnsansı maymunlarla en ilkel insan arasındaki muazzam farka yol açan ve “şempanze açısından kültürel gelişmenin en küçük bir başlangıcını bile olanaksız” kılan şey, “paha biçilmez teknik bir araç” olan konuşmanın yokluğu ve “en önemli anlıksal malzemeyi” oluşturan imgelerin azlığıdır. (...)

Maymunlarda dilin ilk belirtileri olmasaydı, konuşmaya benzer hiçbir şey bulunmasaydı, sorun son derece basitleşecekti. Ancak şempanzelerde bazı bakımlardan –en çok da sesçil bakımdan– insan konuşmasından çok farklı

olmayan, görelî olarak gelişmiş bir “dil”in bulunduğunu görmekteyiz. Burada ilginç olan nokta, şempanzenin dilinin onun anlığından ayrı olarak işlev görmesidir. Uzun yıllar şempanzeleri incelemiş olan Koehler, bunların sesçil anlatımlarının yalnızca istekler ve öznel durumlara ilişkin olduğunu söylemektedir; bunlar duyguları dile getirmekte olup, hiçbir zaman “nesnel” bir şeyi simgelemezler. Fakat şempanze ve insan sesbilgisinin ortak öğeleri o kadar çoktur ki, şempanzelerde insanlarınkine benzer bir konuşmaya rastlanmamasının birtakım yüzeysel nedenlere dayanmadığını hiç duraksamadan söyleyebiliriz. (...)

Maymunların dili ve anlığı konusundaki çeşitli incelemelerle ilgili bu çözümlemeyi, düşünce ile konuşma arasında, bu işlevlerin soygelişimlerinde ortaya çıkan ilişkiye ışık tutabilmek için yaptık. Şimdi sorunla ilgili bundan sonra yapacağımız çözümlemede yararlı olacak vargılarımızı özetleyebiliriz:

1. Düşünce ve konuşmanın türeyişsel kökleri farklıdır.
2. Bu iki işlev farklı doğrultularda ve birbirinden bağımsız gelişmektedir.
3. Aralarında açık seçik ve değişmez bir bağlantı yoktur.
4. İnsansı maymunların bazı bakımlardan (ilk oluşum halindeki alet kullanımı) insanınkine biraz benzeyen bir anlıkları ve bambaşka yönlerden (konuşmalarının sesçil yönü, boşalım işlevi, toplumsal bir işlevin ilk başlangıcı olması) insanınkine biraz benzeyen bir dilleri vardır.
5. Düşünce ve konuşma arasındaki insana özgü yakın karşılıklılık insansı maymunlarda yoktur.
6. Düşünce ve konuşmaya soygelişim açısından bakıldığında, düşüncenin gelişmesinde dil-öncesi bir

aşamanın, konuşmanın gelişmesinde ise anlık-öncesi bir aşamanın varlığı açıkça görülmektedir. (...)

Çocuklukta düşüncenin gelişmesinde konuşma-öncesi bir aşamanın varlığına ilişkin nesnel kanıtlar ancak son zamanlarda elde edilebilmiştir. Koehler'in şempanzelerle yaptığı deneyler uygun biçimde değiştirilerek konuşmayı henüz öğrenmemiş çocuklara da uygulanmıştır. (...) Çocuklar için elde edilen bulgularla maymunlar için elde edilenler birbirine benzemektedir. (...)

Çocuğun gelişmesinde konuşmanın anlık-öncesi kökleri uzun zamandan beri bilinmektedir. Çocuğun agulamasının, ağlamasının hatta ilk sözcüklerinin, konuşmanın gelişmesinin, düşüncenin gelişmesiyle hiçbir ilgisi olmayan esaslarını oluşturdukları son derece açıktır. Bunlar, genellikle esas olarak duygulanıma dayalı davranış biçimleri olarak görülmüştür. (...) Bu araştırmalarda aynı zamanda gülmenin, anlaşılmaz seslerin, hareketlerin, vb. çocuğun yaşamının ilk aylarından itibaren toplumsal ilişki kurma araçları olduğu saptanmıştır. (...)

Ancak bu konudaki en önemli buluş, düşünce ve konuşmanın o zamana kadar ayrı olan gelişme eğrilerinin çocuk iki yaşlarındayken belli bir anda yeni bir davranış biçimini başlatmak üzere kesişip birleştikleridir. (...)

Özetle vardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Düşünce ve konuşma, özoluşum bakımından farklı köklere sahiptir.
2. Çocukta konuşmanın gelişmesinde anlık-öncesi bir aşamanın, düşüncenin gelişmesinde ise dil-öncesi bir aşamanın varlığını kesinlikle saptayabiliriz.
3. Bu ikisi, belirli bir ana kadar birbirlerinden bağımsız biçimde farklı doğrultular izlerler.

4. Belirli bir noktada bu doğrultular kesişir ve bunun üzerine düşünce sözlü, konuşma da ussal hale gelir. [.k](#).

II. Bölüm

ANLAM SORUNU

“Anlam”ın dil felsefesinin temel sorunu olduğu birinci bölümde belirtilmekteydi. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak felsefe tarihinde ortaya konmuş görüşleri irdelemeden önce, “anlam” kavramının çeşitli bağlamlardaki kullanımlarını ele alarak onları, dil felsefesinin problemi olan “anlam” kavramından ayırmak gerekir. Zira günlük konuşmada, insan davranışlarının, birtakım objelerin, bazı yaşantıların, bir kişinin hayatının, insanın evrendeki varoluşunun, vb. şeylerin “anlam”ından söz edilebilmektedir. Aşağıdaki cümleler “anlam” kavramının çeşitli kullanımlarına örnektir:

I. “Bu armağanın benim için özel bir anlamı var.”

II. “Ali’nin son günlerdeki davranışları bana anlamsız geliyor.”

III. “Hayata anlam katan sevgidir.”

IV. “Ayak izlerinin anlamı buradan binlerinin geçtiğidir.”

V. “Ellerinin terlemesi heyecanlı olduğu anlamına geliyor. ”

“Anlam”ın ilk örnekte “önem”, ikincide “tutarlılık”, üçüncüde “değer”, dördüncüde “neden”, beşincide ise “belirti” yerine kullanılmış olduğu görülebilir. Örneklerdeki “anlam” kavramının yerine “manâ’yı koyarak okumak mümkündür. Oysa ki dil felsefesinin konusu olarak “anlam”, belirli bir

iletişim ortamında niyetli iletişimde kullanılan sözcelemlere (*utterance*) ait bir niteliği belirtmektedir. Türkçedeki “mana” sözcüğü çeşitli bağlamlarda esnek biçimde kullanılabilir. Bu nedenle kitapta kullanılan ‘anlam’ teriminin, “dile getirilmiş anlam” gibi okunması gerektiğini ve “mana” kavramının kastından farklı olarak daha dar ve teknik bir amaçla kullanıldığını bir kez daha belirtmekte fayda vardır.

Anlam sorunu açısından belirtilmesi gereken bir başka nokta, “bir sözcüğün anlamı”ndan söz etme alışkanlığına Frege tarafından yöneltilen eleştiridir. Fonksiyonlar teorisini dil felsefesine uyarladığı sırada Frege, sözcüklerin tek başlarına bir “anlam”a sahip olmadığı, ancak tamamlanmış cümlelerin anlamlı olabileceğini göstermektedir. Russell ve Wittgenstein gibi cümle atomculuğunu savunan diğer filozoflar da bu görüşü çeşitli bağlamlarda desteklemektedir. Onlara göre, sözcükler tek başlarına tamamlanmamış haldedir; ancak bir cümle bileşimi oluşturduklarında, tıpkı bir fonksiyonu oluşturan terimler gibi anlamlı bir bütün meydana getirirler. Bu nedenle, bir sözcüğün örneğın “sözlük karşılığı”ndan ya da “sözlük tanımı”ndan söz edilebilir; fakat “anlam”ından değil. Karşıt bir durum olarak, tek sözcükten ibaret olan cümlelerin varlığı gösterilebilir. Örneğın bir çiftlikte arkadaşına sadece “Boğa!” diyerek bir boğanın üzerine gelmekte olduğu uyarısında bulunabilirim. Ancak bu durumda “boğa” artık bir sözcük değil, bir sözcelemdir; zira belirli bir iletişim ortamında, belirli bir ilerde bulunmak niyetiyle söylenmiştir. Bundan dolayı da gerçekte, “Seni bir boğanın saldırmak üzere olduğu konusunda uyarıyorum” sözcelemine eşdeğerdır.

O halde dil felsefesinin konusu olarak “anlam” şimdilik, varsayılan bir iletişim ortamında bir sözcelemin taşıdığı içerik biçiminde tanımlanabilir. Dil felsefesi tarihinde bu içeriğin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler yaygın kabul görmüş bir sınıflamada dört başlık altında incelenmektedir: İdeci yaklaşım, göndergeci çözüm, davranışçı teori ve pragmatik yaklaşım.

1. İdeci Yaklaşım

Anlam sorununa ideci yaklaşım, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (An Essay concerning Human Understanding) adlı yapıtında John Locke tarafından geliştirilmiştir. Bu çözüm “zihinci yaklaşım” adıyla da anılmaktadır. Locke'm bu yapıtında işlediği asıl sorun anlam konusu değildir; insanın anlama yetisinin yapısı ve bilgi üretmenin ilkeleridir. Locke bilgiyi konu edinen bu soruşturması sırasında, ideler ile sözcükler arasındaki ilişkiye yönelmekte ve dolaylı bir yoldan anlam sorununa varmaktadır.

Locke'a göre insanların sahip olduğu değişik düşünceler, iletişim olmadan onların zihinlerinde kapalı ve görülemez halde kalır, insanoğlu icat ettiği işaretler aracılığıyla düşüncelerini başkalarına iletme imkânına sahip olmuştur. Locke sözcüklerin, insanlar arasındaki iletişim ihtiyacından doğmuş işaretler olduğunu belirtmektedir. Ona göre sözcükler, karşılıklı konuşma etkinliği sırasında idelerin yerini tutan anlamlı işaretlerdir. Mutabakata dayalı yapısıyla sözcükler, konuşan ve dinleyen arasında ide alışverişine

imkân sağlamaktadır. Böylece Locke, bir sözcüğün anlamını, o sözcük aracılığıyla dilde temsil edilen bir “ide” biçiminde yorumlamaktadır.

Locke için sözcükler her şeyden önce, onları kullananların zihinlerindeki idelerin işaretleridir. Bir kimse sözcükleri, kendisinde bulunmayan idelerin işaretleri yapamayacağı gibi, başkalarının zihinlerindeki birtakım idelerin işaretleri de yapamaz. İnsanlar kullandıkları sözcüklerin konuştukları kişilerin zihinlerindeki idelerin de işaretleri olduğunu varsayar. Öte yandan insanlar yalnızca kendi zihinlerindeki şeyler hakkında değil, aynı zamanda gerçeklikteki şeyler hakkında konuştuklarını düşünürler. Locke bunun hatalı bir varsayım olduğunu belirtir; zira ona göre sözcükleri zihinde bulunan idelerden başka bir şeyin temsilcisi olarak kullandığımızda, sözcüklerin kullanımını saptırmış ve anlamlarına belirsizlik getirmiş oluruz.

Locke’a göre, belirli sözcükler ile yerini tuttukları ideler arasında sürekli kullanımla öyle bir bağlantı oluşur ki, o sözcükler duyulduğunda, sanki söz konusu ideleri üretebilecek nesnelerin kendileri duyuları etkilemiş gibi belli ideleri uyandırır. Fakat, çocukluğumuzdan başlayarak belli sözcükleri duya duya onları çok iyi öğrenip belleğimizde hazır tuttuğumuz halde, onların neyin yerini tuttuğunu pek iyi bilemeyiz. Bu yüzden çocuklar da, büyüklerin bir bölümü de, birçok sözcüğü papağan gibi kullanırlar, yani anlamı olmayan sesler çıkarır. Uzun ve sürekli bir kullanımla belli sözcükler insanlarda belli ideleri öyle değişmez ve hızlı bir biçimde uyandırır ki, bunlar arasında düzenli bir bağlantı olduğunu düşünenler çıkabilir. Oysa, sözcük ile ide arasındaki bağıntı nedensizdir. On dokuzuncu yüzyılda ünlü İsviçreli dilci F. de

Saussure bu bağıntının zorunlu olmadığını, ünlü “göstergenin olumsuzluğu” (*arbitraire du signe*) ilkesiyle yeniden gündeme getirecektir.

İdeci yaklaşımın başarılı yönlerinden ilki, şüphesiz ki anlam sorununun iletişim ile bağlantısını hesaba katan bir çözüm olmasıdır (buna karşılık, tarihsel bakımdan daha sonraki bir dönemde üretildiği halde “göndergeci çözüm”ün bu bağlantıyı hesaba katmadığı görülmektedir). Diğer yandan, ideci yaklaşım dilin resmetme / temsil etme (*representation*) işlevini göz ardı etmemekle birlikte, bu işlevi şu iki nedenden dolayı eksik tasvir etmektedir: Birincisi, dilin resmetme işlevini sadece, birtakım zihinsel tasarımlar olan “ideler”e ilişkin bir işlev gibi yorumlamaktadır. Oysa ki özel adlar gibi sözcük türleri dış dünyada var olan belirli tekileri temsil edebilmektedir. İkincisi, bu resmetme işlevini salt sözcüklere özgü bir işlev olarak ele almaktadır. Ne var ki –Frege’nin ve diğer cümle atomcularının gösterdiği gibi– dilin resmetme işlevi cümle düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Sözcükler yalnız başlarına değil, ancak tamamlanmış bir cümle, yani belirli bir kompozisyon içinde herhangi bir şeyi resmedebilir.

Locke'm yaklaşımı başka gerekçelerle de eleştirilebilir. “Anlam”ı “ide” olarak açıklamak her şeyden önce, sorunu oldukça sübjektif bir zemine taşımaktadır. Örneğin “ağaç” sözcüğünün farklı bireylerin zihinlerinde farklı ideler uyandıracakı açıktır. Dahası içinde bu sözcüğün geçtiği bir cümle düşünüldüğünde sorun daha da karmaşıklaşmaktadır. Örneğin,

“Ağaç dikmek erozyonu önler.”

cümlesinin anlamına karşılık gelecek sabit bir ide bulup göstermek pek de kolay olmayacaktır. Yine, ‘ve’, ‘için’, ‘daha’, ‘ise’, vb. birlikte-anlamalı terimlerin karşılığı olan ideler bulunduğunu öne sürmek de güçtür.

İdeci yaklaşıma yöneltilmiş bir başka eleştiri, onun çağdaşı olan Berkeley’in insan *Bilgisinin İlkeleri Üzerine* adlı yapıtında bulunmaktadır. Berkeley dilin en önemli ve biricik amacının sözcüklerle gösterilen ideleri iletmek olmadığını söyleyerek Locke’ı eleştirmektedir. Ona göre dilin belli bir tutku uyandırmak, bir eyleme yöneltmek ya da ondan caydırmak gibi amaçlara hizmet eden etkisözel kullanımları vardır ve bunlara gündelik dilde çok sık rastlanmaktadır. Berkeley “Skolastik (düşünceyi benimsemiş birisi) bana ‘Bunu Aristoteles söylemiştir’ dediğinde, bundan bütün anladığım (Skolastik) geleneğin bu ada bağladığı saygı ve boyun eğme duygularıyla bana kendi sanısını benimsetmeyi amaçladığıdır” (§20) diyerek bu etkisözel kullanımları örneklemektedir; “filozofun (Aristoteles’in) otoritesi karşısında kendi yargılarından vazgeçmeye alışık olanların zihninde bu etki hemen ortaya çıkacaktır.” (§20) Berkeley yine aynı örnekte, Locke’ın sözcüklerin idelerin göstergeleri olduğu biçimindeki yargısına de karşı çıkmaktadır. Ona göre yukarıdaki örnekte kullanılan ‘Aristoteles’ özel adı, Locke’ın iddiasındaki gibi, yerini tuttuğu bireyin idesini gözümüzün önüne getirme amacına dolaysız bir şekilde hizmet etmemektedir. Berkeley’in aslında Locke’ın ideler konusundaki açıklamalarına yönelttiği eleştirisinin dolaylı bir sonucu olarak şöyle bir değinerek geçtiği dilin etkisözel kullanımı –ki “etkisözel” (*perlocutionary*) teriminin dil filozofları tarafından yirminci yüzyılda üretilmiş olduğunu hatırlatalım– ideci yaklaşımın gözden kaçırdığı dilin

pragmatik boyutuna işaret etmektedir. Dilin bu boyutu, yirminci yüzyılda ortaya çıkmış olan pragmatik yaklaşımlar tarafından tematize edilmiştir.

OKUMA PARÇASI

“1. İnsan kendisi kadar başkalarının da yararlı bulup zevk alacağı türden birçok düşünceye sahip olmakla birlikte, bu düşüncelerin hepsi başkalarının göremeyeceği biçimde ve kendiliklerinden ortaya çıkamayacak halde insanların kendi içlerinde saklıdır. Düşüncelerin iletişimi olmaksızın toplumsal yarar ve kolaylık edinilemeyeceğinden, insanın, düşüncelerini oluşturan görünmez ideleri başkalarının da bilmesini sağlayabilecek kimi dış duyulur işaretler bulması gerekliydi. Bu amaç için, gerek zenginlik gerek çabukluk açısından insanın kendini bu kadar kolay ve çeşitlilikte yapabilir gördüğü düzenli sesler kadar uygunu yoktu. Buna göre, doğanın bu amaç için uygun kıldığı sözcüklerin insanlar tarafından nasıl idelerinin işaretleri yapıldıklarını anlayabiliriz; bu, tikel düzenli sesler ile belli ideler arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaz; o zaman tüm insanların tek bir dili olurdu; bu, böyle bir sözcüğün belli bir idenin işareti yapıldığı istençli bir düzenlemenin sonucudur. Öyleyse sözcükler idelerin duyulur işaretleri olmaktadır ve temsil ettikleri ideler de bu işaretlerin özel ve doğrudan anlamlarıdır.

2 İnsanlar bu işaretleri kendi belleklerine yardımcı olarak kendi düşüncelerini kaydetmek ya da idelerini açığa çıkarmak ve başkalarının görüşüne sunmak için kullanırlar: Birincil ya da doğrudan anlamlarıyla sözcükler, kendilerini kullanan kimsenin zihnindeki ideleri temsil eder yalnızca. Bu idelerin betimledikleri varsayılan şeylerden kusurlu ya da özensiz biçimde derlenmiş olmaları bu noktada önemsizdir. Bir insan başkasıyla konuştuğunda

anlaşılabilmeyi amaçlar ve zaten konuşmanın amacı da, işaretleri olarak kullanılan seslerin ideleri dinleyene iletmesidir. Öyleyse sözcükler, konuşanın idelerinin işaretleridir (...)

6. Sözcükler konusunda şunlar da dikkate alınmalıdır: Öncelikle, sözcükler insanların idelerinin doğrudan işaretleri ve böylece kavramlarının iletimini, kendi içlerindeki düşünce ve imgelemelerin bir başkasına anlatımını sağlayıcı araçlar olduklarından, sürekli kullanımla belli sesler ve yerini aldıkları ideler arasında öyle bir bağıntı oluşur ki işitilen adlar, sanki o ideleri üretebilecek nesnelerin kendileri duyuları edimsel (aktüel) olarak etkilemişçesine hemen belli ideleri uyarırlar. Bu, bütün açık duyulur nitelikler ve sık sık karşılaştığımız, alışkın olduğumuz tüm cisimlerde açıkça böyledir (...) [11](#).

2. Göndergeci Çözüm

Göndergeci çözümü ilk formüle eden kişi, Alman filozof Gottlob Frege'dir. Russell, (I. döneminde) Wittgenstein, Ayer ve Viyana Çevresi üyeleri bu çözümün önde gelen savunucuları olmuştur. Bu filozoflar özellikle olgusal bildirimleri açıklayan bir anlam teorisi geliştirmiştir. Bu teoriye göre bir önermenin anlamı, onun temsil ettiği olgu durumu, yani o önermenin göndergesidir.

Frege başlangıç olarak, anlam, gönderge ve tasarım (ide) kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Ona göre bir dilsel ifadenin göndergesi, onun resmettiği nesnedir; anlamı ise göndermede bulunduğu nesneyi sunuş kipi (*mode of presentation*)dır. Bu ayrımı şu örnek aracılığıyla temellendirmektedir:

Sabah yıldızı

Akşam yıldızı

ifadelerinin her ikisinin de göndergesi “Venüs gezegeni” olduğu halde, bu gezegeni sunuş kipleri yani anlamları birbirinden farklıdır. Frege bir göndergenin zihinde uyandırdığı tasarımın onun anlamından tamamen farklı olduğunu düşünmektedir (dolayısıyla Locke’ın yaklaşımının temel tezine karşı çıkmaktadır). Bir ifadenin anlamının, o ifadenin içinde üretildiği dili bilen bireyler arasında ortak, özneler-arası (*intersubjective*) niteliğe sahip olduğunu, oysa “tasarım”ın bireysel deneyimlere göre değişebilen bir yapıda olduğunu belirtmektedir.

Ne var ki, yukarıdaki açıklamalarında ayrımlarını özel adlar ve belirli betimlemeler düzeyinde yapan Frege, anlam teorisini cümleler düzeyine yükselttiği sırada anlam ile gönderge kavramları arasında başlangıçta yaptığı ayrımı gözden geçirmekte ve sonuçta ortadan kaldırmaktadır. Frege son çözümlemede, bir ifadenin sahici bir anlama, bir imleme (meaning) sahip olduğunun söylenebilmesi için, onun gerçekliğe ait bir nesne ya da olguya ilişkin bildirimde bulunması gerektiğini ileri sürmektedir. (Kuşkusuz ki onun cümle-fonksiyon teorisine bağlı olan) bu sav, bir cümlenin anlamının onun göndergesi olduğunu söylemekle özdeştir. Çünkü Frege için bir bildirimin anlamını bilmek, ona belirli bir doğruluk değeri verebilmek demektir. Doğru ya da yanlış değerini almaya elverişli dilsel ifadeler ise (tanımı gereği daima doğru olan analitik önermeler bir yana) ancak dış dünyada var olan gerçek nesnelere ya da olgulara göndermede bulunan sentetik önermelerdir. Frege, bir cümlenin anlamını onun göndergesi olarak açıklamaya kendisini götüren şeyin

“doğruluk” olduğunu *Über Sinn und Bedeutung* (Anlam ve Gönderge Üzerine) başlıklı ünlü makalesinde şöyle vurgulamaktadır: “Fakat niçin her özel adın yalnız bir anlama değil, ama bir göndergeye de sahip olmasını istiyoruz? Niçin düşünce bizim için yeterli değildir? Onun doğruluk değeriyle ilgilendiğimiz için...”; “...doğruluk için çabalamamızdır, bizi her zaman anlamdan göndergeye geçmeye iten”.

Russell da, *Meaning and Truth* (Anlam ve Doğruluk) adlı yapıtında, Frege gibi bir cümlenin anlamlı olmasının koşulunu ona belirli bir doğruluk değeri verilebilmesine bağlamaktadır. Bu ise, o cümlenin göndermede bulunduğu nesne ya da olgu durumuyla uygunluğunun denetlenmesiyle belirlenebilir. Ona göre, bu sınamanın sonucunda doğru ya da yanlış değerlerinden birini alan önermeler anlamlı sayılmalı, herhangi bir göndergesi olmayan önermeler ise bu sınamada belirli bir değer verilemediğinden dolayı anlamdan yoksun ilân edilmelidir.

Wittgenstein *Tractatus*’ta savunduğu tasarım (representation) teorisinde, hocaları olan Frege ve Russell’ın göndergeci çözümünü destekleyen tezler ileri sürmektedir. Wittgenstein tasarım teorisinde, bir metafordan yararlanarak cümleleri olgu bağlamlarının resimlerine benzetmektedir. Bir diğer ifadeyle, bir cümlenin anlamı (totolojiler dışında) onun resmettiği olgu bağlamıdır. Bu Frege’nin terimleriyle konuşulduğunda, anlamın gönderge olduğunu söylemekten ibarettir. Wittgenstein bu anlayışa uygun olarak gerçekliği resmeden sentetik önermelerin dışında kalan her türden (metafizik, etik, estetik, teolojik, vb.) dilsel ifadeyi anlamdan yoksun saymaktadır.

Göndergeci çözüm analitik felsefedeki ilk kuşak filozoflar olan mantıkçı pozitivistlerin tümünün benimsediği anlam öğretisidir. Carnap, Reichenbach, Ayer gibi mantıkçı pozitivistler Fregeci doğrulama ilkesinden, felsefeden ve bilimlerden metafiziği elemek için adeta bir silâh gibi yararlanmıştır (bu konu dördüncü bölümde ayrı bir alt başlıkta ele alınacaktır).

Göndergeci çözüm dil ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi bir resmetme bağlantısı olarak başarılı bir biçimde açıklamaktadır. Frege'nin çözümü, sözcük düzeyinde uğrayabileceği muhtemel eleştirilerden sakınmak için (sözgelimi, 'ama', 'için', 'sadece', 'değil' gibi gerçeklikte var olan belirli bir göndergesi olmadığı halde, anlamsız sayılamayacak birlikte-anamlı terimler konusunda açıklayıcılığını yitirmesi) derhal cümle düzeyine yükseltmesi de başarılı bir girişim gibi görünmektedir. Ancak, bir cümlenin anlamını onun göndergesiyle sınırlaması, çözümü tehlikeye düşürmektedir. Zira belirli bir göndergeden yoksun, dolayısıyla empirik ve / veya eksiksiz bir doğrulamaya konu edilemeyecek anlamlı ifadeler (örneğin "Ra, bir Mısır tanrısıdır") bulmak mümkündür. Diğer yandan, göndergeleri bir ve aynı olduğu halde anlamları farklı (örneğin, "Çoban Sülü" ve "Eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demire!") ifadeler de vardır, içinde ('bu', 'burası' gibi) ben-merkezcil terimlerin yer aldığı cümlelerin sabit bir göndergesinin olmaması da çözümün eleştiriye açık yanlarından biridir.

OKUMA PARÇASI

(...) Fakat niçin her özel adın yalnız bir anlama değil, ama bir göndergeye de sahip olmasını istiyoruz? Niçin düşünce bizim için yeterli değildir? Onun doğruluk değeri ile

ilgilendiğimiz için ve o ölçüde. Durum her zaman bu değildir. Örneğin, epik bir şiiri dinlerken, biz, dilin ses ahengi bir yana, yalnızca cümlelerin anlamıyla ve o yoldan imgeler ve duygularla ilgileniriz. Doğruluk sorunu bir bilimsel inceleme tutumu için estetik hazdan vazgeçmemize neden olurdu. Bu nedenle, örneğin “Odysseus” adının göndergeye sahip olması, biz şiiri bir sanat eseri olarak kabul ettikçe, bizi hiç ilgilendirmeyen bir konudur. Doğruluk için çabalamamızdır bizi her zaman anlamdan göndergeye geçmeye iten.

Gördük ki, bir cümlenin göndergesi, onu oluşturan parçaların göndergesini gerektirdikçe, her zaman aranır; ve durum, yalnız ve yalnız doğruluk değerini sorguladığımız zaman böyledir.

Demek ki bir cümlenin doğruluk değerinin onun göndergesini oluşturduğunu kabul etmeye yöneliyoruz. Ben bir cümlenin doğruluk değerinden onun doğru ya da yanlış olması durumunu anlıyorum. Başka doğruluk değerleri yoktur. Kısa olsun diye birine Doğru, diğerine Yanlış diyorum. Bundan ötürü sözcüklerin göndergesiyle ilgisi olan her bildirisel cümle bir özel ad gibi görülmelidir ve göndergesi, eğer varsa, ya doğrudur ya da yanlış. Bu iki nesne iki şeyin doğru olduğunu yargılayan herkes tarafından, yalnızca üstü kapalı olarak olsa da –nitekim kuşkucu tarafından bile– kabul edilir. Doğruluk değerlerinin nesneler gibi belirtilmesi, imgelemin, pek de derin sonuçlar çıkarılamayacak türden bir hevesi ya da belki sadece bir söz oyunu gibi görünebilir. Benim nesneden ne anladığım daha kesin olarak yalnız kavram ve bağıntı ile ilişki içinde tartışılabilir. Bunu başka bir makaleye ayıracağım. Fakat daha şimdiden şu kadarı açık olmalıdır ki, her yargıda, ne kadar önemsiz olursa olsun, düşünceler düzeyinden gönderge düzeyine (nesnel) adım zaten atılmış bulunmaktadır.

Düşüncenin Doğruya olan bağıntısını anlamın göndergeye olanı gibi değil de, öznenin yükleme bağıntısı gibi görme eğilimine düşülebilir. Bir kimse, gerçekten şöyle diyebilir: ““5 in bir asal sayı olduğu düşüncesi Doğrudur”. Fakat daha yakın bir inceleme gösterir ki, “5 bir asal sayıdır” yalın cümlesindekinden daha fazla hiçbir şey söylenmiş değildir. Her iki durumda da doğruluk savı bildirisel cümlelerin biçiminden doğmaktadır ve “5'in bir asal sayı olduğu düşüncesi Doğrudur” cümlesi bile, bu önceki olağan gücünü yitirince, sahne üzerinde bir aktörün ağzında, örneğin, yalnız bir düşünce içerir ve bu elbette yalın “5 bir asal sayıdır” ile aynı düşüncedir. Bundan çıkan, düşüncenin Doğruya olan ilişkisinin öznenin yükleme olanıinkiyle karşılaştırılamayacağıdır. Özne ve yüklem (mantıksal anlamda anlaşıldığında) elbette ki düşüncenin öğeleridir; bilgi için durdukları yer aynı düzeydedir. Özne ile yüklemi birleştirerek kişi yalnız bir düşünceye ulaşır, asla anlamdan göndergeye, bir düşünceden onun doğruluk değerine geçmez (...)

Eğer bir cümlelerin göndergesinin bir doğruluk değeri olduğu varsayımımız doğru ise, cümlelerin bir parçasının yerine aynı göndergeye sahip bir dile getiriş konduğunda bu değişmeden kalmalıdır. Ve gerçekten de durum budur. Leibniz tanımı veriyor: “*Eadem sunt, quae sibi mutuo substitui possunt, salva veritate*”. Eğer onu oluşturan parçaların göndergesinin ilgisi varsa ve söz konusu yerine koymalarla değişmeden kalabiliyorsa, genellikle böyle her cümleye ait olan şey olarak doğruluk değerinden başka ne bulunabilirdi?

Eğer bir cümlelerin doğruluk değeri onun göndergesi ise, o zaman bir yandan bütün doğru cümleler, öte yandan da bütün yanlış cümleler, aynı göndergeye sahip olurdu. Bundan görüyoruz ki, cümlelerin göndergesinde özgül olanın tümü silinmektedir. Bir cümlelerin yalnız göndergesi ile

uğraşamayız; yalnızca düşünce de hiç bilgi vermez, ancak göndergesi, yani doğruluk değeri ile birlikte olan düşünce bilgi verir. Doğal olarak bu bir tanım olamaz. Yargı, oldukça özel ve kıyaslanamaz bir şeydir. Yargıların doğruluk değerleri içerisinde parçaların seçiklikleri olduğu da söylenebilirdi. Bu gibi seçiklik düşünceye bir geri dönüşle ortaya çıkar. Bir doğruluk değerine ait olan her anlama onun kendine ait çözümleme biçimi karşılık olurdu. Bununla birlikte ben burada “parça” sözcüğünü özel bir anlamda kullanmış bulunuyorum. Gerçekte ben, bir sözcüğün göndergesine, eğer o sözcüğün kendisi cümlenin bir parçası ise, cümlenin göndergesinin parçası diyerek, cümlenin parçalan ve bütünü arasındaki bağıntıyı göndergesine transfer etmiş oldum. Bu şekilde konuşmak elbette kötü eleştiriye hedef olabilir, çünkü göndergenin bütünü ve de onun bir parçası geri kalanını saptamaya yeterli olmaz ve çünkü “parça” sözcüğü daha önce cisimlerin başka bir anlamında kullanılmış bulunuyor (...) [{m}](#).

3. Davranışçı Teori

Davranışçı (*behaviorist*) yaklaşımın en ünlü temsilcisi A.B.D.'li lengüistik uzmanı Leonard Bloomfield'tir. Bloomfield *Language* (1935) başlıklı yapıtında, bir dilsel formun anlamını, konuşan kişinin onu içinde ürettiği durum ile o dilsel formun dinleyicide uyandırdığı tepki olarak açıklamayı denemektedir. Ancak burada “tepki” sözcüğüyle, bir dilsel ifadenin falan ya da filan durumda uyandırdığı çeşitli tepkiler değil, her durumda dinleyicide uyandıracak ortak tepki kastedilmektedir.

Bloomfield gibi Quine da, *Word and Object* (Sözcük ve Nesne) başlıklı yapıtında (1953) radikal çeviri örneğinde olduğu gibi, anlam sorunu için davranışçı bir çözüm önerisi geliştirmiştir. Ünlü örneğinde, hiç bilmediği bir kabile dilini deşifre etmeye çalışan bir araştırmacının izleyeceği yolun, kabile üyelerinin kullandıkları ifadeler ile o sırada içinde bulundukları ortamın özelliklerinin ayrıntılı bir listesini yapmak olduğunu belirtmektedir. Listedeki bir ortamın yinelenildiği bir durumda araştırmacı, yerlilerin benzer bir durumda kullandıkları ifadeleri tekrar ederek yerliler tarafından onaylanıp onaylanmadığına bakacaktır. Şöyle ki: Çevrede bir tavşan görüldüğü her durumda yerlinin “Gavagai” diye bağırdığını varsayalım. Bunları kayıt ettikten sonra, bu kez her tavşan görüşünde araştırmacı “Gavagai” diye bağıracaktır. Eğer yerliler bu sözceyi onayladığını ve tavşan bulunmayan yerlerde söylenen “Gavagai”leri de onaylamadığını gösterirse, araştırmacı “Gavagai” sözcüğü ile belirtilen şeyin tavşan olduğunu düşünecektir. Böylece araştırmacı, Quine’ın “uyarım anlamı” dediği ifadenin anlamını, deneme-yanılma yöntemiyle ve bütünden hareketle parçaların anlaşılması biçimindeki Gestaltçı bir öğrenme deneyimiyle bulmaya çalışacaktır. Quine bu örneğiyle, bir dilsel ifadenin anlamını, o ifadeye başvurulduğu durumlarda dinleyici üzerinde yarattığı tepki ya da tepki demeti olarak açıklamaktadır.

Davranışçı yaklaşımın daha incelikli biçimleri bulunmaktadır: Anlam kavramını aktüel davranış olarak değil, ama potansiyel davranış olarak yorumlayan C. L. Stevenson ve C. Morris gibi araştırmacıların görüşleri buna örnektir. Stevenson ve Morris’in davranışçı anlam görüşlerinin merkezinde bulunan kavram “davranış eğilimi” (*disposition to behave*)dir. Morris

Signs, *Language and Behavior* (Gösterge, Dil ve Davranış) başlıklı çalışmasında (1946) “anlam”ı, belirli bir davranışta bulunma eğilimiyle açıklamaktadır. Ona göre, herhangi bir durumda uygun koşullar sağlanmadığı için bu eğilimimizi eyleme dökmemiş olmamız bu tanımı geçersiz kılmamaktadır. Ancak Stevenson ve Morris de Quine’in “uyarım-anlamı” kavramının yerine koyduğu “davranış eğilimi” de belirsiz kalmaktadır: Zira belediye otobüsüne binen bir öğrencinin, şoförün

“Pasonuzu gösterin.”

uyarısına (pasosunu çıkarmak için elini cebine atması ve bulup göstermesi gibi) belirli türden bir tepki vermesi mümkün olduğu halde,

“Dünya tarihi *Geist*’ın kendini gerçekleştirme sürecinden ibarettir.”

sözünün dinleyen üzerinde doğuracağı davranış eğilimi belirsizdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, davranışçı teori anlam sorunu ile insan davranışları arasındaki ilişkiye vurgu yaparak ideci ve göndergeci yaklaşım karşısında bir hayli özgün bir başlangıç noktasından hareket etmektedir. Ancak uygulamada davranışçı teorinin de bazı eksik ve kusurlu yanlarının olduğu görülmektedir. Teori birkaç bakımdan eleştirilebilir: Gönderme ve yükleme edimi gibi edimleri ve edimsöz ile etkisöz arasında var olan ayrımları problem edinmediğinden dolayı, işlenmemiş bir çekirdek düzeyinde kalmakta ve anlamı yalın etki-tepki ilişkisi olarak açıklamayı deneyen bir psikolojik çözümün ötesine gidememektedir. Diğer yandan, bu psikolojik açıklamaları nedeniyle, bir dilsel ifadeye farklı

bireysel özelliklere sahip kişilerce ve farklı ortamlarda verilecek tepkilerin birbirinden çok farklı olacağını göz ardı etmektedir. Bir başka deyişle, bir dilsel ifade karşısında gösterilecek tepkinin ya da sergilenecek tutumun, anlam sorununun çözümü için gereken nesnellik düzeyinde tasvir edilemeyeceği açıktır. Şöyle ki: Örneğin radikal çeviri sırasında araştırmacının sinayacağı ifadeye, dışa dönük bir yerli tarafından verilecek tepkiyle yabancılara karşı öfkeli bir ruhsal durum içinde bulunan bir yerli tarafından gösterilecek tepki özdeş olmayacaktır. Bir diğör örnekte

“Acıktım.”

cümlesini sözceleyen çocuğa annesinin vereceği tepki, o anda yemek yapmakla meşgul ise farklı, çocuğun kabahatli olduğı durumda farklı, yatakta hasta yatıyorken farklı olacaktır. Sayısı çoğaltılabilecek bu örneklerin gösterdiği gibi, davranışçı teori henüz iletişim ortamının bilgisini ve söz edimlerini düzenleyen kuralları ayrıntısıyla hesaba katan bir çözüm değildir. Böyle bir çözümü Austin, Grice ve Searle’ün pragmatik yaklaşımında aramak gerekmektedir.

OKUMA PARÇASI

(...) Bilinen dillerin hiçbirine benzemeyen, üstelik üzerinde daha hiç çalışılmamış bir dili kullanan kabile arasında bu dili çözmeye çalışan bir araştırmacının yaptığına bakalım. Böyle bir işe girişen kişi, öncelikle, söz konusu dili konuşan bir yerlinin kullandığı dilsel anlatımlar ile bu dilsel anlatımların kullanıldığı ortamın başlıca özelliklerini yan yana yazıp bir liste yapar. Araştırması sırasında, özellikle, listesine aldığı dilsel anlatımların yinelendiğı durumlara dikkat eder ve daha önce yazdığı ortam özellikleriyle yenileri arasında ortak olanları saptar, ortak olmayanları bir

yana bırakır. Listesindeki bir anlatımla doğrudan ilişkili olduğuna inandığı ortam özellikleri ortaya çıktığında, bu kez, araştırmacının kendisi dilsel anlatımı yineler ve yerlinin kendisini onaylayıp onaylamadığına bakarak söz konusu anlatımın anlamını bulmaya çalışır. Dilsel bir anlatımın başka bir dildeki çevirisiyle paylaştığı şey, yani anlam, işte, ortamdaki bu ortak özelliklerden başka bir şey değildir. [\[n\]](#)

4. Pragmatik Yaklaşım

“Pragmatik Yaklaşım” adını, semiotiğin üç alt dalından biri olan “pragmatik”ten almaktadır. Pragmatik, göstergeler ile onları kullanan kişiler arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Anlam soruşturmasında, sözcelemlerin içinde üretildiği koşulların ve iletişim etkinliğine katılan tarafların bireysel özelliklerinin bilgisini gündeme getiren dil felsefesi yaklaşımına da bu nedenle “pragmatik yaklaşım” adı verilmektedir. Bu yaklaşımın savunucuları J. L. Austin, J. R. Searle ve H. P. Grice’tır. Her üç filozof da, bir cümle sözcelemenin belirli kurallara dayalı bir davranışta bulunmak olduğunu ve o cümlenin anlamının, konuşucunun onu sözcelerken yerine getirdiği bu kurallarca belirlendiğini vurgulamaktadır.

Pragmatik yaklaşımın ilk örneğini, J. L. *Austin How to do Things with Words* adlı çalışmasında sergilemektedir. Austin’e göre bir cümle sözceleme (to utter) her durumda, bir edimde bulunmak ile özdeştir. İlk bakışta safiyane biçimde saptayıcı (constative) gibi görünen sözcelemler (utterances) bile, ona göre edimsel (performative) doğaya sahiptir. Böylece,

kendileri aracılığıyla gerçekleştirilen eylemin doğasını açıkça yansıtan

“Oturumu açıyorum.” (I)

“Yarın gelmeye söz veririm.” (II)

“Sabırlı olmanızı öğütlerim.” (III)

gibi sözcelemeler kadar

“Oxford Londra’dan 100 km. uzaklıktadır.” (IV)

“Raylarda yürümek tehlikelidir.” (V)

“Fransa beşgen biçimindedir.” (VI)

gibi (olgusal bildirim kılığına bürünmüş) sözcelemeler de aslında edimseldir. Şöyle ki: ilk üç sözcelemle sırasıyla, oturumu açma (I), söz verme (II) ve öğüt verme (III) edimleri gerçekleştirilmektedir. Diğer üç sözcelem de şu edimsel formlara (anlamalarında bir değişiklik olmaksızın) dönüştürülebilir:

“Oxford’un Londra’dan 100 km. uzaklıkta olduğunu evetliyorum.” (IV)

“Raylarda yürümenin tehlikeli olduğu konusunda uyarılıyorsunuz.” (V)

“Fransa’nın beşgen biçiminde olduğunu öne sürüyorum.” (VI)

Ancak Austin, edimsel sözcelemeler aracılığıyla hedeflenen edimin gerçekleştirilmesinin bazı koşullara bağlı olduğunu ve bu koşulları yerine getiremeyenlerin “başarısız” (*unhappy*) olduğunu belirtmektedir. Austin’in “başarı koşulları” (*felicitous conditions*) adını verdiği bu koşullar şunlardır:

A. 1. Ortada belirli bir konvansiyonel etkisi olan, kabul görmüş belli bir konvansiyonel prosedür bulunmalıdır.

A. 2. Koşullar ve kişiler, prosedür için uygun koşullar ve kişiler olmalıdır.

B. 1. Prosedüre katılan kişiler, bunu doğru bir biçimde yerine getirmelidir.

B. 2. Prosedüre katılan kişiler, bunu eksiksiz bir biçimde yerine getirmelidir.

C. 1. Katılımcılar, prosedürün belirttiği duygulara, düşüncelere ve niyetlere sahip kişiler olmalıdır.

C. 2. Katılımcılar, niyetli oldukları şeyi sonuçta gerçekten yapmalıdır.

Örneğin, toplantı odasına girerek oturum başkanının koltuğuna oturan ve tahta çekici masaya vurup “oturum açılmıştır!” diyen kimsenin gerçek başkan değil de odacı olduğu durumda, sözcelem –(A. 2) koşuluna aykırı olduğundan dolayı– başarısız olmuştur ve bu durumda bir icranın (*performance*) varlığından söz edilemez.

Austin'in başlangıç çözümlemelerini temel alan Searle'ün *Speech Acts* (Söz Edimleri) adlı yapıtında teorik bir çerçeveye oturttuğu söz edimleri görüşü de diğer bir pragmatik yaklaşım örneğidir. Searle'ün bu yapıtındaki ana varsayımı, bir dili konuşmanın birtakım kurallara uygun davranışlarda bulunmak olduğudur. Searle, kurallar söz konusu olduğunda, “düzenleyici” (*regulative*) ve “kurucu” (*constructive*) kural türleri arasında ayırım yapılabileceğini düşünmektedir. Düzenleyici kurallar, bu kurallardan önce ya da bunlardan bağımsız olarak var olan davranış biçimlerini düzenler; görgü kuralları, kişiler arasında bu kurallardan bağımsız olarak var

olan ilişkileri düzenlemektedir. Kurucu kurallar ise, bazı davranış biçimlerini yalnız düzenlemekle kalmayıp yeni davranış biçimleri de yaratan kurallardır. Futbol veya satranç oyununun kuralları, kurucu kurallara örnektir; kuralları adeta bu oyunları oynamanın imkânını oluşturmaktadır. Düzenleyici kurallar, önceden var olan ve var olması mantıksal bakımdan kuralların varlığına bağlı olmayan bir etkinliği; kurucu kurallar ise, var olması mantıksal bakımdan kuralların varlığına bağlı bir etkinliği oluşturup düzenlemektedir.

Searle, edimsöz edimlerinin bağlı olduğu kuralların, kurucu türde kurallar olduğunu belirtmektedir. Zira, söz verme, selâmlama, başsağlığı dileme, vaftiz etme, özür dileme, vb. edimsöz edimleri, mutabakata dayalı kurumlara bağlı olan edimler olarak, bu kurumlan oluşturan kurallar aracılığıyla tanımlanmaktadır. Searle bu saptamayı yapmasının ardından, söz verme edimsöz edimi örneğinden yararlanarak bir edimsöz gücü belirtme aracının kullanımını yöneten anlam kurallarını türetmektedir. Önerme içeriği kuralı, hazırlayıcı kurallar, içtenlik kuralı gibi kuralları tek tek ele alarak açıklamaktadır.

Grice ise daha çok, dile getirilen cümleyle anlatılmak istenen şeyin farklı olduğu durumları açıklamaya yönelik bir dizi kuralı tanımlamaktadır. Ona göre birtakım durumlarda söylenen şey ile anlatılmak istenen şeyi birbirinden ayırmak gerekir. Söylenen, o cümlenin sözcelendiği iletişim ortamından bağımsız olarak taşıdığı içeriktir; anlatılan ise sözcelendiği iletişim ortamında taşıdığı içerik (bununla birlikte Grice, sözcelenen cümleyle söylenen ve anlatılan şeyin aynı olduğu durumların varlığını asla inkâr etmez). Grice'a göre bu içerik, konuşanın sözcelemi aracılığıyla

dinleyende oluşturmaya y6neldiği bir etkidir ve bu etki, dinleyenin s6z konusu y6nelimi kavramasıyla oluşur. 6rneğin, bir çift birlikte yolculuk yaptıkları sırada, birden yağmur yağmaya başlaması 6zerine aracı kullanan eşine d6n6p

“Yol ıslak!”

dediğinde, yolun ıslak olduğunu s6ylemekte, fakat 6rt6k olarak hızlı gitmesinin tehlikeli olduğunu anlatmaktadır.

Grice, s6zcelenen c6mleyle s6ylenen ve anlatılan şeyin birbirinden farklı olduğu durumlarda anlaşmayı m6mk6n kılan bir ilke bulunduğunu d6ř6nmektedir, “işbirliği ilkesi” (*cooperative principle*) adını verdiği bu ilkeyi ř6yle tanımlamaktadır: “Konuşmaya katkını, katkıyı yaptığın aşamanın gerektirdiği biçimde, tarafı olduğun s6z alış-verişinin kabul g6rm6ř amacı doğrultusunda yap”. Grice, bu buyruğun içerdiğini d6ř6nd6đ6 d6rt alt-ilke grubunu (Kant’ın anlama yetisinin kategorilerini gruplamasından esinlenerek) ř6yle sunmaktadır:

I. Nicelik:

- Konuşmaya katkını, tarafı olduğun s6z alış-verişinin o andaki amaçlarının gerektirdiği 6l6de bilgilendirici olsun.
- Konuşmaya katkını, gerektiğinden fazla bilgilendirici olmasın.

II. Nitelik:

- Yanlış olduğuna inandiğın şeyi s6yleme.
- Elinde yeterli kanıtı olmayan şeyi s6yleme.

III. Bağıntı:

- Konuşmaya katkının ilgisiz olmasın.

IV. Kiplik:

- Anlatımda bulanıklıktan kaçın.

- Belirsizlikten kaçın

- Kısa konuş.

- Derli-toplu konuş.

Grice, verdiğimiz örnekte eşine “yol ıslak!” diyerek onun aracı hızlı kullandığını, yağışlı havalarda yolun kayganlaştığını, böyle havalarda hız yapmanın tehlikeli olduğunu ve eşinin yavaşlaması gerektiğini anlatabilmesinin ve eşinin de bunu anlayabilmesinin bu iletişim ilkelerinin bilinmesi sayesinde mümkün olduğunu ileri sürmektedir.

Searle *Speech Acts*’te (Söz Edimleri) Grice’ın açıklamalarına bazı noktalarda itiraz etmektedir. Bu itirazlar arasında en önemlisi, Grice’ın bir şey söyleyip o şeyi anlatmayı istemenin, bir etkisöz ediminde bulunmaya yönelme olduğunu düşünmektedir. Searle’e göre, örneğin “Merhaba” diyerek bir selâmlama ediminde bulunan kişinin dinleyen üzerinde, selâmlanmakta olduğu bilgisi dışında uyandırmaya yöneldiği bir durumdan söz edilemez. Dinleyenin, selâmlayan kişinin söylediğini anlamasıyla oluşan bu bilginin de fazladan bir tepki ya da etki olmadığı açıktır.

OKUMA PARÇASI

(...) Bütün bu söylenenlere, “Fakat, hâlâ yalnızca söz vermek ile balık tutmak gibi etkinliklerin birbirinden nasıl ayrıldıklarını söylüyorsunuz bize; bu da kurallar konusunda söylediklerinizle anlatmak istediklerinizi yeterince açıklamıyor” denerek itiraz edilebilir. Öyle sanıyorum ki, bu

itirazda haklı bir yan var. Ben de şimdi, bu kitabın varsayımının bir dili konuşmanın oluşturuu kural dizgelerine göre söz edimlerinde bulunmak olduğunu söylerken anlatmak istediğimi biraz daha açıklamaya çalışayım. Söylenenlerle bağlantılı üç soruyu ayırt ederek başlayalım. Bunları kabaca şöyle dile getirebiliriz: İlki, diller (dil değil, diller) uylaşımsal mıdır? İkincisi, edimsöz edimleri kurala dayalı mıdır? Üçüncüsü, dil kurala dayalı mıdır? Sanırım verilecek cevaplar, bu soruları daha anlaşılır kılacaktır. İlk sorunun cevabı, elbette evet. Şu anda, söz gelişi Fransızcanın, Almancanın ya da Svvhili dilinin değil, yazdığım dilin uylaşımlarına göre yazıyorum. Bu anlamda diller (dil değil, diller) uylaşımsaldır. Fakat ikinci soru daha zor ve daha önemli. Biraz değiştirerek yeniden soralım: Bildirimde bulunmak, söz vermek, rica etmek gibi söz edimlerinde bulunabilmek için bazı uylaşımların ya da başka bir şeyin (Fransızca, Almanca ya da her ne ise) olması gerekir mi? Bu soruya verilecek cevabın, “Genellikle, evet” olduğunu söyleyebilirim.

Kimi çok yalın edimsöz edimleri, gerçekten de, herhangi bir uylaşımsal araç kullanılmadan, yalnızca dinleyen kişinin, bir kişinin belli bir biçimde davranmasının ardında yatan yönelimlerin bir bölümünü kavraması sağlanarak yerine getirilebilir. Bu durumlar bize, oyunlarla benzerliğin sınırlarını ve zayıf taraflarını gösteriyor; çünkü söz gelişi belli uylaşımlar (kurallar) kullanıma sokulmadan gol kaydedilemez. Fakat kimi edimsöz edimlerinin doğal bir dilin ya da başka bir oluşturuu kurallar dizgesinin dışında kalınarak yerine getirilebilmesi, edimsöz edimlerinin genellikle belli kuralların sonucu olarak dil içinde yerine getirildiği, dil yerine getirilmelerine izin vermedikçe de yerine getirilemedikleri olgusunu gözlerden kaçırmamalıdır. Bir insan kimi özel koşullarda herhangi bir uylaşımı işe karıştırmadan birinden odadan çıkmasını “rica edebilir”; fakat bir dil olmadan birinden, söz gelişi, Amerika’da

üniversite öğrencilerinde öpüşme hastalığının tanısı ve tedavisi konulu bir araştırma tasarısını üstlenmesini rica edemez. Ayrıca, kurala dayanan kimi öge dizgelerinin söz vermek, kesinlemek gibi belli söz edimi çeşitleri için zorunlu olduğunu düşünüyorum. Köpeğim birtakım basit edimsöz edimlerinde bulunabilir: Sevincini dışa vurabilir, dışarı bırakılmayı isteyebilir (rica edebilir). Fakat gerçekleştirebildikleri çok sınırlıdır; hatta gerçekleştirebildiklerinin birer edimsöz edimi olarak nitelenmesinin bir ölçüde bir eğretilene olduğu da düşünülebilir (...) [{o}](#).

III. BÖLÜM

DİL FELSEFESİ TARİHÇESİ

1. Antik Çağ

Felsefe tarihindeki ilk dil filozofu olma payesi (Cassirer'in de belirttiği gibi) Herakleitos'undur. Herakleitos *logos* kavramıyla dil, düşünme ve varlık arasında bir özdeşlik ilişkisi bulunduğunu savunmaktadır. Hiç kuşkusuz, Antik Çağ'da insan ve evren arasında bulunduğu varsayılan ve "makrokosmos-mikrokosmos" terimleriyle ifade edilen simetrik ilişki bu özdeşlik savının kaynağını oluşturmaktadır. Buna göre mikrokosmos olan insan, makrokosmos'un, yani evrenin bir yansıması, onun küçük ölçekli bir reprezentasyonudur. Antik Çağ'daki bu bakış tarzı, Sofistlere kadar geçen dönemin filozoflarının onto-gnoseolojilerini ve buna bağlı olarak da dil görüşlerini derinden etkilemiştir. Örneğin Platon'da gördüğümüz adların doğruluğu tartışmasının da, pre-sokratik filozofların (ardından en sistematik açıklamasını Aristoteles'te bulacak olan) varlık-mantık-dil özdeşliği düşüncesine yönelik Sofistler'in relativist eleştirilerinden doğmuş bir tartışma olduğu açıkça görülmektedir.

Herakleitos'a göre *logos* hem düşünmenin hem sözün hem de varlığın yasasıdır. Bir başka deyişle *logos*, realite hakkında mantıklı konuşmanın imkânının koşuludur. Ancak

Herakleitos'un dil ile gerçeklik (dış dünya) arasındaki bağlantıya yaklaşımının, dil ile düşünme arasındaki ilişkiye dair açıklaması oranında başarılı olmadığı görülmektedir. Zira onun dil ile dış dünya arasındaki ilişkiye dair açıklaması determinist bir bakış açısına dayalıdır. Şöyle ki: Herakleitos'a göre sözcükleri oluşturan harfler, doğadaki akışın düzenine bağlıdır; nesneler ile onların adları arasında zorunlu bir bağlantı vardır. Bu natüralist anlayış, dünyada nesnelerin doğasını doğru (!) olarak yansıtan tek dilin Yunan dili olduğu gibi bir kültürmerkezci (etnosantrik) bakıştan kaynaklanmaktadır.

Herakleitos gibi Demokritos da doğal fenomenler ile kültürel fenomenler arasında bulunan ayrımı dikkate almayarak dili doğal bir fenomen gibi yorumlamaktadır. Ona göre sözcükler insan doğasından kaynaklanan ve ait olduğu doğal yapıyı yansıtan imlerdir. Demokritos sözcükleri, insan konuştuğunda kendiliğinden ağızdan dökülen sesler olarak değerlendirmekte ve insan ruhunun spontan işaretleri biçiminde yorumlamaktadır.

Epikuros'un dil konusunda söyledikleri de yukarıdaki görüşlerle benzerlik taşır. Epikuros da dilin, sözcüklerin kaynağının doğa olduğunu düşünmektedir. Epikuros için dil, duyumlardan ve özellikle iki temel duyum olan acı ve hazdan türemiştir. Dilin kaynağını oluşturan bu temel duyumlar insanda ve hayvanda ortaktır. Ne var ki, bu duyumlardan kaynaklanan sesleri karşılıklı anlaşmaya yarayan sözcüklere dönüştürmeyi yalnızca insan başarabilmiştir.

Herakleitos, Demokritos ve Epikuros gibi filozofların dile natüralist yaklaşımlarına yönelik sarsıcı bir eleştiri Sofistler döneminde yapılmıştır. Sofistler tıpkı töreler ve yasalar gibi

dilin de, doğal varlıklardan farklı, insanî bir fenomen olarak ele alınması gerektiğini ünlü *thesei / physei* ayrımıyla dile getirmektedir. Hermogenes, adların belirttikleri nesnelerin doğasından kaynaklandığı ve her bir nesne için ancak tek bir doğru adlandırma olacağı savını eleştirmektedir. Ona göre nesnelerin adlarının kaynağında, insan topluluklarındaki mutabakatlar dışında herhangi bir şey aramak yersizdir.

Dil felsefesi alanında Antik Çağ'da rastlanabilen ilk sistematik metin, Platon'un *Kratylos* diyaloğudur. Platon'un bu diyalogundaki ana sorun – *Sofist* ve *Parmenides* diyaloglarında da değinilen– ad verme ve adların doğruluğu sorunudur. Platon'un adlar teorisinin onun bilgikuramsal realizmine sıkı sıkıya bağlı olduğu görölmektedir. *Kratylos*'ta Sokrates'in ağzından konuşan Platon'a göre, duyulur nesnelerin bulunduğu dünyada onlara ad verme, ancak diyalektikçi tarafından gerçekteştirilebilecek bir iştir. Ad verme görünüşteki nesneler hakkındaki kanılarla yetinen bilgisiz kimselere bırakılamaz; nesnelerin gerisindeki ideaların bilgisine, yani *episteme*'ye sahip olanların uygun şekilde üstesinden gelebileceği bir iştir.

Sofist diyalogunda ise Platon (yine Sokrates'in ağzından) dilsel ifade konusunda şöyle bir tanım vermektedir: “Düşünce ile ifade aynı şeydir. Ancak birincisi sözel ifade etme olmaksızın ruhun içinden kendi kendisiyle bir konuşmasıdır. Bundan dolayı ona *düşünme* adını veririz. Buna karşılık düşüncenin, ses eşliğinde ağız yoluyla ruhtan çıkmasına *ifade* denir”. Sokrates'in alıntıladığımız sözlerinden de anlaşıldığı gibi, Platon düşünmeyi bir “iç konuşma” veya başka bir deyişle sessiz bir monolog olarak görmektedir. Düşüncelerin dışlaşması ise, konuşma etkinliğiyle gerçekteşmektedir.

Antik Çağ'da Aristoteles'e gelinceye kadar geçen dönemde dil konusunda üretilmiş düşüncelerin çoğunlukla nesnelere ad verme ve adların doğruluğu sorununa odaklanmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde dili gramatikal ve mantıksal bir bakış açısıyla irdeleyen ilk filozof, Aristoteles'tir. Aristoteles dil konusundaki düşüncelerini, diğer yapıtları arasında özellikle *Poetika*, *Peri Hermeneias* ve *Retorik*'te serimlemektedir. Onun dilsel ilgisinin gramer ve mantık ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Aristoteles *Poetika*'nın 20, 21 ve 22. bölümlerinde Eski Yunancayı örnek alarak gramatikal ayrımlar yapmaktadır. Bir dilsel anlatımı meydana getiren öğeleri şöyle sıralamaktadır: Harf, hece, bağlaç, tanım edatı, isim, fiil, hâl, cümle. Ardından, bu gramatikal öğeleri tek tek ele alarak incelemektedir. Aristoteles'in bu yapıtı *Peri Hermeneias* ile birlikte, gramer alanındaki konulara değinen en eski metinlerden biri olma özelliğine sahiptir.

Peri Hermeneias'ta ise, doğruluk sorunu çerçevesi içinde ad, fiil gibi sözcük türleri ve bildirim, dilek-istek gibi cümle tipleri arasındaki ayrımları açıklamaktadır. Aristoteles'e göre söylenen sözcükler ruhtaki duygulanımların imleridir; yazılı sözcükler ise sesli sözcüklerin. Bununla birlikte Aristoteles, tek başına söylendiğinde ad türünde bir sözcüğün bütünlenmiş bir anlamdan yoksun kalacağını, ancak o ada bir oluş yüklendiğinde anlamlı bir cümleye ulaşılacağını belirtmektedir. Ona göre bildirisel cümleler dışında kalanlar –örneğin dilek kipinde olanlar– da mutabakata dayalı olarak anlamlı ifadelerdir.

Aristoteles'in *Retorik*'te, bilgisel bir temele dayanmasını zorunlu gördüğü felsefi retoriği, diyalektiğin dilin stilistik kullanım formlarını araştıran kolu biçiminde

tanımlanmaktadır. Platon'un *Gorgias* diyalogunda amansızca eleştirdiği retoriğin, bu yapıtında Aristoteles tarafından bilgisel temele dayalı olması koşuluyla bir söylevin etkisini artıran meşru bir sanat olarak sunulduğu görülmektedir. Ona göre "retorik belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi olarak tanımlanabilir" (s. 37). Fakat, "retorik inandırma yalnızca gösteren kanıtla değil, aynı zamanda etik kanıtla da başarılır; eğer konuşmacının kendisinin iyilik ya da bize karşı iyi niyet veya her ikisi gibi bazı niteliklere sahip olduğuna inanırsak, bizi ikna etmesine yardımcı olur bunun" (s. 63) sözlerinden de anlaşılacağı üzere Aristoteles, inandırma sanatı olan retoriğin olası etik sorunlarla ilişkisine dikkat çekmektedir: "Böylece retoriğin, diyalektiğin ve aynı zamanda etik çalışmalarının bir dalı olduğu ortaya çıkıyor." (s. 38).

OKUMA PARÇASI

Hermogenes - Bak, işte Sokrates karşımızda. Konuşmamızın konusunu ona da bildirelim ister misin?

Kratylos - Elbette, nasıl istersen.

Hermogenes - Sokrates, Kratylos varlıklardan her birinin, kendi doğasından gelen doğru bir adı bulunduğunu iddia ediyor; ad denen şey bazı kimselerin aralarında anlaşılarak, konuştukları dilin bir parçasını, bir objeyi belirtmek için kullanmaları sonucunda meydana gelmiş olmayıp, Grekler için olsun, Barbarlar için olsun, herkese göre aynı olan bir doğru ad varmış. Ben, ona, Kratylos'un onun hakikî adı olup olmadığını soruyorum: öyle olduğunu söylüyor. “Peki, Sokrates'in hakikî adı nedir?” diye soruyorum. “Sokrates'tir” diye cevap veriyor. “Başka insanlar için de öyle mi, her birinin bildiğimiz adı, onun hakikî adı mı?” diyorum. O, bana “Herhalde seninki hariç; senin adın Hermogenes değil, isterse bütün dünya sana böyle desin” diyor. Bunun üzerine, ne demek istediğini öğrenmek için ona sorular sorduğum halde, hiçbir açıklama yapmıyor; ve de, üstelik, bu konuda gizli bir fikri varmış, açıkça söylediği takdirde, beni hemen onu onaylamak ve onun tezini desteklemek zorunda bırakacak bir bilgiye sahipmiş gibi yapıp, benimle inceden inceye alay ediyor. Kratylos'un bu kâhince sözlerine açıklık getirecek bir yol biliyorsa, seni zevkle dinlerim. Ve en çok da –eğer anlatmak istersen– adların doğruluğu hakkında senin ne düşündüğünü öğrenmek beni memnun edecektir.

Sokrates - Hermogenes, Hipponikos'un oğlu, bir atasözünün dediği gibi: “güzel şeyler güçtürler”, onların doğasını bilmek istiyorsan eğer. Bunun gibi, adların incelenmesi de kolay iş değildir. Eğer ben, Prodikos'un ağzından, onun –

söylendiğine göre– dinleyene bu konu üzerinde eksiksiz bir bilgi edindiren elli drakhmelik dersini dinlemiş olsaydım, şimdi senin, adların doğruluğu hakkında hakikati bilmene hiçbir engel kalmazdı. Ne var ki, ben ancak bir drakhmelik ders dinledim; onun için, bu gibi, konularda hakikatin ne olabileceğini bilmiyorum. Ama, seninle ve Kratylos’la birlikte bunu araştırmaya hazırım. Hermogenes adının, senin hakikî adın olmadığına (Hermogenes: kazanç tanrısı Hermes’in soyundan gelen) gelince, bu herhalde Kratylos’un bir şakası olsa gerek derim: servet edinme yolundaki çabalarının hep boşa gittiğini düşünerek böyle diyordur belki. Ama, tekrar ediyorum, bilinmesi güç konulardır bunlar, ikinizden hangisinin haklı olduğunu görmek için, meseleyi oturup birlikte araştırmamız gerekir.

Hermogenes - Doğrusu, Sokrates, ben Kratylos’la da, başka birçok kişiyle de defalarca konuştum; ama, adların doğruluğunun bir mutabakattan, bir itibarî anlaşmadan başka bir şey olabileceğine kanaat getiremedim. Bence, bir objeye ne ad verilmişse, o doğrudur. Daha sonra o ad bırakılıp, yerine başka bir ad konulacak olursa, bu sonraki ad da ilki kadar doğru olur. Nitekim, biz, hizmetkârlarımızın adlarını bu şekilde değiştirmekteyiz ve eskisinin yerine konulan ad, hiç de eskisinden daha az doğru olmuyor. Çünkü, doğa, hiçbir objeye, sırf ona özgü olan bir ad vermez. Ad koymayı alışkanlık haline getirmiş olanların âdet ve geleneğinden gelen bir şeydir bu. Ama, eğer böyle değilse, ben kendi hesabıma doğrusunu öğrenmeye ve bunu yalnız Kratylos’un değil, başka herhangi birinin ağzından da dinlemeye hazırım.

Sokrates - Haklı olabilirsin Hermogenes; ama, biz gene de meseleyi bir inceleyelim. Her objeye ne deniyorsa, o, onun adıdır öyle mi?

Hermogenes - Bence öyle. (...)

Sokrates - Bir söylem için doğru ya da yanlış denilebildiği gibi, bir ad için de doğru ya da yanlış denilebilir, değil mi?

Hermogenes - Elbette.

Sokrates - Bir kimsenin bir objeye verdiği ad, o kimse için o objenin adı demektir öyleyse.

Hermogenes - Evet.

Sokrates - Bu durumda, her objenin, ona ne kadar ad verilirse, bu adlar ona verildiği an, o kadar adı olacaktır, öyle mi?

Hermogenes - Aslında, Sokrates, ben kendi hesabıma, ancak bir tek doğru adlandırma şekli düşünebiliyorum: ben, her objeyi kendi verdiğim bir adla adlandırıyorum; sen kendi verdiğin bir adla adlandırırsın. Siteler için de bu böyledir. Ben, bazen, sitelerden her birinin aynı objelere farklı bir ad verdiklerini görüyorum. Bu, Grekler ile başka Grekler arasında böyle olduğu gibi, Grekler ile Barbarlar arasında da böyle (...) {p}.

2. Orta Çağ

Orta Çağ gerek tümeller tartışması, gerekse *trivium* (gramer, diyalektik ve retorik) etkinliğine önem verilmesi nedeniyle dil problemlerinin filozoflar tarafından sık sık gündeme getirildiği bir dönemdir. Aristoteles'in kategoriler öğretisine bağlı olan tümeller tartışması, tümellerin dilde mi düşünmede mi yoksa gerçeklikte mi bulunduğu sorusuna cevap arayan Orta Çağ filozofları tarafından felsefî olduğu kadar teolojik kaygılarla da sürdürülmüş bir tartışmadır. Bu soruya verdikleri cevaplara göre filozoflar sırasıyla nominalizm,

konseptüalizm ve realizm kutuplarında toplanmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde dil, gerçeklik ve düşünme arasındaki ilişki (ve mantıksal öncelik) sorunu bütün bir filozoflar kuşağının düşünme gündeminde ağırlıklı bir yer işgal etmiştir. Bu ilişkileri soruşturan filozoflar arasında, Aristoteles'in *Organon*'da Grekçeye aşırı odaklanmış mantığına karşı Grekçe ya da Latincenin grameriyle sınırlı kalmayacak evrensel bir *logica nova*, bir *grammatica speculativa* geliştirmeye çalışan bir grup mantıkçı-filozof "Modistler" adıyla anılmaktadır. Dacialı Boethius ve Brabantlı Siger önde gelen iki Modist filozoftur.

Modistler dilsel tümellerin, yani her doğal dilin oluşumunun altında yatan bazı kuralların varlığını savunuyorlardı. Boethius De Modis te, var olan her dilden, gerek Yunanca'yı gerek Lâtince'yi dikkate almayan bir evrensel gramerin kurallarının elde edilebileceğini anımsatmaktadır. Modistlerin "kurgusal gramer"i dil, düşünce ve nesnelerin doğası arasında ayna görüntüsel bir ilişkiyi savunuyordu, çünkü modistler için *modi intelligendi*, dolayısıyla *modi significandi*, *modi essendi*'ye bağlıydı. Bu tezin gerçekte, Antik Çağ filozoflarının mirası olan ve "onto-epistemik uygunluk" adıyla bilinen dil, mantık ve varlık arasında bir uygunluk bulunduğu kabulüne dayandığı açıktır.

Petrus Abelardus da dil problemleriyle ilgilenen Orta Çağ filozoflarından biridir. Abelardus iki önemli mantık yapısı olan *Logica Ingredientibus* ve *Dialectica* da dil problemleri üzerinde durmaktadır. Bu yapıtlarında dili, sözcük, ad, fiil, cümle, cümle bağlamı ve söylem gibi değişik düzlemlerde incelemektedir.

Ockhamlı William da tümeller tartışması ekseninde mantık ve bilgi teorisine dayanak sağlamak amacıyla dile yönelmektedir. Çünkü bilginin önermeler aracılığıyla dile getirildiğini ve önermeler de terimlerden oluştuğuna göre, işe terimleri incelemekle başlamak gerektiğini düşünmektedir. Onun özellikle *kategorematic* / *sinkategorematic* terimler arasında yaptığı ayrımı ve *suppositio* çözümlemesini anmak gerekecektir. Ockhamlı William’a göre, *kategorematic* terimlerin kesin ve belirli bir anlamı vardır: Örneğin, ‘insan’ adı bütün insanları, ‘hayvan’ adı da bütün hayvanları gösterir. ‘Her’, ‘hiçbir’, ‘bazı’, ‘tüm’, ‘yalnızca’, ‘kadar’ gibi terimlerin ise kesin ve belirli bir anlamı yoktur: Bunlar *sinkategorematic* (birlikte-anlamalı) terimler olarak ancak *kategorematic* terimler ile belirli bileşimler oluşturmaya hizmet eder.

Ockhamlı William terimlerin üç değişik biçimde kullanılabildiğini belirtmektedir. Modistler tarafından kullanılan *suppositio* kavramını, aynı terimin farklı varlıksal kategorilere işaret etmek için kullanılma biçimleri arasındaki ayrımları açıklamada tekrar gündeme getirmektedir. Bu kullanımları üçe ayırmaktadır:

I. *Suppositio materialis*: Bu durumda bir terim, içinde yer aldığı cümlede salt sözcük olarak anılmaktadır. “ ‘Kalem’ beş harflidir” cümlesinde olduğu gibi.

II. *Suppositio personalis*: Terimin bir cümlede belirli bir tekili imlediği durumdaki kullanımıdır. Örneğin: “Kalemin yazmıyor.”

III. *Suppositio simplex*: Terimin bir cümlede genel bir kavram, bir tümel olarak yer aldığı durumdur. “Yazı kalemle

yazılır” cümlesindeki gibi.

Orta Çağ Modistler'inin *suppositio* çözümlemelerinin de temelinde olan düşünme, dil ve varlık arasında uygunluk bulunduğu varsayımı, on yedinci yüzyılda Port-Royal Ekolü tarafından yeniden ele alınmıştır. Yirminci yüzyılda B. Russell bir kez daha bu uygunluk tezini savunduğundan dolayı geliştirdiği “mantıksal atomculuk” öğretisi “metafizik” bir temele dayanmakla itham edilmiştir. Bu yalnızca Russell’ın mantıksal atomculuğuna değil, ama aynı zamanda tüm mantıkçı pozitivist geleneğe sinmiş bir metafizik kabul olarak da sık sık karşımıza çıkmaktadır.

OKUMA PARÇASI

(...) Sesletilen sözcüklerin ruhun kavramlarına ya da anlatılmak istenenlere bağımlı kılınan imler olduğunu söylüyorum; bu ‘imlemenin’ kesin anlamından dolayı değil, onların her zaman öncelikle ve özellikle ruhun kavramlarını imlemelerinden dolayıdır. Sesletilen sözcükler, zihnin kavramlarınca imlenen şeyler için kullanılırlar; böylece kavram birincil olarak ve doğal olarak herhangi bir şeyi imler, sesletilen sözcükler ise aynı şeyi ikincil olarak imlerler. Bu nedenle, sesletilen bir sözcük, zihnin özel bir kavramıyla imlenen herhangi bir şeyi imlemede kullanılmıştır. Kavram anlam değiştirecekse, tek bir olguya bile hatta herhangi bir yeni dilsel uylasım olmasa bile, sesletilen sözcük de anlamını değiştirecektir. Sesletilen sözcüklerin ruhun izlenimlerinin imleri olduğunu söylediğinde Aristoteles’in demek istediği budur ve sesletilen sözcükler kavramları imler dediğinde Boethius’un demek istediği budur. Genel olarak, yazarlar bütün sesletilen sözcükler imler dediklerinde ya da izlenimlerin imleri olarak iş görürler dediklerinde onlar yalnızca sesletilen sözcükler

şeyleri ikincil olarak imlerler; ruhun izlenimleri ise birincil olarak imlerler demek istemektedirler (...)

'Terim' sözcüğünün üç anlamı vardır. Bir anlamda terim, kategoryal bir önermede birleştirici ya da uçlardan (özne, yüklem) biri olabilir yahut da eylemin ya da uçlardan birinin herhangi bir belirlenimi olabilir. Bu anlamda bir başka önermenin bir parçası olabildiğine göre bir önerme bile bir terim olabilir. Örneğin aşağıdaki önerme doğrudur: “ 'İnsan bir hayvandır' doğru bir önermedir”. Burada, tüm önerme, özne olan 'insan bir hayvandır' ile ‘doğru bir önermedir’ yükleminden oluşur. Başka bir anlamda, 'terim' ile ‘önerme’ karşıt anlamda kullanılmıştır. Bu durumda, her yalın deyiş terim denir.

Üçüncü ve daha dar bir anlamda ‘terim’, anlamlı olarak alındığı zaman, önermenin öznesi ya da yüklemi olabilen şey anlamına gelmek üzere kullanılır. Deyim bu anlamda kullanılınca, fiillere, bağlaçlara, belirteçlere, ilgeçlere ve ünlemlere terim demek yanlıştır. Hatta bu anlamda, birçok ad terim değildir. Söz konusu edilenler sinkategorematik adlardır. Maddesel ya da yalın olarak anlamlandığında onlar bir önermenin öğeleri olabilseler de, onlar anlamsal olarak alındıklarında önermenin öğeleri olamazlar. Bu nedenle ‘okur bir fiildir’ cümlesi doğru olarak oluşturulmuştur ve ‘okur’ maddesel olarak anlaşılırsa doğrudur; bununla birlikte, bu deyimi anlam açısından alırsak önermenin bir anlamı olamaz. Aşağıdaki önermeler için de durum aynıdır: «'Her' bir addır», «'Eskiden' bir belirteçtir», «'Eğer' bir bağlaçtır», «'-den, -dan' bir ilgeçtir»; Aristoteles Birinci Analitikler’in ilk kitabında, terimin bu anlamını tanımlamak-tadır.

'Terim'in bu üçüncü anlamında yalnızca bir yalın deyiş terim olmakla kalmaz, aynı zamanda iki yalın deyişten oluşmuş bir deyiş bile bir terim olabilir. Bu nedenle, bir sıfat ve bir adın birleşmesi ve hatta bir sıfat fiilin ve bir zarfın ya

da bu yollardan biriyle oluşmuş bileşik bir deyiş, bir önermenin öznesi ya da yüklemi olabildiğinden bir ilgeç ile nesnesinin birleşmesi bu anlamda doğru olarak bir terim oluşturabilir. 'Her beyaz insan bir insandır' önermesinin öznesi, ne 'insan' ne de 'beyaz'dır; onun yerine ikisinin birleşmesinden oluşan 'beyaz insan' özne olur. Aynı durum 'Hızlı koşan kişi bir insandır' önermesi için de söz konusudur; ne 'koşan biri' ne de 'hızlı' özne olamaz; 'hızlı koşan biri' bileşik deyişi özne görevini yerine getirir.

Yalın durumda bir ad sadece terim olabilir diye bir şey yoktur. Dolaylı bir durum olan bir ad bile terim olabilir, çünkü bu durumlarda bir ad, bir önermenin öznesi ya da yüklemi olabilir. Üstelik, dolaylı bir durumdaki bir ad herhangi bir fiile göre özne olamaz. Bundan ötürü, Latince '*Hominis videt asinum*' doğru olarak biçimlenmiş değildir, doğrusu '*Hominis est asinus*'tur. Fakat fiillerin, dolaylı durumda bir özne alıp alamayacağı sorunu sözcüklerin dizilişi ile uğraşan 'gramer' alanına girer (...)

3. On Yedinci Yüzyıl

On yedinci yüzyılda Descartes'ın dil ile düşünme arasındaki ilişki üzerinde durduğunu görmekteyiz. Descartes konu ile ilgili düşüncelerini *Discours de la Methode* (Metot Üzerine Konuşma) adlı metninin V. bölümünde açıklamaktadır. Düşünen töz olarak ruha sahip tek varlığın insan olduğunu temellendirmeye çalıştığı bu bölümde insanı, hayvanlar ve (robotları akla getiren) otomatlarla karşılaştırmaktadır. Descartes, bedensel olarak ayırt edilmesi imkânsız derecede insana benzeyen ve hatta ahlaksal davranışları bile taklit edebilen makineler hayâl edebileceğimizi, fakat bu hayâlin

gerçekleşmiş olduğu bir ortamda bu tür makinelerin sahibi insanlar olmadıklarını anlamak için elimizdeki iki ölçütten ilkinin konuşma yeteneği olduğunu belirtmektedir. Ona göre (örneğin, papağanlar gibi) belirli sözcüklere yakın sesler üretebilen makinelerin yapılması kabul edilebilir olduğu halde, sözcükleri anlamlı cümleler halinde düzenleyebilecek bir makine tasarlamak imkân dâhilinde değildir. Hayvanlar da, tıpkı otomatlar gibi bu yetiden yoksundur. Descartes böylece, konuşma yeteneğini düşünebilmenin koşulu ve belirtkesi (*index*) olarak yorumlamaktadır.

On yedinci yüzyılın rasyonalist ruhuna uygun düşen bir “kusursuz dil” ülküsünü, dönemin pek çok entelektüelinde olduğu gibi, Descartes’ta da bulmaktayız. Descartes, Leibniz gibi, bir ideal dil projesinin gerçekleştirilmesi uğrunda çaba harcamış olmasa bile, böyle bir dilin gelecekte icat edilebileceği umudunu taşımaktadır. 1629 yılında rahip Marin Mersenne, Descartes’a bir mektup yazarak des Vallées adındaki entelektüele ait *nouvelle langue* (yeni dil) projesini incelemesine sunar. Descartes, Mersenne’e 20 Kasım 1629 tarihinde yazdığı bir mektubunda proje hakkındaki görüşünü şöyle dile getirmektedir:

Ben böyle bir dilin olanaklı olduğuna ve bu dili olanaklı kılacak bilimin bulunabileceğine inanıyorum; bu dil aracılığıyla köylüler hakikati şimdi filozofların yaptığından daha iyi yargılayabilecektir. Ancak söz konusu dilin kullanıldığını hiçbir zaman görebileceğimi sanmıyorum: Bu dil, eşyanın düzeninde büyük değişiklikleri öngörmekte ve öncelikle bütün dünyanın bir yeryüzü cenneti olmasını gerektirmektedir, bu ise ancak romanlar ülkesinde önerilebilecek bir şeydir.

Descartes'a göre bu projenin gerçekleştirilmesinin güçlüğü açıktır: Böyle bir dili icat etmek için, öncelikle düşüncemizin objesi olabilecek tüm idelerin kendilerinden türetilebileceği yalın idelerin tümünü sıralamayı ve her birine bir dil göstergesi tahsis etmeyi gerektirmektedir. Eğer bu koşul sağlanabilirse, o zaman sayılar için söz konusu olduğu biçimde bir düşünce matematiği kurulabilecektir.

Felsefe tarihindeki ideal dil projeleri arasında en ünlüsü, kuşkusuz Leibniz'inkidir. Leibniz bu projesini, *Dissertatio de arte combinatoria* başlığını taşıyan ve 1666 yılında yayımlanmış olan yapıtıyla açıklamaktadır. Leibniz'in hayatı boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı proje dört ana eksene sahipti: ilki, bir düşünce alfabesi ya da genel bir ansiklopedi biçiminde düzenlenecek bir aksiyomlar listesi; ikincisi, Latinceyi yalınlaştırma çabasında somutlaşan, evrensel bir gramer geliştirme ideali; üçüncüsü, karakterleri bir araya getiren bileşimler için sentaktik kurallar; ve nihayet dördüncüsü, içinde bütün karakterlerin tanımlanacağı bir sözlüğün oluşturulması.

Leibniz *Dissertatio de arte combinatoria* (1666) ve *Lingua Generalis* (1678) başlıklı yapıtlarında düşünceleri ifade etmekte kullanılacak evrensel bir dil kurma girişiminde bulunmuştur. Basit birkaç kavramdan yola çıkarak daha karmaşık kavramlara ulaşma tekniğine dayanan bu dile *ars combinatoria* adını vermiştir. Leibniz bu tekniği her türden bilgisel etkinliğe uygulanabilecek bir yöntem olarak tasarlamıştır. Leibniz'in –gerçekleştiremediği– asıl amacı, matematiksel işaretler gibi evrensel simgelerden oluşan kusursuz bir dil kurarak bu dilin her tür muhakememizin güvenilir formu olarak kullanılmasını sağlamaktır. Ona göre,

nasıl ki miktarlar sayısal olarak ifade edildikten sonra gereken hesaplamalar kolaylıkla ve anlaşmazlığa düşmeden yapılabiliriyorsa, düşüncelerimizi ifade edecek uygun simgeler ve kurallar bulunduktan sonra muhakemelerimizin de aynı kesinlik ve güvenilirlik derecesinde gerçekleştirileceğini umabiliriz.

Fakat Leibniz çok geçmeden bu projeyi gerçekleştirebilmesi için bir hazırlık çalışması yapması gerektiğini fark ederek onu askıya aldı. Zira ona göre, düşünceler için bir hesap sistemi geliştirmeden önce –Descartes’ın da işaret ettiği gibi– tüm basit düşüncelerin dökümünün yapılması zorunludur. Leibniz bu amaçla *Encyclopedia*’yı derlemeye koyuldu. Ne var ki, Leibniz bu çalışmasını da başka çalışmaları uğruna bir yana bıraktı. Leibniz’in bu simgesel kanon tasarımının gerçekleşmesi için aradan neredeyse üç yüzyıl geçmesi gerekecektir. Mantıkçı pozitivist geleneğin ortaya çıkışı, yirminci yüzyılın ilk yarısında matematiksel mantığın hesaplamaya dayalı bir ideal dil olarak kurulmasını sağlamıştır.

Dil ile düşünme arasındaki bağlantı Descartes gibi “Port Royal ekolü”nün de başlıca ilgisi olmuştur. Port-Royal adıyla anılan gramer teorisi, Claude Lancelot ve Antoine Arnauld’nun birlikte kaleme aldığı *Grammaire Generale et Raisonnee* (1660) başlıklı yapıtta yer almaktadır. Bu genel dilbilgisi teorisi, bütün dillerin tabi olduğu ortak dilbilgisi ilkeleri bulunduğu sayılısından hareket etmekte ve bu ilkeleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Daha sonra Beauzee gibi gramercilerin ya da Leibniz gibi filozofların izleyeceği yolun köşe taşlarından biri, hiç kuşkusuz bu yapıttır. Buna göre dil, düşüncenin bir tablosu ya da temsili (*representation*) olarak

ele alınmalıdır. Bu temsil etme işlevi tek tek sözcüklere ait bir işlev olarak düşünülemez; ancak bir cümle kompozisyonu böyle bir işlevi yerine getirebilir. Öyleyse, düşünceyi resmeden bir sözcük kompozisyonu olarak cümlenin dilbilgisel analizini, düşünceyi oluşturan mantıksal öğelerin analiziyle özdeş saymakta bir sakınca yoktur. Herhangi bir doğal dilin kullanımının olumsal bir ürünü olan söz (*parole*), aslında hiç de olumsal olmayan gramer ilkeleri aracılığıyla kavranır bir niteliğe sahip olmaktadır. Cümlelerin analizi bize, mantıksal düşüncenin yapısını açmaktadır. Böylece, Port-Royal gramerinin bir yandan “analitik felsefe” idesinin, diğer yandan Wittgenstein’ın resim-tasarım teorisinin, bir başka yönden ise N. Chomsky’nin “evrensel gramer şeması” tezinin ortaya çıkışına kaynaklık eden tarihsel bir dönemeç oluşturduğu görülmektedir.

OKUMA PARÇASI-I

(...) Orada şunu da özellikle belirtmiştim ki, eğer bir maymunun ya da akılsız başka bir hayvanın organlarıyla dış görünüşüne benzer organları ve dış görünüşü olan bu türlü makineler var olsaydı, bunların hiçbir bakımdan o hayvanlarla aynı yaratılışa olmadıklarını asla fark edemezdik. Oysa bedenleri bizimkine benzeyen ve ahlaki davranışlarımız da dahil olmak üzere, bütün davranışlarımızı taklit eden makinelerin bulunacağı bir yerde, onların hakikî insanlar olmadıklarını anlamak için elimizde daima gayet kesin iki araç bulunacaktır. Birincisi, onların, bizim düşüncelerimizi başkalarına bildirirken yaptığımız gibi, söz ve işaretleri bir araya getirerek kullanmalarına asla imkân yoktur. Çünkü, pekâlâ, söz söyleyebilen, hatta organlarında bazı değişmeler meydana getiren bedensel etkiler dolayısıyla bazı sözler söyleyebilen, örneğin, herhangi bir yerine dokunulunca kendisinden ne

istendiğini soran, başka bir yerine dokunulunca da bağırıp canının yandığını bildiren ve buna benzer şeyler yapabilen bir makine (*oyuncak furby*'ler düşünülebilir - A. A.) tasavvur edilebilse bile, önünde söylenen her şeyin anlamına cevap vermek için, en sersem insanların bile yapabildiği gibi, sözleri türlü şekillerde düzene sokan bir makine tasavvur edilemez. İkincisi, birçok şeyleri bizim kadar, hatta bizden daha iyi yapsalar da, bazılarını mutlaka yapamazlar. Buradan da, onların bilinçli bir şekilde değil de, sadece organlarına verilen düzen sayesinde hareket ettikleri meydana çıkar. Çünkü, akıl, her durumda işe yarayabilen evrensel bir alet olduğu halde, bu organlar her iş için belli bir özel düzene sokulmuş olmak zorundadırlar: onun için, makinede, onu hayatın bütün durumlarında aklımızın bizi hareket ettirdiği gibi hareket ettirecek kadar değişiklikler bulunması moral bakımından imkânsızdır, imdi, bu iki ölçüt sayesinde, insanlarla hayvanlar arasındaki ayrılığı bilmek mümkündür. Çünkü, besbelli bir şeydir ki, deliler de dahil olmak üzere hiçbir ebleh ya da aptal insan yoktur ki, düşüncelerini anlatabilecek şekilde birçok sözü bir araya toplamaya ve bundan bir konuşma meydana getirmeye muktedir olmasın; ve tersine olarak, hiçbir hayvan yoktur ki, ne kadar mükemmel ve doğuştan elverişli olursa olsun, buna benzer bir şey yapabilecek güce sahip bulunsun. Bu, hiç de, hayvanlarda organ eksikliği olması yüzünden değildir, çünkü saksağanlarla papağanlar bizim gibi sözler söyleyebildikleri halde, onların bizim gibi, yani söylediklerini düşünerek, konuşmadıklarını görüyoruz; oysa, insanlar, sağır ve dilsiz doğdukları ve başkalarının söz söylemesine yarayan organlardan hayvanlar kadar ya da onlardan da fazla yoksun oldukları halde, gene de kendiliklerinden bazı işaretler icat etmekte ve bunlarla, dillerini öğrenecek vakti olan tanıdıklarına meramlarını anlatmaktadırlar. Bu da, hayvanların yalnız insanlardan daha

az akıllı olduklarını değil, hiç akıllı olmadıklarını gösterir: çünkü, görüldüğü gibi, konuşabilmek için pek az akıl gerekmektedir; her ne kadar aynı türden hayvanlar arasında, insanlar arasındaki gibi, eşitsizlik görülse ve bazılarını eğitmek, başkalarını eğitmekten daha kolay olsa da, gene de türünün en mükemmeli olan bir maymun ya da papağanın, eğer ruhları ruhumuzdan büsbütün ayrı bir yaratılışa olmasaydı, en aptal, hiç değilse dimağı bozuk bir çocuğa bu işte eşit olmaması akıl alır bir şey olmazdı. Böylece, duygulanım hallerini ifade eden ve hayvanlar tarafından olduğu kadar makineler tarafından da taklit edilebilen doğal hareketleri sözlerle karıştırmamak ve de kimi eskiler gibi, hayvanlar konuşur ama biz onların dilini anlamayız, diye düşünmemek gerekir (...)

OKUMA PARÇASI-II

(...) Her insan uslamlaması, belli göstergeler ya da karakterler aracılığıyla gerçekleştirilir. Aslında, yalnızca şeyler değil, şeylere ilişkin fikirler de her zaman seçi olarak gözlenemez, gözlenmeleri de gerekmez, bu yüzden onların yerine, kısa olmaları nedeniyle, göstergeler kullanılır. Gerçekten de, eğer geometrici, kanıtlaması sırasında hiperbolü, spirali ya da kuvadratik her adlandırdığında, onların tanımlarını ve türeyişlerini kesin olarak aklında canlandırmaya, sonra kanıtlamasında kullandığı terimlerin tanımlarını hayal etmeye zorlansa, keşiflerine çok geç ulaşır. (...) Bu yüzden, belli kurallar, şekiller ve değişik türden şeyler adlarla, aritmetikte sayılar ve cebirde büyüklükler göstergelerle gösterilmiştir. (...) Şu halde göstergeler alanına, sözcükleri, harfleri, kimyanın, astronominin, Çincenin, hiyeroglifin şekillerini, müzik notalarını, stenografinin, aritmetiğin, cebrin göstergelerini

ve uslamlamalarımızda şeyler yerine yararlandığımız bütün öteki göstergeleri dahil ediyorum. Yazılı, çizilmiş ya da kazılmış göstergelerin adı karakterdir. (...) Bildiğimiz diller, uslamlamaya yarasalar bile, gene de sayısız anlam karışıklığına tabidirler, hesaplama da kullanılmaları da mümkün değildir, yani hesaplama sözcüklerin oluşumuna ya da yapısına bakarak, usamlama hatalarını keşfedecek tarzda –sanki dil yanlışları ya da yersiz kullanımlar söz konusuymuş gibi– bu dillerden yararlanmak olanaksızdır. Bu olağanüstü avantajı şimdiye kadar yalnızca aritmetikçilerin ve cebircilerin kullandığı göstergeler sağlar; onlarda her usamlama karakterlerin kullanımından oluşur ve her zihinsel yanlış bir hesap yanlışdır. Bu argüman üzerinde derinlemesine düşünerek, bütün insan düşüncelerinin ilkseller olarak değerlendirilen çok az sayıda düşünceye ayrıştırılabileceğini gördüm. Sonra bu ilksellere birer karakter verilirse, türetilen kavramlar için de karakterler oluşturulabilir; türetilen kavramlardan onların her zaman onların gerekli özellikleri ile onları oluşturan ilksel kavramları, kısacası, tanımları ve değerleri, dolayısıyla aynı zamanda tanımlardan çıkarılabilecek değişimleri elde etmek mümkün olur. Bir kez bu yapıldıktan sonra, uslamlamada ya da yazı yazmada bu yolla betimlenmiş karakterlerden yararlanacak kişi, ya hiç hata yapmayacak ya da son derece kolay incelemelerle bu hataları kendiliğinden görecektir, ister kendi hataları söz konusu olsun ister başkalarının. {s}.

4. On Sekizinci Yüzyıl

On yedinci yüzyılda Descartes ve Leibniz'deki rasyonalist dil görüşünün, on sekizinci yüzyılda yerini empirist ve psikolojist

açıklamalara bıraktığı görülmektedir. Bu yüzyılda J. Locke, empirist dil felsefelerinin ilk ve aynı zamanda da en önemli örneğini sunmaktadır. Ardından Condillac, onun empirist dil anlayışını radikal bir sensualizme dönüştürmektedir.

Locke *An Essay Concerning Human Understanding* (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtının, sözcükler ile idealar arasındaki ilişkileri tartıştığı III. cildinde, sözcüklerin ve onların temsil ettiği ideaların, doğuştan tabula rasa olan insan zihni tarafından deneyim yoluyla kazanılmış olduğunu savunmaktadır. Ona göre, ilk bakışta öyle olmadığı izlenimi uyandıran soyut veya tümel sözcüklerin kaynağı da aslında deneyimdir. Locke’a göre insanların sahip olduğu çeşitli ideler, iletişimin olmadığı durumda onların zihinlerinde kapalı ve görülemez biçimde bulunur. İnsanoğlu yarattığı dışsal imler (yani sözcükler) aracılığıyla düşüncelerini başkalarına iletme imkânını elde etmiştir. Locke’a göre sözcükler, insanlar arasındaki iletişim ihtiyacından doğmuş ve zihindeki idelerin yerini tutan anlamlı imlerdir. Locke’ın bu görüşü, anlam teorileri arasında “ideci teori” adıyla anılmaktadır.

Diğer yandan Locke –tıpkı Descartes gibi– konuşma ve düşünme yeteneğinin birbirinden ayırt edilemeyeceğini, bazı hayvan türlerinin sözcükleri taklit etmeyi öğrenebildikleri halde, düşünceden yoksun olan bu öykünmenin sahici bir konuşma sayılamayacağını, birinci bölümün ilk paragrafında vurgulamaktadır:

İnsanı toplumsal bir varlık olmak üzere yaratan Tanrı, ona yalnızca kendi türünden olanlarla birlikte yaşama eğilimi ve zorunluluğu vermekle kalmamış, toplumun en güçlü aracı ve bağı olacak dili de vermiştir. Bu yüzden de doğa, insan

organlarını, sözcük adını verdiğimiz düzenli sesleri çıkarabilecek biçimde yapmıştır. Fakat bu, dili üretmeye yetmezdi; çünkü papağanlara ve başka birçok kuşlara da yeterince seçik sesler çıkarmaları öğretilir, fakat bunlarda konuşma yeteneği kesinlikle yoktur.

Locke yapıtının aynı cildinde, iletişim etiği alanında değerlendirilebilecek birtakım uyanlarda da bulunmaktadır. Locke X. bölümde sözcüklerin çeşitli kötüye kullanılma biçimlerini açıklarken XI. bölümde bu kusurları düzeltme yollarına ilişkin öneriler sunmaktadır. Locke eleştiri oklarını, iletişimin saydamlığını bozduğunu düşündüğü ve etik bakımdan sakıncalı bulduğu retoriğe yöneltmektedir:

Katışıksız doğruluk ve gerçek bilgiden çok dünyada zekâ ve kurgu beğeni gördüğünden, dildeki dolaylı anlatımların ve süslü, mecazî konuşmaların dilin kusuru ya da kötü kullanımı olarak kabul edilmesi güç olacaktır. Bilgi ve gelişmeden çok haz ve zevk aradığımız konuşmalarda, bu tür süslemelerin hata sayılmadığını kabul ediyorum. Fakat şeylerin kendilerinden söz ediyorsak, düzen ve açıklık dışındaki bütün söz sanatlarının, yapay ve mecazî uygulamaların yalnızca yanlış ideler kazandırmak, tutkuları harekete geçirmek ve böylece yargıları yanıltmak için olduklarını ve dolayısıyla mükemmel hileler olduklarını kabul etmeliyiz. Bu yüzden de, ne kadar saygın ya da önemli söylevlerde kullanılırlarsa kullanılsınlar, bilgilendirme ya da öğretme amaçlı tüm söylemlerden kesinlikle tümünden çıkarılmalıdırlar. (§ 34)

Bu dönemdeki Fransız filozof E. de Condillac ise, 1746 tarihli *Essaie sur l'orîgine des Connaissances Humaines* (İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme) adlı yapıtında insanoğlunun konuşma yetisini sensualist bir bakış açısı altında tasvir etmektedir. Condillac konuşma yetisinin de, algılama,

bellek, muhakeme, vb. gibi duyulardan kaynaklandığını savunmaktadır. Ona göre, insan bedeni modeline göre tasarlanacak yapay bir duyular-varlığı yapılırsa, o da tıpkı ilk insanlar gibi temel haz ve acı duyumları aracılığıyla adım adım müdrikenin çeşitli işlemlerini geliştirir ve onlardan yararlanarak insanınkine benzer bir soyut fikirler dağarcığı oluştururdu. Condillac bu fikirlerin doğuşunda, göstergelerin etkin bir rolü olacağını düşünmektedir. Condillac'ın dilin türeyişine ilişkin açıklamalarının mimolojik bir paradigmaya bağlı olduğunu saptamaktayız. Ona göre ilk insanların ifade formu, acı ve hazzın değişik biçimleri olan duyumlarının etkisiyle çıkardıkları sesler, haykırışlar ve jestlerden ibaretti. Böylece Condillac, doğal dillerin bu ilkel ifade formlarından başlayarak tarihte yavaş yavaş geliştiği sonucuna varmaktadır.

OKUMA PARÇASI

Adem ile Havva, ruhlarındaki ameliyelerin faaliyetini deneye borçlu değillerdi; dolayısıyla da, Tanrı kendilerini yaratınca, olağanüstü bir yardım sayesinde düşünmek ve düşündüklerini de birbirlerine anlatmak durumundaydılar. Fakat ben tufandan bir müddet sonra, biri erkek, öteki de dişi olan iki çocuğun, hiçbir işareti kullanmasını öğrenmiş olmazdan önce, çöllerde yollarını şaşırılmış bulunduklarını farz ve kabul ediyorum. (...)

Biraz önce söz konusu eylemiş bulduğum çocuklar ayrı ayrı yaşamış oldukları müddetçe, bunların ruhlarındaki ameliyelerin faaliyeti, uyanık bulunduğu vakit hiç duraklamayan kavrayış ve biliş faaliyetinden; kendilerinin dikkatini çekmiş olan fırsatlar kendilerine, vücuda getirmiş oldukları bağlantılar kopup dağılmazdan önce kendilerini duyurdukları vakit anımsamanın faaliyeti; ve muhayyilenin pek az yaygın olan bir faaliyetinden ileri

gidememişti. Bir ihtiyacın kavranılışı, meselâ, bunları gidermeye yaramış olan bir nesnenin kavranılışına zaruri olarak bağlanıyordu. (...)

Birlikte yaşadıkları vakit, bu ilk ameliyeleri daha çok çalıştırmak fırsatını bulmuşlardı; çünkü kendilerinin karşılıklı münasebetleri onlara, her tutku haykırışına bu haykırışların tabîî işaretleri olan kavrayışları bağlatmıştı. Bu haykırışlar olağan olarak, ifadesi daha da belli olan herhangi bir hareket, herhangi bir davranış veya herhangi bir faaliyetle birlikte oluyordu. (...)

Bu işaretleri kullanmak, ruh ameliyelerinin faaliyetlerini yavaş yavaş genişletti, bu faaliyetler daha çok mümarese edilmiş olunca da işaretleri yetkinleştirdiler ve bunların kullanılışını daha senli benli bir duruma getirdiler. (...)

Bununla beraber bu adamlar bazı fikirleri elindeki işaretlere bağlamak alışkanlığını edinmiş olunca tabîî haykırışlar kendilerine, yeni bir dil kurmak için örnek işini görmüştür. Birtakım yeni sesleri heceleyerek birbirine bağladılar; dolayısıyla da, bu sesleri birçok defa tekrar ederek ve fark ettirmek istedikleri nesneleri gösteren herhangi bir davranışla birlikte bu işi yaparak eşyaya birtakım adlar vermeye yatkınlaşıp alıştılar. (...)

Hecelenerek birbirine bağlanmış sesler dili gitgide daha bol ve çok olunca ses örgenini erkenden faaliyete geçirmeye ve bu örgenin ilk evrilip çevrilirliğini koruyup barındırmaya yaramıştı. Bunun üzerine bu dil hareket dili kadar elverişli görünmüştü; biri de, öteki de aynı derecede kullanılmıştı: sonunda, hecelenerek birbirine bağlanmış sesleri kullanmak, üstün gelecek kadar kolaylaşmıştı. (...)

İnsanların, kullanmak istemiş oldukları ilk kelimelerin anlamı hakkında kendi aralarında nasıl anlaşıp

bulunduklarını kavramak için, bu kelimeleri onların, herkesin bunları aynı kavrayışlara bağlamak zorunda bulunduğu hal ve şartlarda telâffuz ettiklerini görüp anlamak yeter. İşte böylece insanlar bu kelimelerin anlamını, daha sık sık tekrür eden hal ve şartlar zihni, aynı fikirleri aynı işaretlere bağlamaya daha çok yakınlaştırıp alıştırdığına göre daha çok doğru ve kesin olarak tayin ve tespit ederlerdi. Hareket dili ilk anlarda pek sık olması gereken müphemlikleri ve iki anlama gelişleri ortadan kaldırıyordu.

İhtiyaçlarımızı giderecek olan nesneler ara sıra dikkatimizden pekâlâ kaçabilirler, fakat korku ve elem duygularını uyatabilecek nesnelerin farkına varmamak zor bir şeydir. Bu bakımdan eşya kendi dikkatlerini ne kadar çekiyorduysa insanlar eşyaya daha çabuk veya daha geç bir ad verebilmiş de olunca; meselâ kendileriyle boğuşan hayvanların, kendi beslendikleri meyvelerden önce bir ada kavuşmuş bulunmaları muhtemeldir. Öteki nesnelere gelince, onlar bu nesneleri daha mübrem ihtiyaçları gidermeye elverişli bulunduklarına ve bu nesnelerden daha şiddetli intibalar aldıklarına göre bunları göstermek için birtakım kelimeler tasarladılar. (...) ^{t}.

5. On Dokuzuncu Yüzyıl

On dokuzuncu yüzyıl “Dilin Kökeni Üzerine” başlıklı sayısız yapıtın kaleme alındığı bir dönemdir. Alman dilci Dr. W. Oehl’ün de aralarında yer aldığı dil araştırmacıları bu yapıtlarında, dilin orijinine dair mimolojik teoriler geliştirmiştir. Renan’ın 1848 tarihli *De l’Origine du langage* (Dilin Kökeni Üstüne) adlı çalışması, Steinhil’ın *Der Ursprung der Sprachen* (Konuşma Yetisinin Kökeni Üzerine -

1851) başlığını taşıyan incelemesi ve Noire 1877 yılında yayımlanan *Der Ursprung der Sprache* (Dilin Kökeni Üzerine) adlı kitabı bunlardan birkaçıdır. Bu yapıtların tümünün ortak özelliği, bir bilim olarak lengüistiğin mümkün olup olmadığının tartışıldığı bir dönemdeki bilim-öncesi spekülasyonlara dayanmalarıdır.

Ne on dokuzuncu yüzyılda ne de daha önceki dönemlerde, dili konu alan herhangi bir çalışmanın Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* kadar yankı uyandırdığı görülmüştür. Üstelik de “yapısalcılık” akımının adeta kutsal kitabı haline gelmesiyle *Genel Dilbilim Dersleri*'nin etkisi yirminci yüzyıl boyunca sürmüştür. Bu yapıt bir yandan, dil felsefesine en yakın bilimsel etkinlik olan genel lengüistik teorisi alanında ortaya konmuş ilk büyük yapıttır; diğer yandan ise semiotiğin imkânına işaret eden ve konusunu tanımlayan ilk metindir. Saussure metinde şu dört kavramı birbirinden ayırarak tanımlamaktadır: dilyetisi (*langage*), dil (*langue*), söz (*parole*) ve konuşma (*parler*). Bu kavramların ilkinden sonuncusuna doğru gidildiğinde, dilin en genel görünümünden en bireysel olanına inilir.

Saussure gelecekte ortaya çıkacak bir göstergeler biliminin konu edineceğini düşündüğü bir “dil göstergesi”nin iki bileşenden oluştuğunu öne sürmektedir: “gösteren” ve “gösterilen”. Bir göstergenin “gösteren” diye adlandırdığı ögesi, onun işitsel imidir; “gösterilen” ise, o işitsel im aracılığıyla sunulan nesne imgesidir. “Mektup” sözcüğü örneğinde, ‘m-e-k-t-u-p’ ses bileşimi onun göstereniyken, ✉ imajı gösterilendir. Saussure gösteren ile gösterilen arasındaki bağı zorunlu değil, olumsal olduğunu söyleyerek bilinen ilkesini formüle eder: “Göstergenin olumsallığı” ilkesi.

Böylece Antik Çağ'da (örneğin Kratylos'ta) tartışılan adların, nesnelerin doğasından kaynaklandığı biçimindeki özcü savın dolaylı bir eleştirisini ortaya koymaktadır. Ona göre, aynı nesnenin farklı dillerde değişik şekillerde adlandırılması, göstergenin olumsuzluğu ilkesinin en önemli kanıtıdır.

Bu yüzyıldaki diğer önemli dil filozoflarından biri olan Wilhelm von Humboldt, kardeşi Alexander von Humboldt'un Amerika Kıtası'na yaptığı keşif gezilerinde edindiği bulguları kullanarak Amerikan yerli dillerinin ayrıntılı bir tasvirini yapmıştır. Humboldt esasen, belirli bir dil ile onu konuşan milletin kültürü arasında diyalektik bir bağ olduğunu savunmakta ve dil ortaklığını bir millet olmanın gereklerinden saymaktadır. Ona göre “dil ortaklığı, ortak bir dünya tablosuna sahip olmaktır”. Humboldt için her dilde, o dile özgü bir dünya görüşü saklıdır ve bir milletin diliyle o milletin dünya görüşü birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bir başka ifadeyle, bir milletin dünya görüşü onun dilini belirlediği gibi, dili de dünya görüşünü belirlemektedir. Böylece, bu ikisinden birindeki değişim, diğerinin de değişmesi sonucunu doğurmaktadır. Humboldt dili bir ürün *ergon* olarak değil, bir etkinlik *energeia* olarak tasarlamaktadır. Dil, biteviye yeniden gerçekleştirilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir etkinliktir.

Diğer yandan, Humboldt dilin fonksiyonel bir iletişim dizgesi olması dışında, bir düşünme ve kendi kendini ifade etme formu olduğunu düşünmektedir. O, sözgelimi Locke'ın iddia ettiği gibi dilin icat edilmesinin yalnızca iletişim gibi dışsal bir amaçtan kaynaklanmadığı, insanlığın bir iç gereksinmesinden doğduğu kanısındadır. Ona göre dil insan doğasının vazgeçilmez bir parçasıdır ve dilin gelişmesi,

insanın ancak başkalarının düşüncelerine de danışıp kendi düşüncelerini apaçık belirtmesi ve tanımlamasıyla erişilecek bir dünyagörüşü (*Weltanschauung*)nün büyümesi için gereklidir.

Sonuç olarak, Humboldt'un dil ile kültür arasındaki etkileşimi vurgulaması, yaşadığı dönemde egemen olan ulus-devlet ideolojisiyle paralellik göstermektedir. Dil ortaklığı konusunda söylediklerininse, olumsal (*contingent*) önermeler olarak, bir felsefî zemin üzerinde değil, ama daha çok bir sosyolojik zemin üzerinde değerlendirilmeye ve tartışılmaya değer olduğunu kaydetmekle yetineceğiz.

OKUİVLA PARÇASI-I

(...) Dilin toplumsal bir kurum olduğunu yukarıda gördük. Ama dil, öbür kurumlardan (siyasal, törel, vb. kurumlardan) birçok bakımdan ayrılır. Onun özel niteliğini anlayabilmek için birtakım yeni olgulara başvurmak gerekir.

Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir

Demek ki, göstergelerin toplum yaşamı içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir: Toplumsal ruhbilime, bunun sonucu olarak da genel ruhbilime bağlanacak bir bilim. Göstergebilim (Fr. *semiologie* <Yun. *semeion* 'gösterge'den) diye adlandıracağız biz bu bilimi. Göstergebilim, göstergelerin ne olduğunu, hangi yasalara bağlandığını öğretecek bize. Henüz yok böyle bir bilim; onun için, göstergebilimin nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz. Ama kurulması gerekli; yeri önceden belli. Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir

şey değil. Onun için, göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek. Böylece, insana ilişkin olgular bütünü içinde dilbilim iyice belirlenmiş bir alana bağlanabilecek.

Göstergebilimin yerini kesinlikle belirlemek ruhbilimciye düşer. Dilbilimcinin görevi, göstergesel olgular bütünü içinde dilin özel bir dizge olmasını neyin sağladığını ortaya koymaktır. Bu sorunu aşağıda yeniden ele alacağız; burada yalnızca şunu gözlemlemekle yetiniyoruz: Dilbilime ilk kez bilimler arasında belli bir yer verebilmemizi, onu göstergebilime bağlamamıza borçluyuz.

Acaba göstergebilim neden öbür bilimler gibi konusu kendine özgü bağımsız bir bilim olarak görülmüyor henüz? Bir kısır döngüdeyiz de ondan: Hiçbir şey göstergesel sorunun öz niteliğini dilden daha iyi ortaya koyamaz; ama bu sorunun uygun biçimde ortaya konulabilmesi, dilin kendi içinde incelenmesini gerektirir; oysa, bugüne değin dil neredeyse hep başka şeylere bağlı olarak, başka açılardan ele alınmıştır.

Önce, geniş kalabalığın yüzeysel görüş açısı çıkar karşımıza: Dil yalnızca bir sözcük dizgesidir ona göre. Bu görüş, dilin öz niteliği konusundaki her türlü araştırmayı olanaksız kılar.

Sonra, bireyde göstergenin düzeneğini inceleyen ruhbilimcinin görüş açısıyla karşılaşırız. En kolay yöntem budur. Ama bireysel gerçekleştirmeyi aşarak özü bakımından toplumsal olan göstergeye ulaşmaz.

Bir de, göstergenin toplumsal açıdan incelenmesi gerektiğini gördükten sonra dili, şu ya da bu oranda istencimizin buyruğu altındaki öbür kurumlara bağlayan özellikleri ele almakla yetinenlerin tutumu var. Bu tutum yüzünden, genellikle gösterge dizgelerine, özellikle de dile ilişkin olan nitelikler bir yana itilerek amaçtan uzaklaşılır. Çünkü

göstergenin temel özelliği her zaman, belli oranda, bireysel ya da toplumsal istenç dışında kalmasıdır. Ne var ki ilk bakışta en az dikkati çeken özellik budur.

İşte, söz konusu özellik yalnız dilde belirgindir. Ama en az incelenen konularda ortaya çıkar. Sonuç olarak da, bir gösterge biliminin zorunluluğu ya da sağlayabileceği özel yarar gözden kaçır. Biz ise, dil sorununu her şeyden önce bir gösterge sorunu olarak görüyoruz. Bütün açıklamalarımız anlamını işte bu önemli olgudan alıyor. Dilin öz niteliğini bulmak istiyorsak, önce onu aynı türden dizgelerle kurduğu ortaklık açısından ele almalıyız. İlk bakışta çok önemli gibi görünen birçok dilsel etken (örneğin, ses aygıtının işleyişi) dili öbür dizgelerden ayırmak dışında bir işe yaramıyorsa ancak ikinci sırada yer almalıdır. Bu yoldan hem dil sorunu aydınlatılacak, hem de kutsal törenlerin, görenek ya da törelerin, vb. gösterge olarak incelenmesiyle bu olguların yeni bir kimlikle ortaya çıktığı görülecektir. Böylece, söz konusu olguları göstergebilim içinde toplayarak bu bilimin yasalarıyla açıklama gereksinmesi duyulacaktır. [{u}](#).

OKUMA PARÇAS1-II

Herkes dilin oluşturulmasına ve kullanımına zorunlu olarak nesnelerin sübjektif algısından geçer. Sözcük gerçekten de bu algıdan doğar ve kendinde-nesnenin bir kopyası değildir; nesnenin ruhta uyandırdığı imajın bir kopyasıdır. Sübjektivite kaçınılmazcasına her objektif algıya karıştığına göre, dilden bağımsız olarak her insan bireyi, dünya görüşü için özel bir görüş açısı gibi düşünülebilir. Fakat, dünya görüşü dil aracılığıyla daha da fazla özel bir görüş açısı olur, zira kendi meydana gelişinde sözcüğün bizzat kendisi ruha kıyasla bir obje olur ve kavramın içinde bundan böyle şu üç şey olduğu ölçüde sözcük süjeden ayrılan yeni ve

tamamlayıcı bir özellik getirmeye gelir: objenin izi, süjedeki alınma biçimi ve lengüistik ses olarak sözcüğün meydana getirilmesi sonucu. Sözcük tarafından üretilen bu etki zorunlu olarak her dilde sıkı bir analogi tarafından domine edilmiştir ve her ulusta homojen bir sübjektivite dil üzerindeki eylemini daha önceden gerçekleştirdiğinden dolayı her dilde, o dile özgü bir dünya görüşü vardır. Bu kendini dile getirme biçimi hiçbir şekilde yalın bir gerçeklik ölçüsünü aşmaz. Zira dilin her parçası arasındaki bağ ve bütünlüğü içinde dil ile ulus arasındaki bağ öyle sıkıdır ki bu etkileşim belirli bir yönü gösterir göstermez ondan sonuç olarak zorunlu biçimde bir bütünlük özelliği doğar. Bununla birlikte –o dil tarafından sezilebilmiş her kavram– evrene uygun olmak zorunda olduğu için ve tine (*esprit*), dünya kavramından ayrılamaz olan bu bağın sezgisine erişme imkânı sağlayan nesneler üzerinde işlem yapan şey yalnızca bu transformasyon olduğu için, dil yalnızca bir dünya görüşü değildir... Diğer yandan, insan, esasen ona dili getiren türde objelerle birlikte ve kendisini o dilin reprezentasyonlarına bağlı hissediyor ve davranıyormuş gibi yaşamaktadır; hatta, yalnızca bu tarzda yaşar, insana kendi kendisinden başlayarak dili dokutan ve onun dokusuna yine insanı katan aynı edimdir (*acte*) ve her dil ait olduğu ulusun çevresine, ancak aynı zamanda bir başka dilin çemberine geçildiği ölçüde dışına çıkılabilecek olan bir çember çizer.

{v}

6. Yirminci Yüzyıl

Yirminci yüzyıl, dil problemleri konusunda daha önceki çağlarda yapılmış çalışmaları gölgede bırakan bir dönemdir. Bu çalışmalar, felsefe dışında kalan bilgisel etkinlikler ve felsefe alanındaki çalışmalar olmak üzere iki grupta ele

alınabilir. Felsefe dışındaki bilgisel etkinliklerden genel lengüistik teorisinin, kendisini temellendirme ve bağımsız bir bilim olarak nesnesini belirleme yolunda attığı adımlar; semiotikte özellikle C. Morris ve D. Peirce’ın çalışmalarıyla artan bilgi birikimi; psikanalizde ruhsal rahatsızlıkların tedavisinde lapsusların, imajların ve metaforların yorumlanmasına verilen önem, dile yönelik ilginin artmasına neden olmuştur.

Felsefe alanındaki çalışmalara gelince: R. Rorty aynı başlıklı yapıtında, yirminci yüzyılda filozofların ortak eğilimini “dilsel dönüş” (*the linguistic turn*) olarak adlandırmaktadır. Rorty’nin bu kavramla işaret ettiği dönüş, filozofların geçmiş çağlarla kıyaslanamayacak yoğunlukta ve adeta sözbirliği etmişçesine dile odaklanmalarıdır. Yirminci yüzyılda dil felsefesinden yararlanan başlıca akımlar arasında fenomenoloji, hermeneutik, iletişim etiği ve analitik felsefe ilk göze çarpanlarıdır. E. Husserl’in “anlam” kavramının dil felsefesindeki sınırlarını aşacak şekilde kullanarak bilinç ile gerçeklik arasında bulunduğunu varsaydığı “anlam uçurumu”nu tartışmaya açması; Gadamer’in de vurguladığı gibi, yirminci yüzyılda hermeneutiğin metamorfoza uğrayarak büyük oranda dil felsefesine dönüşmesi ve buna bağlı olarak Heidegger gibi “Varlık”ı dil olarak yorumlayan bir filozoflar kuşağının ortaya çıkışı; Habermas’ın “iletişimsel eylem teorisi”nde dil aracılığıyla gerçekleştirilen eylem biçimlerini mercek altına alması; analitik felsefe akımındaki filozofların düşüncenin mantıksal yapısının dilsel çözümleme aracılığıyla gün ışığına çıkarılabileceği iddiası ve bu akımın içinde “dilci filozoflar” adıyla anılan bir grup filozofun, felsefedeki geleneksel problemleri dilsel sorunlara dönüştürerek çözmeyi denemesi, yirminci yüzyılda dil felsefesine yönelik ilginin

boyutu hakkında bir fikir verebilecek örneklerdir (yiminci yüzıldaki diğler akımların dil felsefesine katkılarına yer vermeyi kitabın ilerideki baskılarına erteleyerek şimdilik yalnızca analitik felsefe geleneğindeki filozoflar üzerinde duracağız).

Analitik felsefe büyük oranda Frege ve Russell'ın çalışmalarıyla doğmuştur. Her iki filozof, yirminci yüzyılın başlarında aritmetiğin temelleri üzerinde çalıştıkları sırada, kimi matematiksel kavramların doğurduğu mantıksal ve felsefî güçlükleri çözmek için bir dizi dil felsefesi araştırmasına girişmişlerdir. Çıkış noktalarındaki bu özellik, yüzyılın ilk yarısında geliştirilen dil felsefesi anlayışlarının tümünü karakterize etmiştir. Gerçekten de, 1950'li yıllara gelinceye kadar filozofların birçoğunun anlam sorununa “doğruluk” kavramı merkezinde çözüm aradıkları görölmektedir. Russell, Ayer, (I. döneminde) Wittgenstein ve Viyana Çevresi üyesi filozofların görüşlerini kapsayan bu dönem, analitik felsefenin mantıkçı pozitivism tarafından şekillendirilmiş ilk evresidir.

Mantıkçı pozitivistlerin dil anlayışının odağında “ideal dil ölküsü” bulunmaktadır. Çok-anlamlılık, kapalılık ya da anlam belirsizliğine yol açtığını düşündükleri doğal dillerin gündelik kullanımım eleştiren mantıkçı pozitivistler, dış dünyadaki olgularla bire bir örtüşecek, böylece anlam belirsizliklerini ortadan kaldırarak ideal bir dil kurmaya önem vermiştir. Kökleri Leibniz'in *ars combinatoria*'sına kadar uzanan bu ideal dil projesini, matematik modeline göre kurdukları simgesel mantık ile ete-kemiğe büründürmüşlerdir. Mantıkçı pozitivist dil anlayışının bir başka özelliği, daha çok dil ile dünya arasındaki ilişkiyi açıklamaya dönük olmasıdır. Dil ile

dünya arasındaki ilişkiyi Wittgenstein Tractatusta –tüm mantıkçı pozitivistlerin onaylayacağı biçimde– şu sözlerle ifade etmektedir: “Cümle bir olgu bağlamının betimlenmesidir”; “cümle gerçekliğin bir tasarımıdır”. Bu görüşe uygun olarak anlamlılık, (totolojiler dışında) olgusal bildirimlere ait bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Mantıkçı pozitivistler “doğrulama ilkesi” ile, bir dilsel ifadenin doğrulanabilir olmasını, anlamlılık koşulu olarak ileri sürmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, analitik felsefedeki ikinci gelenek ise, mantıkçı pozitivistlerin doğrulama ilkesine karşı çıkarak olgusal bildirimler dışındaki dilsel ifadeleri de kapsayacak bir anlam görüşü geliştirmeyi denemektedir. Gündelik dilin felsefesi (*ordinary language philosophy*) adı verilen bu geleneğin başlıca temsilcileri arasında Austin, Searle ve Strawson sayılabilir. Bu filozoflar, kendilerinden önce bir kenara bırakılmış, gündelik dilde yer alan ve doğru ya da yanlış olmayan sözcelemleri anlam sorununun merkezine taşımaktadır. Gündelik dilci filozofların temel kaygısı, dil ile dünya arasındaki bağlantıdan çok, dil ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi serimlemeye dönüktür.

İkinci çözümleme geleneği (en özlü ifadesini Tractatus’ta bulan) mantıkçı pozitivistizmin dilin ana işlevi konusundaki anlayışına da karşı çıkmaktadır. Onlar, dilin ana işlevinin, mantıkçı pozitivistlerin öne sürdüğü gibi dünyayı resmetmek ya da olguların tasarımını sunmak olduğunu düşünmemektedir; bunun dilin işlevlerinden yalnızca biri olduğunun, temel işlevinin ise iletişimi sağlamak olduğunun farkındadır. Bir başka deyişle, ikinci akıma göre dilin,

düşüncelerin ya da dizgeli düşünme etkinliğinin taşıyıcısı olma işlevi, iletişim işlevinin ürünlerinden biridir.

İki akım arasındaki diğer karşıtlık, ideal dile yaklaşımları arasında bulunmaktadır. Felsefe tarihinde ilk kez Leibniz'in bir tasarı olarak gündeme getirdiği ve *ars combinatoria* terimiyle ifade ettiği bir ideal dil anlayışı, Frege ve Russell'ın yirminci yüzyılın başındaki çalışmalarıyla ete-kemiğe bürünmüştür. Frege 1906'da Husserl'e yazdığı bir mektupta yer alan "mantıkçının ana ödevi, kendisini (doğal) dilin sultanından kurtarmaktır" sözüyle de belirttiği gibi, simgelerden ve işlem kurallarından oluşan bir formel dili, herhangi bir doğal dilden çok daha güvenilir bulmaktadır. Frege'nin bu kanısını paylaşan Russell da, simgesel mantığın notasyon sistemine önemli katkıda bulunmuştur.

Reichenbach, Carnap gibi mantıkçı pozitivistler de doğal dillerin sık sık anlam belirsizliğine ya da çok-anlamlılığa yol açtığını ve bu kusurları giderme amacıyla ideal bir dil kurmanın gerekli olduğunu düşünmektedir. Onlara göre, "bilimsel felsefe"nin vazgeçilmez gereçlerinden birisi olan bu dili kurma yolunda, matematiğin içeriksiz, formel ve sağın dili örnek alınmalıdır. Matematiksel ya da simgesel mantık, yirminci yüzyılın hemen başlangıcında, bu anlayışın ürünü olarak ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiştir.

İkinci çözümleme geleneği ise, mantıkçı pozitivistmin ideal dil ülküsünü eleştirmektedir. Zira bu geleneğe bağlı filozoflar, insanlığın binlerce yıldır yapmakta olduğu ayrımların somutlaştığı alan olarak gördükleri gündelik dilin, herhangi bir yapay dizgeden çok daha güvenilir olduğunu düşünmektedir.

C. İ. Lewis, S. Haack, S. Kripke, A. Prior, J. Hintikka, W. v. O. Quine gibi filozofların mantık felsefesi çalışmaları ise, analitik felsefenin üçüncü evresini oluşturmaktadır. Bu bölümü oluşturan alt başlıklarda analitik geleneğin ilk iki evresindeki belli başlı eğilimler tanıtılmaktadır.

a. Frege: Cümle-fonksiyon Teorisi

Alman matematikçi ve mantıkçı Gottlob Frege, çağdaş dil felsefesinin, dolayısıyla da analitik geleneğin ve simgesel mantığın öncüsüdür. Frege'nin dil felsefesi sorunlarına yönelmesi dolaylı bir yoldan olmuştur. O başlangıçta, matematik felsefesi problemleri üzerinde duruyordu ve birtakım matematiksel kavramların daha açık tanımlarını yapmaya çalıştığı sırada bir dizi dil felsefesi sorunuyla karşı karşıya kaldı.

Frege'nin simgesel mantığın temellerini attığı yapıtı 1879'da yayımlanmış olan *Begriffsschrift*'tir. Frege gerek bu yapıtında, gerekse matematik felsefesini konu edinen *Grundlagen der Arithmetik* (Aritmetiğin Temelleri - 1884) adlı yapıtında bazı dil sorunlarına değinmektedir. Frege'nin dolaysız bir şekilde dil felsefesi sorunlarını işlediği iki makalesi, onun görüşlerini özetler niteliktedir. Bunlardan biri “anlam” ile “gönderge” kavramları arasındaki ayrımı göstermeye çalıştığı *Über Sinn und Bedeutung* (Anlam ve gönderge üstüne - 1892) başlıklı makalesidir. Cümleleri, kendilerini oluşturan kavramların fonksiyonları olarak ele aldığı makalesi ise Kavram ve Obje (1892) başlığını taşımaktadır.

Frege cümle-fonksiyon teorisini, matematikteki fonksiyonlar teoreminden esinlenerek oluşturmuştur. Buna göre, cümleler

kendilerini oluşturan kavram-terimlerinin doğruluk fonksiyonu olarak yorumlanmaktadır. Frege'ye göre bildirim türünde cümlelerin ya da bir başka deyişle önermelerin içinde, sabit ve değişken olmak üzere iki tip öge bulunmaktadır. Sabit öge, kendisi üzerine kapanmış ve doymuş bir yapıya sahiptir; cümlelerin değişken ögesi ise açık ve doymamış bir yapıya. Cümleler içerdikleri terim sayısına göre, bir ya da daha fazla sayıda terimli fonksiyonlar olarak ifade edilebilir. Örneğin "...filozoftur" cümlesi, tek argümanlı bir fonksiyondur. Bu cümle

$F(x)$

simgesiyle belirtilir. "Caesar Cleopatra'yı seviyor" cümlesiye iki argümanlı –"Caesar" ve "Cleopatra"– bir fonksiyondur. Bu nedenle cümleyi iki farklı biçimde yorumlamak mümkündür. Sabit terim olarak "Caesar" alındığında değişken öge "Caesar ...'yı seviyor" olur. "Cleopatra" sabit kabul edildiğindeyse değişken öge "... Cleopatra'yı seviyor" olacaktır. O halde cümle, iki argüman –"falanca", "filancayı" seviyor– tarafından tamamlanabilecek "..., ..'yı seviyor" fonksiyonuna dönüştürülebilir. Bu cümle-fonksiyonu

$F(x, y)$

simgesiyle gösterilir. "Birisinin bir başkasına bir şeyi vermesi" cümle-fonksiyonunun simgesel yazılışıysa şöyledir:

$F(x, y, z)$

Frege'nin cümle-fonksiyon teorisinin analitik felsefe geleneğinin ilk evresi olan mantıkçı pozitivistin kurucu paradigması olduğu görülmektedir. Zira modern niceleme

mantığının temelleri Frege tarafından bu teoriyle atılmaktadır. Frege'nin dil felsefesine katkısı hiç kuşkusuz cümle-fonksiyon teorisiyle sınırlı değildir. Soruşturmasının başlangıcında bir dilsel ifadenin anlamıyla göndergesi arasındaki ayrıma dikkat çeken Frege, bir cümlenin göndergesini, o cümlenin resmettiği nesne olarak tanımlamakta ve o cümlenin anlamından ayırmaktadır. Frege'ye göre bir cümlenin anlamı, o cümlenin göndermede bulunduğu nesneyi “sunuş kipi” (*mode of presentation*)dir.

Ancak Frege anlam konusundaki soruşturmasının sonunda, anlam ile göderge arasında başlangıçta yaptığı ayrımı bir kenara bırakarak “göndergeci” bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu yaklaşımı Frege'nin ardından savunmuş olan Viyana Çevresi üyeleri, bir cümlenin anlamım (*meaning*) o cümlenin göndermede bulunduğu olgu durumu olarak tanımlamaktadır. Mantıkçı pozitivistin doğrulama ilkesi, Frege'den devraldıkları mirasın deyim yerindeyse “militan” bir formudur. Anlamı göndergeye indirgemenin sonucunda, gerçeklik tarzında var olmayan kendilikler (*entity*) hakkındaki cümleler, imlemden, hakiki anlamdan yoksun sayılmaktadır. Oysa ki “Dünyaya en uzak gök cismi” gibi bir anlatımın belirli bir göndergesi olmadığı halde, bu anlatım anlamdan yoksun değildir.

Mantıkçı pozitivistin Fregeci doğrulama ilkesini ve bu ilkeye J. L. Austin tarafından yöneltilmiş eleştirisinden önce Russell'ın mantıksal-atomculuğunu ele almak uygun olacaktır.

(...) Benim çıkış noktam, matematikte, fonksiyon diye adlandırılır. Bu kelimenin ilk göndergesi, sonradan edindiği kadar geniş kapsamlı değildi; önce, başlangıçtaki bu kullanımı ele alıp, ancak ondan sonra, ona sonradan katılanları değerlendirmek yerinde olur. Şimdilik, yalnızca tek argümanlı fonksiyonlardan söz etmiş olacağım. Bilimsel bir anlatımın, kesin bir göndergeyle görüldüğü ilk durum, bir yasa bildiriminde gerekmesidir. Fonksiyona gelince, bu durum, yüksek analizin keşfedilmesiyle ortaya çıktı. Böylece bu sorun, ilk kez, fonksiyonlar için genel olarak geçerli olacak yasaların saptanması sorunu olarak ortaya çıkıyordu (...)

Denklemler ve eşitsizliklerde kalmayacağız. Denklemlerin dilbilimsel biçimi bildirimdir. Bir bildirim, anlamı olarak bir düşünce içerir (ya da en azından içerdiği savını taşır) ve bu düşünce genellikle doğru veya yanlıştır; yani, genellikle onun bir doğruluk değeri vardır. Tıpkı 4 sayısının $(2+2)$ anlatımının göndergesi veya Londra'nın “İngiltere'nin başkenti” anlatımının göndergesi olduğu gibi.

Genellikle bildirimlerin, tıpkı denklemler ve eşitsizlikler veya analiz'deki anlatımlar gibi, iki parçaya ayrıldığı tasarlanabilir; biri kendinde tamamlanmış ve diğeri tamamlanmaya gereksinmesi olan veya “doymamış”. Böylece, örneğin “Caesar Galya'yı fethetti” cümlesini “Caesar” ve “Galya'yı fethetti”ye ayırabiliriz. İkinci parça “doymamış”tır, boş bir yer içerir; yalnız bu yer bir özel adla veya bir özel adın yerine geçebilecek bir anlatımla doldurulduğu zaman tam bir anlam ortaya çıkabilir. Burada da bu “doymamış” parçanın yerini tuttuğu şeye “fonksiyon” adını veriyorum. Bu durumda argüman “Caesar”dır.

Burada (terimin uygulanmasını) diğer yönde, yani argüman olarak ortaya çıkacak şeye ilişkin olarak genişletmeye

girişmiş bulunduğumuzu görüyoruz. Şimdi yalnız sayılar değil, fakat genelde nesneler de kabul edilebilir ve burada kişiler, kuşkusuz, nesneler olarak sayılmalıdırlar. İki doğruluk değeri, bir fonksiyonun olabilir değerleri olarak tanıtılmış bulunuyorlar; bunun da ötesine gitmeliyiz ve fonksiyonların değerleri olarak nesneleri kısıtsız uygun görmeliyiz. (...) [{w}](#).

b. Russell: Mantıksal Atomculuk

Bertrand Russell “mantıksal atomculuk” adıyla anılan öğretisini ilk olarak 1918 yılında Londra’da verdiği bir dizi konferans ile tartışmaya açmıştır. *Philosophy of Logical Atomism* (Mantıksal Atomculuk Felsefesi) adlı yapıtında da öğretisini ayrıntılı bir teorik çerçeveye yerleştirmiştir. Aslında birtakım bilgikuramsal sorunları çözmek maksadıyla geliştirilmiş bir yaklaşım olan RusseU’nın mantıksal atomculuğu, analitik felsefe geleneğinin mantıkçı pozitivizm döneminde yer alan tüm filozoflarca ortak metodik çerçeve olarak kabul görmüştür.

Russell, bir röportaj bağlamında mantıksal atomculuğu şöyle özetlemektedir: “Mantıksal atomist ne demektir? – Şu demektir bence: Ele aldığımız bir konunun özüne varmak için tutulacak yol, çözümlemedir. Her şeyi çözümleye çözümleye, öyle bir yere gelirsiniz ki, orada artık çözümlenemez şeyler çıkar karşınıza. İşte bunlar, mantıksal atomlardır. Bunlara mantıksal atomlar diyorum, çünkü onlar artık madde değildir. Bunlara nesneleri meydana getiren idea (kalıplar) diyebiliriz”.

Russell mantıksal atomculuk öğretisinde, dildeki mantıksal atomların dünyadaki atomsal olgulara karşılık geldiğini öne sürmektedir. Russell’ın anlayışı, cümlelerin dış dünyada var

olan şeyler ile bire bir örtüştüğü biçiminde bir ideal dil varsayımına dayalıdır. Ona göre, cümleler –psikolojik betimlemeler dışında– dış dünyadaki olguların tasarımlarıdır ve bir cümlenin anlamı da onun göndermede bulunduğu olgu durumudur. Mantıksal atomculuğun temelini oluşturan dil ile dış dünya arasında uygunluk bulunduğu hipotezi, “mantıksal atomizmin metafiziği” olarak adlandırılmış ve eleştiri oklarına hedef olmuştur.

Mantıksal atomculuğun dil ile dünya arasındaki uygunluk savına göre, dünyada yer alan atomsal olguların dilde karşılığı olan atomsal önermeler mevcuttur. Atomsal önermeler empirizmin klâsik formunda tasvir edildiği şekilde, tekil duyu verilerinin (*sens-data*) dilsel tasarımlarını sunmaktadır. Atomsal bir önerme içinde birlikte-anamlı terimlerden herhangi biri (‘ve’, ‘veya’, ‘bazı’, vb.) yer almaz. Bu tür terimler içeren önermeler, atomsal önerme olamaz. Örneğin “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesi, atomsal bir önerme değildir; bu karmaşık bir önermedir. “Sokrates ölümlüdür” önermesi ise, atomsal bir önerme olmanın tüm gereklerine sahip bir önermedir. Atomsal bir önerme –Frege’nin simgeleştirmesiyle– standart modern mantığın notasyonunda $F(x)$ biçiminde belirtilir.

Öte yandan Russell, bir cümle içinde dilbilgisel olarak özne konumunda olduğu halde, mantıksal bakımdan öyle olmayan birtakım sözcük gruplarının da atomsal bir önerme içinde yer alamayacağını düşünmektedir. Böylece ilk bakışta yalın gibi görünen herhangi bir önerme, gerçekte atomsal bir önerme olmayabilir. Dilbilgisel bir analiz ile yetinmeyerek mantıksal analiz yapılması gereği bu noktada ortaya çıkmaktadır. Örneğin “Fransa’nın şimdiki kralı keldir” önermesi “Sokrates

ölümlüdür” önermesiyle aynı formda gibi görünmektedir. Gerçekten de dilbilgisi açısından iki önerme aynı formdadır: özne-yüklem-kopula. “Sokrates ölümlüdür” atomsal bir önermedir. “Fransa’nın şimdiki kralı”nın öznesi tikel bir terim olduğuna göre, “Sokrates ölümlüdür” gibi atomsal bir önerme değil midir? Russell bu önermenin “Sokrates ölümlüdür” önermesi gibi atomsal bir önerme olmadığını, mantıksal çözümleme yoluyla göstermektedir.

Russell “Fransa’nın şimdiki kralı” gibi ifadelere “belirli betimleme” adını vermektedir. Russell’ın belirli betimlemeler konusundaki teorisi, gerçekte bu türden dilsel ifadeleri elemeye yönelik bir çözümleme çabasının ürünüdür. Zira ona göre belirli betimlemeler, belirli tekillere göndermede bulunuyormuş gibi görünen yanıltıcı cümleler oluşturmaya yol açmakta, bir cümle içinde özne olarak kullanıldıklarında paradoks yaratmaktadır. İçinde belirli betimlemelere yer verilmiş cümleler, çoğunlukla göndermeleri bulanık kaldığından çeşitli paradokslara neden olabilmektedir. Bu nedenle Russell, belirli betimlemeleri elemeye yönelik bir mantıksal çözümleme yöntemi kullanmayı önermektedir. “Fransa’nın şimdiki kralı keldir” önermesi bu yöntemle çözümlendiğinde, birbirini mantıksal olarak sıkı-gerektiren şu önermelere ulaşılır:

I. Fransa şu anda krallıkla yönetilmektedir.

II. Fransa’da şu anda bir kişi kraldır.

III. Fransa’da şu anda kim kralsa o keldir.

Russell bu çözümleme sonrasında “Fransa’nın şimdiki kralı” belirli betimlemesinin ortadan kaldırılmasıyla, ilk bakışta atomsal gibi görünen “Fransa’nın şimdiki kralı keldir”

önermesinin üç atomsal önermenin bileşiminden oluşan moleküler bir önerme olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, Russell'ın mantıksal atomculuk öğretisi, gerek kendi adıyla anılan dilsel / mantıksal paradokslar için çözüm üretme çabasıyla, gerek tipler teorisiyle, gerekse belirli betimlemeler teorisiyle iç içe geçmiştir ve bunların tümü birbirini tamamlamaktadır.

OKUMA PARÇASI

Magee – (...) Russell bana öyle gelmektedir ki, her zaman doğa bilimlerini duyu verileri aracılığıyla geçerli kılma işiyle ilgilenmiştir – başka bir deyişle, o her zaman bilimsel bilginin tümünün, başka hiçbir şeyden değil, fakat gözlemlerimizden ve gözlemlerimiz üzerine refleksiyonlardan türetilebileceğini ve gerçekte türetildiğini göstermek istemiştir.

Ayer – Evet, ama her zaman değil. Burada, çok önemli ve gerçekte biraz önce ben konuşurken gözden kaçırılan bir noktaya değindiğinizi düşünüyorum. Bu husus ise, Russell'ın felsefeye olan yaklaşımını, ta ilk baştan beri, onun temellendirmeye duyduğu ilginin belirlediği hususudur. Russell'ın yaklaşık olarak on iki yaşındayken, ağabeyiyle aralarında geçen çok eğlenceli bir hikâye vardır. Anekdota göre, Russell'a evde bir şeyler öğretilirken, ağabeyi Frank ona geometri öğretmeye başladığında, Russell aksiyomları kabul etmeyi reddetmiş. O aksiyomların da kanıtlanmasını istiyormuş; fakat, ağabeyi aksiyomları doğru kabul etmedikçe ilerleyemeyeceklerini söyleyince, Russell aksiyomları geçici olarak kabul etmeye karar vermiş. O, her zaman her şeyin temellendirilmesini istemiştir. Ve Russell, bu tutumunu, hem mantık ve matematiğe olan yaklaşımına ve hem de diğer bilgi dallarıyla ilgili yaklaşımına yansıtmıştır – bu, sizin de

söylemiş olduğunuz gibi, bilimle ilgili yaklaşımı için de geçerlidir; O, bilime duyduğumuz inancın bir temeli olmasını istiyordu. Bununla birlikte, onun burada görüşleri değişir. Russell'ın, sözünü ettiğim kitapta, *Felsefe Sorunları*'nda, işe duyu verileriyle başlamayı istediği doğrudur, bununla birlikte, o tüm bilimsel önermelerin – hatta, sağduyunun “şu masadır” türünden önermelerin bile– duyusal önermelere indirgenebileceğini düşünmüyordu. O nedensel bir teori, yani fizikî dünyanın varoluşunu duyumsal deneyimlerimiz için söz konusu olabilecek en iyi açıklama olarak kabul edebileceğimizi dile getiren bir teoriyi benimsemişti. Daha sonra görüşünü değiştirdi ve bilgi teorisi konusunda, bundan sonra yayımladığı ilk kitapta, 1914 yılında yayımlanmış olan *Our Knowledge of the External Worldde* (Dış Dünya Üzerine Bilgimiz) sizin atıfta bulunduğunuz görüşü benimsedi. O yalnızca sağduyunun önermelerini değil, fakat bilimsel her önermeyi, fiilî ve hipotetik duyumsal deneyimler hakkında olan önermelere indirgeyebileceğinizi düşünüyordu. Teknik bir çerçeve içinde fenomenalizm olarak bilinen (ve Berkeley'i Tanrısından yoksun bıraktığımız takdirde, Berkeley'in ve, yeri gelmişken söyleyeyim, Tanrıya inanmadığı için, Russell'ın büyükbabası olan John Stuart Mill'in görüşü olan) bu görüş, *Our Knowledge of the External Worldde* ve aynı zamanda, Russell tarafından, onun Birinci Dünya Savaşı sırasında derlediği *Mysticism and Logic* (Mistisizm ve Mantık) adlı bir kitaba dahil edilen bazı önemli makalelerde ve özellikle de “Duyu-verilerinin Fizikle ilişkisi” adlı makalede geliştirilmişti. O bu eğilimi, bir diğer önemli kitapta, 1921 yılında yayımlanmış olan *The Analysis of Mind*'da (Zihnin Çözümlemesi) sürdürmüştür. Burada, kendisinden önce, Henry James'in büyük kardeşi olan Amerikan pragmatisti William James'in öne sürdüğü bir teoriyi, hem zihin ve hem de maddenin, James'in “nötr

malzeme” adını verdiği Şeyden meydana geldiğini ve gerçekte, duyu verileri ve imgeler olduğunu dile getiren teoriyi benimsemişti. Zihin ve maddenin, yalnızca bu temel verilerin farklı düzenlemeleri olmak bakımından farklılık gösterdiği savunulmaktaydı. Russell, ne var ki daha sonra bu görüşü bırakmıŐtır. O, 1927 yılında, bu görüşün izlerine hâlâ rastlanmakla birlikte, 1912 yılında savunmuş olduğu nedensel algı teorisine tamamen geri döndüğü *The Analysis of Matter*’ı (Maddenin     mlenmesi) yayımlanmıŐtır. Russell felsefeye olan ilgisini yeniden tazelendiği ve son ya da ondan bir önceki felsefi kitabını *Human Knowledge, Its Scope and Limits*’i ( nsan Bilgisi, Kapsamı ve Sınırları) yayımladığı, 1940’lı yıllarda, nedensel teoriye tam olarak dönmüŐtür. Buna göre, Russell, her zaman bilgimizin temelinin duyu deneyinde olduğunu düŐünmüŐtür ama, bundan sonraki adımla ilgili olarak zaman zaman fikir deđiŐtirmiŐtir. Şu halde, o düŐüncesinin yalnızca bir dönemi boyunca, her Şeyin duysal terimlere indirgenebileceğini düŐünmüŐtür (...) [.x}](#)

c. Mantıkçı Pozitivizm: Doğrulama  lkesi

Mantıkçı pozitivizmin “evi” olarak nitelendirilebilecek Viyana  evresi’nin oluşumu, bilimlerde ulaŐılan sonuçların felsefî yorumunu yapmak amacıyla birkaç bilim adamının 1922 yılında Moritz Schlick’in giriŐimiyle bir araya gelmesiyle baŐlar. Bu girişim grubunu oluŐturanlar fizikçi Schlick ve Ernst Mach ile sosyolog Otto Neurath’tır. Ardından Carnap, Reichenbach ve Natkin gibi filozofların ve çok sayıda bilim adamının katılımıyla  evre kısa zamanda geniŐler. Doğrudan  ye olmadıkları halde Wittgenstein,

Russell ve Ayer gibi filozoflar da mantıkçı pozitivist tezleriyle Çevre ye destek verir.

Çevre üyeleri, düzenli toplantıların ürünü olan düşüncelerini, Carnap, Hahn ve Neurath'ın imzasını taşıyan bir bildiriyle açınlar. *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis* (Bilimsel Dünya Kavrayışı: Viyana Çevresi - 1929) başlıklı bu kitapçıkta, felsefenin metafizikle ilişkisinin kesilmesi gerektiği belirtilmekte, mantıksal çözümleme ve dil analizi yoluyla bilimlere denetleme görevini üstlenecek yeni bir felsefe tasarımı kurulmaktadır. Bilimlerin dilinin, simgeler aracılığıyla açıklanan rasyonel bir dizge içinde birleştirilmesi de Çevre'nin başlıca hedeflerinden biridir.

Mantıkçı pozitivistlere göre, felsefe bir bilim olmadığından dolayı felsefeciden sentetik bilgiler ortaya koyması beklenemez. Olgusal bilgilerin ötesinde ise, felsefe için daima “metafizik” gibi bir tehlike söz konusudur. Felsefenin sağın bir bilgisel etkinlik olabilmesi metafizikten uzak durmasına bağlıdır; zira metafiziğin cümleleri boş-anlamlıdır. Mantıkçı pozitivistler böylece felsefenin işlevini, bilimlere karışmış sahte-önergeleri (*pseudo-propositions*) ayıklamak ve dolayısıyla metafiziği önlemek üzere yürütülecek dilsel çözümleme olarak tanımlamaktadır. Başka bir biçimde söylendiğinde, felsefeye, metafiziğe yol açan dilin yanlış kullanılmasına karşı bir dil eleştirisi olma ödevi yüklenmektedir.

Mantıkçı pozitivistizmin anlam öğretisinin merkezinde yer alan ilke “doğrulama” ilkesidir. Bu ilkenin, sonradan mantıkçı pozitivistlerin uyarlayacağı biçimiyle ilk formülasyonu Frege tarafından yapılmıştır. Frege 1893'te yayımlanan *Grundlagen der Arithmetik*'te (Aritmetiğin Temelleri) bir cümlenin

anlamını, onun “doğruluk koşulları”yla açıklamaktadır. Frege bir cümlenin “anlamını bilme”nin, o cümlenin “hangi koşullarda doğru olduğunu bilmek”le özdeş olduğunu savunmaktadır.

Mantıkçı pozitivistler için “sözde-önermeler” olan metafizik cümleler, doğrulanabilir (ya da yanlışlanabilir) olmadıklarından dolayı anlamdan yoksundur. Sahici önermeleri öyle olmayanlardan ayırmak üzere kullandıkları doğrulama işlemi, bir cümlenin tasvir ettiği olgu durumuyla uyuşup uyuşmadığını denetlemekten ibarettir. Bu işlemle denetlenen önermeler ya doğru (D) ya yanlış (Y) değeri alırken herhangi bir olgu durumuna göndermede bulunmadığı halde bir bildirim kılığına bürünmüş ifadeler doğruluk değeri taşımadıkları için “metafizik müzesi”ne kaldırılmaktadır.

Carnap *Philosophy and Logical Syntax* (Felsefe ve Mantıksal Sentaks) adlı çalışmasında “anlam”ın iki düzeyi olarak bilişsel (cognitive) ve duygusal (emotive) anlamı birbirinden ayırmaktadır. Metafizik ve poetik ifadelerin duygusal anlama sahip olduğunu söyleyen Carnap, bu tür ifadelerin olgusal bir sav olmadığını ve bundan dolayı ne doğru ne de yanlış olduğunu belirtmektedir. Carnap’a göre onların bir şey dile getirdikleri yadsınamaz, fakat yine de bir imlemleri (meaning), bilişsel bir içerikleri yoktur.

Ayer de *Language, Truth and Logic*’te (Dil, Doğruluk ve Mantık) olgusal bildirimlerin sahiciliğini sınamada doğrulama ilkesini biricik güvenilir araç olarak gördüğünü dile getirmektedir. Ayer’e göre bir cümle, bir kimse için, ancak o cümleyle öne sürülen şeyi nasıl doğrulayabileceğini, yani belli koşullar altında hangi gözlemlerin kendisini önermeyi

doğru olarak kabule ya da yanlış olarak reddetmeye götüreceğini biliyorsa bir anlam taşıyabilir.

Yine bir mantıkçı pozitivist olan Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosophy* (Bilimsel Felsefenin Doğuşu) adlı yapıtında, doğrulanabilirliğin anlam teorisinde önemli bir yer tuttuğunu kaydetmektedir. Diğerleri gibi Reichenbach da, doğruluğu ya da yanlışlığı olası bir gözlemle belirlenemeyen cümlelerin anlamsız olduğunu düşünmektedir. Ona göre anlamın doğrulanabilirlik teorisi, bilimsel felsefenin vazgeçilmez öğelerinden birisidir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, mantıkçı pozitivistler bir bildirimi tasvir ettiği olgu durumuyla karşılaştırmaktan ibaret olan ve doğrulama (*verification*) olarak adlandırdıkları denetleme işlemini, anlamlı ifadeleri anlama sahip olmayanlardan ayıran ölçüt olarak kullanmıştır. Bu ölçütün felsefe tarihindeki kaynakları arasında ilki, Platon'un "Sofist" diyalogundaki doğruluk anlayışıdır. "Uygunluk teorisi" olarak bilinen bu doğruluk teorisi, her zaman Aristoteles ve Thomas Aquinas ile birlikte anılır ve klasikleşmiş ifadesini Thomas Aquinas'ın "veritas est adequatio intellectus et rei" sözünde bulur. Mantıkçı pozitivism adeta Aquinas'ın tanımında bir sözcüğü değiştirerek "veritas est adequatio propositio et rei"^[1] versiyonunu türetmiştir.

Sonuçta, mantıkçı pozitivizmin doğrulama ilkesi, insan konuşmasının olguların tasvirini sunmak ya da bildirimde bulunmak dışında kalan formlarını haksız bir şekilde anlamsız saymaya yol açan bir ilkedir ve bu ilkeye bağlı olan "göndergeci çözüm"de eleştirilere karşı dirençsiz kalmaktadır. Bu ilkeye yöneltilen en sarsıcı eleştiri, hiç kuşkusuz J. L.

Austin'in eleştirisidir. Austin *How to do Things with Words* adlı yapıtında, gündelik iletişimde kullandığımız birçok sözcelemin doğrulama ilkesine “kayıtsız” olduğunu, bunların doğrulanamadığı halde anlamsız da olmadığını ispatlamayı başarmıştır.

OKUMA PARÇAS1-I

(...) Doğrulanabilirlik anlam teorisinde önemli bir yer tutar. Doğruluğu (ya da yanlışlığı) olası hiçbir gözlemle belirlenemeyen bir cümle anlamsızdır. Gerçi rasyonalistler kendi-içinde anlamlar da olabileceği üzerinde ısrar etmişlerdir; ama empiristler, anlamın doğruluğa dayandığı görüşünden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Modern bilim bir bakıma bu görüşün bir belgelenmesidir. Uzay, zaman, nedensellik ve kuantum mekaniği konularına ilişkin daha önceki tartışmalarımızda, anlamın doğruluğa bağımlılığı açıkça görülüyordu. Bu görüşe yer vermeksizin, modern fiziği anlamaya olanak yoktur. Anlamın doğrulanabilirlik teorisi, bilimsel felsefenin vazgeçilmez parçalarından biridir.

“Bu cümlemin anlamı vardır” demek yerine “Bu cümle anlamlıdır” demek daha uygun bir deyiştir; çünkü bu deyişte anlamın simgelerin bir özelliği olduğu, yoksa onlara eklenen bir şey olmadığı daha açıklık kazanmaktadır. Anlamlı simge birleşimleri, bize henüz bilmediğimiz, özellikle gelecekteki olgulara ilişkin konuşabilme olanağı sağladığı için önemlidir. Dili doğru cümlelerden anlamlı cümlelere genişletme, dilin teorik kullanımına olanak hazırlar. Bir başka deyişle, böyle bir açılma, dili kullananın, çeşitli olası olaylara ilişkin betimlemeleri arasından, “doğru” saymak için en isabetli gördüğü cümleyi seçmesini kolaylaştırır.

Önermeler değişik yollardan doğrulanabilir. Doğrulamanın en basit biçimi doğrudan gözleme başvurmaktır. Ne var ki, önermelerden ancak çok küçük bir bölümü böyle doğrulanabilir. Örneğin, “şimdi yağmur yağıyor” ya da “Ali

kardeşi Veli'den daha şişmandır” gibi önermeler bu türdendir. Gözlemsel bir önerme geçmişe ilişkinse, olayın gözlemcisi olmasa bile, önermeyi doğrulanabilir sayarız. Örneğin “İki bin yıl önce, 28 Kasım günü, Manhattan adasına kar yağdı” önermesi doğrulanabilir türden olduğu için anlamlıdır. Kaldı ki, bu olayın bilmediğimiz bir görgü tanığı da olabilir. Doğrudan doğrulanamayan başka önermeler vardır. Dünyada bir zamanlar dinzorların yaşadığı, insanların var olmadığı ya da maddenin atomlardan oluştuğu gibi önermeler ancak dolaylı yoldan, doğrudan gözlemlere dayalı indüktif çıkarımlar aracılığıyla doğrulanabilir. Bu tür cümle veya önermeleri, dolaylı doğrulanmaya olanak verdikleri için anlamlı sayarız. Dolaylı doğrulanmaya ait kuralları bize olasılık teorisi sağlar. Böyle doğrulanan bir önerme bir konul biçiminde ortaya konur, önerme gelecekte söz ediyorsa, eylemimize yol gösterir. Anlamın bu tanıma dayanan simgeler sistemi öyle oluşturulmuştur ki, geleceği kestirmenin bir aracı olarak kullanılabilir –bu onun simge kullanana sağladığı bir işlevdir.

Bu görüşe itirazlar yöneltilmiştir. Kimileri için anlam özel niteliktedir; kimse bir başkasına ne demek istediğini söyleyemez ve herkes sözcüklerini kendisine uygun gelen anlamlarda kullanmada serbest olmalıdır. Bu itiraza göre, bilim felsefecisinin doğrulanamayan cümleleri anlamsız sayması ya da doğrulamanın indüktif veya dedüktif çıkarımla birleşen birtakım gözlemlere dayanması üzerinde ısrara etmesi, dilin kullanımına ilişkin haksız bir zorlamadır. Ancak bu itiraz, anlamın doğrulanabilirlik teorisini yanlış yorumlamaktadır. Söz konusu teori moral bir buyruk niteliği taşımaz. Bilim felsefecisi dar anlayışlı değildir; herkesi sözcüklerine istediği anlamı vermede serbest sayar. Ama şunu söylemekten de geri kalmaz: Cümlelerimiz doğrulamaz nitelikte ise, eylemlerimize yol gösterici olamaz ya da onları açıklayamaz. Yaptığımız ne olursa olsun geleceğe yöneliktir

ve geleceğe ilişkin önermeler ancak doğrulanabilir türden ise olası deneyimlere çevrilebilir. Empirist anlam teorisi kişilerin öznel anlamlarını betimleme yoluna gitmez; sadece dilin kullanımına ilişkin önerilen bir kuraldır ve sağlam gerekçelere dayanır. Teorinin tanımladığı anlam, bir kişinin kullandığı sözcükler esas tutulursa, o kişinin sözleriyle eylemleri bağdaşır nitelik kazanır. Bu nitelik dışında bir anlam teorisinden yerine getirmesini, bekleyeceğimiz başka bir şey yoktur. Anlamın doğrulanabilirlik ölçütünü benimseyenler, davranışlarıyla tutarlı bir dil konuşurlar. Onlar için dil, deneyimler dünyasından kopuk boş bir sistem değil, tam tersine, deneyim ve etkinliklerimizi betimleme işlevi olan bir sistemdir (...) {z}.

OKUMA PARÇASI-II

(...) Bir cümlenin anlamını dile getirmek, bu cümlenin hangi kurallara göre kullanılacağını dile getirmek demektir. Bu da cümlenin ne şekilde doğrulanacağını (ya da yanlışlanacağını) söylemekle aynı şeydir. Bir önermenin anlamı, onun doğrulanma yöntemidir.

(...) “Deneysel Anlam Kuramı” diye adlandırılmış olan bu görüş, kesinlikle bir kuram değildir. Çünkü, kuram terimi belli bir konu üzerindeki bir varsayımlar dizisi için kullanılır. Oysa, amacı gerek günlük yaşamda, gerekse bilimde önermelere anlamın gerçekten yüklendiği şekilleri dile getirmekten başka bir şey olmayan bizim görüşümüzde varsayımlar işe karışmamaktadır. Daha önce de başka bir yöntem kullanılmamış olduğundan bizim kalkıp da şimdi, felsefeye tanıtmak istediğimiz, ortak-kanıya aykırı yeni bir anlam kavramı bulmuş olduğumuza inandığımızı varsaymak büyük bir yanlış olurdu. Tersine, bizim

görüşümüz, ortak-duyu ve bilimsel süreçle tümüyle uyuşmasının dışında, bunlardan türetilmiş bir görüştür de. (...)

Ölçütümüzü apaçık bir şekilde dile getiren en ünlü örnek, Einstein'ın “birbirinden uzak olan iki yerde zamandaş olarak oluşan iki olaydan söz ederken ne demek istiyoruz?” sorusuna verdiği cevaptır. Bu cevap, bu türden olayların zamandaşlığını gerçekten doğrulayan deneysel bir yöntem betimlemesi üzerinde direktmektedir. Einstein'a karşı çıkan felsefeciler, yukarıdaki sorunun anlamını herhangi bir doğrulama yönteminden bağımsız olarak bildiklerini öne sürdüler. Benim tüm yapmak istediğim, tutarlı bir şekilde Einstein'dan yana olup bu görüşten ayrılan hiçbir görüşü benimsememek.

(...) Doğrulanabilirliği nasıl tanımlarız? İlk “bir önerme ancak doğrulanabilirse anlamlıdır” dediğimiz zaman, “eğer önerme doğrulanırsa” demediğimize dikkati çekmek isterim. Bu basit nokta, ana karşı çıkışlardan birini yok eder. Prof. Lewis'nin adlandırdığı şekliyle “burada ve şimdi durumu” artık ortadan kalkar. Doğrulama olanağı (doğrulanabilirlik) yerine doğrulamanın kendisini anlamın ölçütü sayarsak, bu durumun tuzaklarına düşeriz. Böyle bir durum gerçekten “anlamın saçmalığa indirgenmesine” yol açacaktır. Açıkçası, “burada ve şimdi durumu”, doğrulama ile doğrulanabilirlik kavramlarının karıştırıldığı bir yanılmadan kaynaklanmaktadır. (...) [{aa}](#).

d. Wittgenstein: Resim-tasarım Teorisi ve Dil Oyunları

Ludwig Wittgenstein'm düşünceleri iki döneme ayrılarak incelenmektedir. İlk dönemini karakterize eden *Tractatus Logico-philosophicus* (1921), içinde mantıkçı pozitivistin

anlam konusundaki temel tezlerini destekleyen düşüncelerin yer aldığı bir yapıttır. Wittgenstein'in bu yapıtındaki dil anlayışı “resim-tasarım” teorisi adıyla anılmaktadır. *Philosophical Investigations* (Felsefî Soruşturmalar - 1953) adlı çalışmasında ise, ilk dönemindeki mantıkçı pozitivist çizgisini terk etmekte ve dili toplumsal bir kurum olarak yorumladığı “dil oyunları” kavramını gündeme getirmektedir. Bu iki yapıt sırayla okunduğunda ikincisinin, ilk dönemindeki yapıtı *Tractatus*'a. yönelik bir otokritik olduğu görülmektedir.

Wittgenstein'in akademik felsefe çevrelerinde yankı uyandıran ilk yapıtı olan *Tractatus*'taki ana hedefi –Kant'ın aklın sınırlarını çizme denemesine benzer bir şekilde- dilin ya da bir başka deyişle mümkün insanî konuşma formlarının sınırlarını çizmektir. Wittgenstein'in bu sınırları, her şeyden önce felsefî söylem için söz konusu ettiği görülmektedir. Felsefe doğa bilimlerinden biri olmadığına göre, filozoftan olgusal-sentetik bilgiler ortaya koyması beklenemez. Wittgenstein'a göre felsefe tarihinde olgusal bilgilerin ötesine geçmeyi deneyen filozoflar ise “metafizik” alanında kalan düşünceler üretmek dışında bir başarı sağlayamamıştır. Oysa felsefenin güvenilir bir bilgi dalı olabilmesi için metafizikten uzak durması gereklidir. Sonuç olarak Wittgenstein felsefeye, metafiziğe yol açan dilin yanlış kullanımına karşı bir dil eleştirisi olma ödevini yüklemektedir. *Tractatus*'taki incelemesinin gelip dayandığı nokta, klâsik anlamdaki felsefenin aslında imkânsız bir konuşma biçimi olduğudur; tıpkı mantık ya da metafizik gibi felsefe de dünyaya ancak onun dışından bakan bir gözün konuşma biçimi olabilir. O tüm felsefe sorunlarının dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasından doğduğunu düşünmektedir. *Tractatus*'taki çok bilinen “dil sınırları dünyanın sınırlarıdır” cümlesiyle

belirttiği gibi Wittgenstein, dilin yapısının ve sınırlarının dış dünya tarafından belirlendiği görüşündedir. Wittgenstein bu görüşünü *Felsefi Soruşturmalar*'da gözden geçirerek terk edecektir.

Wittgenstein'ın *Tractatus*'ta savunduğu anlam teorisi “resim-tasarım” adıyla anılmaktadır ve gerçekte Viyana Çevresi'nin “doğrulama” ilkesi temeline dayalı yaklaşımından hiç de farklı değildir. Ona göre cümleler gerçekliği resmeden ya da bir başka deyişle onun tasarımını sunan dilsel kuruluşlardır. Realite üzerine bildirimde bulunduğumuz olgusal içerikli önermeler –ve elbette ki totolojiler– dışındaki konuşma biçimleri sahici bir anlama sahip değildir. Bir başka deyişle, dış dünyadaki herhangi bir nesne ya da olgu durumuna göndermede bulunmayan ifadeler anlamlılığa yaraşır değildir. Wittgenstein bu anlam teorisi çerçevesinde, etik, teolojik, metafizik cümleleri, gerçekliğin ve dolayısıyla dilin sınırlarını zorlama girişimleri olarak yargılamaktadır.

Wittgenstein'ın II. dönem yapıtı *Felsefi Soruşturmalar*'da, ilk dönemindeki ideal dil anlayışını terk ettiği görülmektedir. Bu yapıtında, *Tractatus*'ta ihmal edilmiş olan dilin olguları resmetme dışındaki kullanım formlarını titizlikle incelemekte ve bu incelemeden çıkan sonucu “anlam, kullanımdır” biçiminde özetlemektedir. İlk döneminde dünyayı olguların toplamı olarak tanımlayan ve dünya ile dil arasındaki ilişkiyi resmedilen / resmeden ilişkisi biçiminde kavrayan Wittgenstein, ikinci döneminde dünya hakkındaki tasarımını genişlettiği gibi aynı zamanda ikisi arasındaki bağlantıya dair kavrayışını da gözden geçirmektedir: Artık dünya, yalın bir olgular koleksiyonu olmanın ötesinde, konuşan ve eylemde bulunan kişilerin –birtakım toplumsal mutabakatlara ve

kurumlara bağılı olan– yapıp etmelerinin de içinde yer aldığı bir yapıdadır. Böyle bir dünya imajıyla dil arasında artık nesnel ve ideal bir resmetme ilişkisinden söz edilemez; konuşmak, sonsuz çeşitlilikte olan “hayat formları” temeline dayalı bir etkinliktir. Bu etkinlik tıpkı hayat formları gibi, sınırsız sayıda amaçla gerçekleştirilebilen ve –ilk döneminde savunduğu– olgular hakkında bildirimde bulunmak ya da onları tasvir etmekten çok, oyun oynamaya benzeyen bir etkinliktir. Bir başka deyişle bir dili konuşmak, çeşitli “dil oyunları”“ oynamakla özdeştir.

Wittgenstein bu terimle ne kastettiğini Felsefî Soruşturmalarda. “dil oyunları sözcüğüyle kastedilen, bir dili konuşmanın, bir etkinliğin veya bir hayat formunun parçası olduğudur” (§ 23) sözleriyle kesinlemektedir. Aynı yerde dil oyunlarına şu örnekleri vermektedir: Emirler vermek ve onlara uymak, bir nesnenin görünüşünü tasvir etmek ya da onun ölçülerini vermek, bir olayı bildirmek, bir olaya ilişkin spekülasyon yapmak, bir varsayım oluşturmak ve denetlemek, bir deneyin sonuçlarını tablo ve çizelgelerle göstermek, bir hikâye yaratmak ve onu okumak, oyun oynamak, şarkı söylemek, şaka yapmak, pratik bir aritmetik problemini çözmek, bir dilden başka bir dile çeviri yapmak, sormak, teşekkür etmek, sövmek, selâmlaşmak, dua etmek. . .

Felsefî Soruşturmalar’da yukarıda özetlenen biçimiyle gündeme getirdiği “dil oyunları” ve “hayat formları” kavramlarıyla Wittgenstein’in ilk döneminde savunduğu “resim-tasarım” teorisini terk ettiği görülmektedir. Gündelik hayattaki dilin değişik kullanım formlarını açıklama gücünden yoksun olduğunun farkına vardığı bu “göndergeci” teorinin yerine, “anlam “m cümleinin içinde kullanıldığı

“bağlam”da aranması gerektiğini vurgulayan “kontekstüel”, “pragmatik” karakterde bir yaklaşım geliştirmektedir. Bu aynı zamanda, olguların birebir resmi olan bir ideal dil anlayışının yerini, ideolojik, estetik, metafizik, vb. boyutlarıyla insan konuşmasının bütününe içine alan kuşatıcı bir dil anlayışına bıraktığı bir dönüşümdür. Wittgenstein’ın dikkatini gündelik hayat formlarına ve gündelik dilde sık sık rastlanan konuşma biçimlerine çevirmesi, kendisinden sonra gelecek bir dil filozofları kuşağına ışık tutarak analitik gelenekte “günlük dilin felsefesi” adı verilen II. evrenin oluşumu için gereken motivasyonu sağladığı kadar, Austin, Searle, Grice gibi filozofların “pragmatik” yaklaşımlarının da temelini teşkil etmiştir.

OKUMA PARÇASI-I

4. Düşünce anlamlı tümcedir.

4. 001. Tümcelerin toplamı dildir.

4. 002. İnsan, her anlamın dile getirilmesini sağlayan diller kurma yeteneğine sahiptir; her sözcüğün nasıl ve neyi imlediği konusunda hiçbir fikri olmaksızın - Nasıl ki insan, tek tek seslerin nasıl çıkarıldığını bilmeksizin konuşur.

Gündelik dil, insan örgenliğinin bir parçasıdır ve ondan daha az karmaşık değildir.

Ondan, dilin mantığını dolaysız olarak çıkarmak, insan için olanaksızdır.

Dil düşünceyi örter. Öyle ki, örtünün dış biçiminden, örtülen düşüncenin biçimi konusunda sonuç çıkarılamaz, çünkü örtünün dış biçimi, tamamıyla başka amaçlar için kurulmuştur; gövdenin biçimini belli etmek amacıyla değil.

Gündelik dilin anlaşılması için yapılan sessiz düzenlemeler, korkunç derecede karmaşıktır.

4. 003. Felsefe konularında yazılmış çoğunluk tümceler ve sorular yanlış değil, saçmadır. Bu yüzden de bu türden soruları hiçbir şekilde cevaplayamayız, ancak saçmalıklarını saptayabiliriz. Filozofların çoğunluk soruları ve tümceleri, dil mantığımızı anlamamamıza dayanır. (Bunlar, İyi'nin Güzel'den daha özdeş olup olmadığı türünden sorulardır.)

Ve şuna da şaşmamalı ki, en derin sorunlar aslında hiç sorun değildir.

4. 0031. Bütün felsefe “dil eleştirisi”dir. (Ama Mauthner'in anlamında değil.) Russell'ın başarısı, tümcenin görünür mantıksal biçiminin, gerçek biçimi olmayabileceğini göstermiş olmasındadır.

4. 01. Tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır.

Tümce, gerçekliğin, biz onu nasıl düşünüyorsak, öyle bir taslağıdır.

4. 011. İlk bakışta cümle –sözgelimi kâğıt üzerinde basılı şekliyle– söz konusu ettiği gerçekliğin tasarımı değilmiş gibi durur. Ama, nota yazımı da ilk bakışta müziğin tasarımı değilmiş gibi durur, ses yazımımız (harf yazımız) da sesli dilimizin tasarımı değilmiş gibi.

Gene de, bu im dilleri, kendilerini, ortaya koyduklarının alışılmış anlamda da tasarımları olarak gösterirler (...) [{bb}](#).

OKUMA PARÇAS1-II

114. (*Tractatus Logico-Philosophicus*, 4. 5): “Önermelerin genel biçimi; şeylerin nasıl olduklarıdır. “ – İnsanın pek çok defa kendisine tekrar ettiği işte bu tür önermedir. İnsan, birisinin şeyin doğasının taslağını tekrar tekrar çizdiğini, birisinin de yalnızca bizim ona baktığımız çerçeve etrafında çizdiğini düşünür.

115. Bir resim bizi esir aldı. Ve biz onun dışına çıkamıyoruz. Zira o dilimizi yığıyor ve dilimiz onu bize amansızca tekrarlıyor gibi görünüyor.

116. Filozoflar, bir sözcük –“bilgi”, “varlık”, “nesne”, “ben”, “önerme”, “ad”– kullandıkları ve şeyin özünü yakalamaya çalıştıkları zaman insan daima kendisine şunu sormalı: Bu sözcük, asıl evi olan dil-oyununda gerçekten de hiç böyle kullanılır mı?

Bizim yaptığımız, sözcükleri metafizik kullanımlarından günlük kullanımlarına geri getirmektir.

117. Bana diyorsunuz ki: “Bu ifadeyi anladınız değil mi? İyi o halde - onu bildiğiniz bir anlamda kullanıyorum. Sanki anlam sözcüğe eşlik eden bir atmosfermiş, onu her tür uygulamaya taşımış gibi.

Sözgelimi, birisi “Bu buradadır” tümcesinin (önündeki bir nesneye işaret ederek söylediği) kendisine bir anlam ifade ettiğini söylerse o zaman kendine bu tümcenin hangi özel koşullarda gerçekten kullanıldığını sormalıdır. O zaman bir anlam ifade eder. (...)

120. Dil (sözcükler, tümceler, vb.) hakkında konuştuğum zaman gündelik dili konuşmalıyım. Bu dil, söylemek istediğimiz şey için acaba fazla kaba ve maddî midir? Öyleyse bir başka dilin nasıl oluşturulması gerekir? - Ve sahip olduğumuz dille bir şey yapamayışımız ne tuhaftır! (...)

e. Austin: Gündelik Dil ve Söz Edimleri

Wittgenstein ilk dönemindeki düşünceleriyle neo-pozitivistlerin anlam öğretisine ilham verdiği gibi, ikinci dönemiyle de “gündelik dilin felsefesi” olarak bilinen diğer çözümleyici akıma temel hazırlamıştır. Filozofun 1953’te yayımlanan *Philosophical Investigations* (Felsefî Soruşturmalar) adlı yapıtında, *Tractatus*’taki ödün vermez empirist anlam görüşünü terk ettiği görülmektedir. Bu ikinci dönem yapıtında, “dil oyunları” kavramı çevresinde, gündelik dilde yer alan bazı konuşma formlarını incelemektedir. Wittgenstein’in gündelik dile yönelimine benzer bir ilgi, Gilbert Ryle’in 1949’da yayımlanan *The Concept of Mind*

(Zihin Kavramı) adlı yapıtında da izlenebilmektedir. Ryle bu yapıtında, klâsik zihin-beden sorununu gündelik dilden yararlanarak çözmeyi denemektedir.

Doğrudan gündelik dile yönelik felsefî bilgi üretme çabasının Oxford'taki ilk önemli temsilcisi John Langshaw Austin'dir. Austin, fenomenlerin bilgisine erişmede en güvenilir yolun gündelik dilin kılavuzluğunu benimsemek olduğuna inanmaktadır. Algı-dil ilişkileri konusundaki çalışmalarından çıkan bir sonuç olarak, realitenin ancak dil aracılığıyla kavranabildiğim düşünmektedir. Austin gündelik dilin, filozofların açıkça dile getirmeseler de genellikle zımnen varsaydıkları gibi “bayağı” olduğuna inanmamaktadır. Ona göre gündelik dilde yer alan ifadeler, filozofların tahmin edemedikleri kadar fazla sayıda ve ince ayrımların yapılmasına imkân tanımaktadır.

Austin için gündelik dil, alışılmış ve işlek olduğundan dolayı önemlidir, içerdiği ifadeler, insanların kurduğu ilişkilerin tecrübeler sayesinde kuşaklar boyunca değişmesi gibi, yüzyıllardır tasarlanmış bütün ayrımların somut örnekleridir. Austin, Royaumont Kolokyumu'nda konuyla ilgili şunu söylemektedir: “Dilimizin zenginliğini bize gösteren ifadelerin çok sayıda oluşundan, dikkatimizi, tecrübelerimizin zenginliğine çevirmek için yararlanıyoruz. Dil, deneyimlerimizi oluşturan ve onsuz görmeme eğiliminde olduğumuz yaşayan olguları gözlemlemek için bize tercüman olarak hizmet eder”.

Austin'in yukarıda aktarılan sözleriyle, Wittgenstein'in dilin dünyaya açılan biricik deneyim penceresimiz olduğu görüşü arasında dikkat çekici bir benzerlik bulunmaktadır. Ancak, Wittgenstein'a göre dilin değişik kullanımlarının sayısı

sınırsız olduğu halde, Austin'in sınırlı olduğunu düşündüğünü eklemek gerekir. Austin'in *How to do Things with Words*'teki ana amaçlarından biri, bu kullanımları tüm çeşitliliğiyle gözler önüne sermek ve ardından sınıflandırmaktır.

Austin felsefecilerin yalnızca doğruya da yanlış olan bildirim tipinde cümleleri incelemeye değeri bularak, uzun zamandır süren bir yanlış içine düştükleri inancındadır. Özellikle Viyana Çevresi üyelerinin etkisiyle benimsenmiş olan doğrulama ilkesinin, anlamlı cümlelerin sayısını gereğinden fazla azalttığını düşünmektedir. Bu ilkeye dayanarak, doğrulanamayan her dilsel ifade sözde-önerme (*pseudo-propositiori*) olarak nitelenmekte ve anlamdan yoksun sayılmaktaydı. Oysa Austin'e göre, doğrulama ilkesine "kayıtsız" olduğu halde anlamsız sayılamayacak çok sayıda sözcelem (*utterance*) gündelik dilde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu tür sözcelemlerin kullanım amacının olgular hakkında enformasyon vermekle sınırlı olmadığını, böyle bir amaca ancak kısmen hizmet ettiklerini düşünmektedir. Austin'in yararlandığı örneklerden birkaçı şunlardır:

I. "Evet - bu kadını yasal eşim olarak kabul ediyorum."

(damadın nikâhtaki sözcelemleri)

II. "Bu gemiye Kraliçe Elisabeth adını veriyorum."

(kızaktaki gemiyi denize indirme töreninden)

III. "Saatimi kardeşime bırakıyor ve devrediyorum."

(bir vasiyetnameden)

IV. "Yarın yağmur yağacağına dair seninle 10 paunduna bahse girerim."

Austin bu sözcelemelerin hiçbirinin doğru ya da yanlış olmadığı halde, anlamdan yoksun olduklarının asla iddia edilemeyeceğini ifade etmektedir. Örneklerde, sırasıyla evlenme, ad verme, miras bırakma ve bahse girme edimleri gerçekleştirilmektedir. Austin kendileri aracılığıyla birtakım edimlerin gerçekleştirildiği bu tür ifadeleri edimsel sözcelem (*performative utterance*)” olarak adlandırmaktadır.

Soruşturmasının bu noktasında her edimsel (*performative*) bir gerçekleştirme (*performance*) midir?” sorusunu soran Austin, bazı koşulları yerine getiremeyen edimsel sözcelemelerin “başarısız” olduğunu belirtmektedir. Örneğin, ertesi gün yapılacak ad verme ve denize indirme töreni için kızakta bekleyen bir gemi hayâl edelim. Gecenin geç bir saatinde bu gemiye yaklaşıp elindeki şarap şişesini geminin gövdesine fırlatarak “Bu gemiye Başkomutan Stalin adını veriyorum” diye seslenen bir ayyaşın sözcelemini, ad verme edimi için gereken koşullar yerine getirilmiş olmadığından “başarısız” bir edimsel sözcelemdir. Austin “başarı” ya da “yerindelik koşulları” adını verdiği bu koşullara ilişkin ayrıntılı bir sınıflamayı *How to do Things with Words*’te sunmaktadır.

Austin’e göre gerçekte, olgusal bir bildirim görünümünde olan sözceler bile edimsel karakterdedir. Yani

“Oxford, Londra ya 100 km. uzaklıktadır.”

gibi, ilk bakışta savlayıcı görünen sözceler kolaylıkla edimsel formlara dönüştürülebilir: “Oxford’un Londra’ya 100 km. uzaklıkta olduğunu bildiriyorum “. O halde, aslında bir sözcelem üretilen her durumda gerçekleştirilen bir (ya da daha fazla) edim söz konusudur.

Austin söz edimleri (*speech acts*) adını verdiği bu edimlerin üç düzeyi arasında ayırım yapmaktadır: “Herhangi bir şey söyleme edimi” olarak tanımladığı edime düzsöz edimi (*locutionary act*); bir şey söylerken gerçekleştirilen edime edimsöz edimi (*illocutionary act*) bir şey söyleme yoluyla gerçekleştirilen edime ise etkisöz edimi (*perlocutionary act*) adını vermektedir. Örneğin birisinin

“Hayvanat bahçesinden kaçan aslan şehirde dehşet saçıyor.”

dediğini varsayalım. Mümkün bir önerme olarak sözcelem bir düzsöz edimdir. Sözcelem, önermenin doğru değeri aldığı durumda bir haber bülteni sunucusu tarafından canlı yayında, şehirde yaşayanları uyarmak için sözcelendiğinde bir edimsöz edimi değerini taşır. Bu sözceleme aracılığıyla sunucu ahaliyi gerçekten uyarabileceği gibi, onların paniğe kapılmasına, şehri terk etmelerine, vb. durumlara neden olabilir. Bu tür sonuçlar doğurduğunda sözcelem bir etkisöz edimdir.

Austin’in söz edimleri çözümlemesini temele alan daha kapsamlı bir söz edimleri teorisi geliştiren J. R. Searle'dür. Austin’in yaptığı söz edimleri ayırımını (düksöz, edimsöz, etkisöz) yerinde bulmayan Searle, söz edimlerinin dört sınıfını tanımlamaktadır: sözceleme edimi, önerme edimi, edimsöz edimi ve etkisöz edimi. Austin’de rastlanmayan “önerme edimi”ni Searle, “gönderme” ve “yükleme” edimlerinden oluşan bir sınıf olarak açıklamaktadır.

Austin’in temellerini attığı ve Searle’ün geliştirdiği söz edimleri teorisi, günümüzde Anglosakson felsefe dünyasının sınırlarını aşmıştır. Austin’in ölümünün ardından konferans notlarının derlenerek *How to do Things with Words* başlığıyla 1962’de ve Searle’ün *Speech Acts* adlı yapıtının 1969’da

yayımlanmasının ardından, söz edimleri teorisi Kıta Avrupası'nda da sık sık kullanılan bir referans ve birçok dil felsefesi yapısının hareket noktası olma özelliğini kazanmıştır. Söz edimleri teorisi, yalnızca dil felsefesi alanında değil, aynı zamanda iletişim etiği, eylem teorisi, hukuk felsefesi, lengüistik, hermeneutik gibi alanlarda da gittikçe artan bir ilgi ve saygınlık elde etmiştir. Teoriden kendi felsefi söylemlerinde yararlanan çok sayıda filozof arasında, Jürgen Habermas ve Paul Ricoeur gibi isimler de yer almaktadır.

OKUMA PARÇASI-1

Gündelik dil konusundaki bir metinde Ryle, “dilin gündelik kullanımı” ile “gündelik dilin kullanımı” arasında ayırım yapar. Gündelik dilin kullanımından söz edildiğinde “gündelik” terimi, “teknik”, “derin”, “şiiirsel”, “arkaik”, “özel” terimleriyle karşıtlık gösterir. Bu koşullarda “gündelik”, “ortak”, “yaygın”, “konuşulan”, “banal”, “bayağı”, “popüler” anlamına gelir; yani gündelik dil kavramı, göreli olarak belirli kişilerle sınırlı bir grup tarafından, belirli bir çerçeve içinde (teknik dillerin durumunda) ve belirli bir amaçla kullanılan bir dile özgü her kavram ile karşıtlık içinde kullanılır. Oysa, dilin gündelik kullanımından söz edildiğinde, “gündelik” terimi çok farklı bir anlamda anlaşılır. Terim “kullanımı benimsenmiş olmayan”, “klâsik olmayan”, “işlek olmayan” terimleriyle karşıtlık taşır; “standart” ve “kullanımı benimsenmiş” anlamına gelir. Ryle bu saptamalarda bulunmakla birlikte, bir yandan da bu ayrımların aslında çok keskin olmadıklarını belirtir. Gerçekten de, “karbüratör” teriminin yaygın olarak mı, yoksa özel olarak mı kullanıldığını söylemek güçtür; aynı şey hekimlik, ekonomi, felsefe terimleri için de söz konusudur. Gündelik dil ile teknik dil arasındaki sınırlar seçik ve net değildir; fakat Ryle şunu öne sürer; “Bir ifadenin gündelik dile ait olup olmadığını bilme söz konusu olduğunda, sonuçta hiç kimse kuşku içinde kalmaz”. Gündelik dilin bir sözcesiyle karşı karşıya olup olmadığını bilme sorununun ancak ve ancak sözcenin terimlerinin incelenmesi yoluyla çözüleceğini de belirtmek gerekir. Sözvarlığınm (*lexique*) teknik olmasının sentaktik form konusunda bir güçlük doğurduğu herhangi bir durum mevcut değildir. Üstelik gündelik dil, popüler (“seçkinlere ait olan”ın zıt anlamında) bir dil olarak değerlendirilemeyecektir. Popüler terimler gerçekte, her

bakımdan halkın bir grubuna özgü olan, teknik (düzeyde) kalan bir dile aittir.

Gündelik dilin felsefesine yönelik ilginin nedeni nedir? Öncelikle gündelik dil, teknik dilin onun üzerinde inşa edildiği temeldir. Gündelik dil bütün özel terim üretme etkinliklerinin ve onları açıklayan araştırmaların kavramsal temelinde yer alır. Ardından, gündelik dil bir topluluğun her türden deneyimini yansıtır ve bize dünya hakkında bir şeyler öğretmeye elverişli görünmektedir.

(...) Sonuç olarak, kendisi aracılığıyla temelde başkalarıyla iletişim kurduğumuz ve bir şeyler gerçekleştirdiğimiz şey, gündelik dildir ([bir şey] söylemenin [bir şey] yapmak olduğu olgusuyla çok doğrudan ilgilenen Austin'in gündelik dilin felsefesinin bir taraftan olması şaşırtıcı değildir). [{dd}](#).

OKUMA PARÇAS1-II

Terim olarak ne Fransız dilinde ne de başka bir dilde var olduğunu bildiğim bir edimsel sözce tasarımı pekâlâ kurulabilir. Bu tasarım, bildirisel ya da benim daha çok saptayıcı olarak adlandıracağım sözce tasarımıyla karşıtlık oluşturmak üzere ortaya atıldı. İşte şimdiden benim problem edinmek istediğim şey. Bu edimsel-saptayıcı tezini kabul etmeli miyiz?

Felsefecilerin sav (*assertion*) adı altında yakından bildiği saptayıcı sözce, doğru ya da yanlış olma özelliğine sahiptir. Bunun tersine, edimsel (*performatif*) sözce, hiçbir zaman doğru ya da yanlış olamaz: Onun kendine özgü bir işlevi vardır; edimsel bir sözce, bir eylem gerçekleştirmeye yarar. Böyle bir sözce dile getirmek, bu denli açıklıkla başka hiçbir biçimde gerçekleştirilemeyecek bir eylemde bulunmaktır. İşte örnekler:

“Bu gemiye ‘Özgürlük’ adını veriyorum. ”

“Özür dilerim.

“Başınız sağ olsun. “

“Size şunu yapmanızı öğütlerim. ”

Bunlar yeterince sık rastlanır sözcelerdir: Onlara, sözgelimi İngilizcede “*operative*” olarak adlandırılan yasal bir aracın şartları içinde rastlanır. Apaçık olarak, onların arasında birçoğu felsefecilerin ilgisinden uzak değildir: “...meye söz veriyorum” demek, dediğimiz gibi bu edimsel sözceyi dile getirmek, söz verme ediminin kendisidir; görülüyor ki, edim yeterince gizemli-olmayan bir şeydir. Ve görür görmez, böylesi bir edimin doğru ya da yanlış olamayacağını kavırıyoruz -olamayacağını diyorum, çünkü bu ifade başka önermelerin doğru ya da yanlış olduklarını içerimine alır ve bu da yanılmıyorsa tamamen başka bir şeydir.

Bununla birlikte, edimsel sözce eleştiriden bütünüyle bağışık değildir: O da pekâlâ eleştirilebilir; fakat, doğruluk ya da yanlışlıktan tamamen farklı bir boyutta. Edimselin, söz konusu olan edime her bakımdan uygun düşen bir durumda açığa vurulmuş olması gerekir: Şayet konuşan kişi, eylemde bulunmak için gereken koşullar (bu koşullar belirli bir niceliktedir) içinde değilse, bu durumda sözce, genel olarak verdiğimiz adla “başarısız” (“*unhappy*”) olacaktır.

Edimselimiz her şeyden önce, başka her prosedür ya da seremoni gibi, yasa adamlarının dediği biçimde “hükümsüz” olabilir. Örneğin, konuşan kişi öyle bir edimi gerçekleştirecek konumda değilse ya da edim açısından gerçekleştirmeyi hedeflediği amaç, edimin sonucu olmaya uygun değilse, o durumda konuşucu yalnızca sözcesini dile getirerek hedeflediği edimi gerçekleştirmekte başarılı olamaz. Böylece, ikieşli olmak isteyen kimse, ikinci evliliğini gerçekleştiremez. Eğer bir gemiye ad vermek için

yetkili kılınmış değilsem, ona ad veremem; penguenleri vaftiz etmeyi, o yaratıklar bu marifet için pek uygun olmadığından, başaramam.

İkinci olarak, edimsel sözcelem karavana (*nul*) olmasa bile, içtenlik taşımadan dile getiriliyorsa başka bir biçimde “başarısız” olabilir. Bir söz verme ediminde bulunmaya en küçük bir niyet taşımadan, hatta belki onu gerçekleştirmenin olanaklı olup olmadığını düşünmeden “...meye söz veririm” dersem, verilen söz koftur. Söz, tabîî ki olmuş bir şeydir: Bununla birlikte, bir “başarısızlık” vardır, söz kötüye kullanılmıştır. (...) [{ee}](#).

Terimler Konusunda Açıklamalar

Anlam (sense): En genel tanımıyla, dilsel bir ifadenin göndermede bulunduğu şey dışında sahip olduğu iletişimsel içerik. Çeşitli anlam görüşleri arasında, bu içeriği nasıl tanımladıklarına bağlı farklılıklar vardır. Örneğin: Locke un “zihinci” görüşü, bu içeriği bir sözcüğün zihinde uyandırdığı “ide” olarak tanımlarken, Austin ve Searle’ün “pragmatik” görüşü, bu içeriği bir sözcelemin içinde üretildiği koşullarla açıklamayı denemektedir.

Anlam belirsizliği (ambiguity): Bir dilsel ifadenin anlamının kesin olarak belirlenememesi durumu. Örneğin “Aç mısınız?” sorusuna verilen “Bir şeyler atıştırdım” cevabı, “Hâlâ açım”, “Ne önereceğine bağlı” ya da “Belki daha sonra yerim” anlamlarına gelebilir.

Anlamsızlık (non-sense): Bir dilsel ifadenin herhangi bir iletişimsel değer taşınamaması durumu. Örneğin “Değişimler kaneviçenin gözünde ayaklanıyor” ifadesi semantik açıdan kusurlu olması nedeniyle anlamsızdır.

Bağıntı (relation): Grice’ın, Kant’ın kategorilerinden esinlenerek, konuşmanın dört merkezi ilkesi olarak ortaya koyduğu ilkelerden biri. Bağıntı ilkesi, iletişim etkinliğine katılan bireylerin konuşmaya katkılarının, konuyla uygunluk gözetilerek yapılması gerektiğini belirtir.

Bağlam (context): Bir sözcelemin içinde gerçekleştirildiği koşulları belirtir. Konuşucu ve dinleyicinin karşılıklı konumları, iletişimin içinde gerçekleştirildiği ortamın ve koşulların bilgisi gibi öğelerden oluşur.

Başarısız (unhappy): Austin'de, bir edimsel sözcelemin altı başarı ölçütünden birine ya da daha fazlasına aykırı olduğundaki durumu.

Belirtik edimsel (explicitive): Austin'in ilkel / belirtik edimsel ayırımına göre, sözcelemelerin, kendileri aracılığıyla gerçekleştirilen eylemin doğasını yansıttığındaki formu. Örneğin "Senden özür dilerim" sözcelemini bir belirtik edimseldin

Belirtke (index): Peirce'a göre, gösterge türlerinden biri. Bir göstergenin, insanlar arasındaki ortak deneyimlere dayalı olarak bir başka olguyu imlediği durum. Örneğin: bebeğin ağlaması bir ihtiyacı ya da sıkıntısı olduğunun; duman ateş yandığının göstergesidir.

Bildirim (statement): "Dünya yuvarlaktır" gibi, olgusal tasvirler sunan ifadeler.

Bilişsel içerik (cognitive content): Bir sözcelemin, pragmatik değeri dışında taşıdığı ileti.

Davranış-belirtici (behavitive): Austin'deki beş edimsöz edimi sınıfından biri. Bunlar, özür dilemek, kutlamak, başsağlığı dilemek gibi toplumsal tavır ve davranışlara ilişkindir.

Dilegetirilebilirlik ilkesi (exprimability principle): Searle'ün, anlatılmak istenen herşeyin dile getirilebileceği şeklinde formüle ettiği ilke.

Dil oyunları (language games): Wittgenstein'in post-Tractatus döneminde, özellikle Felsefi Soruşturmalarda açıkladığı, dilin olgu bağlamlarını resmetme işlevi dışında

kalan, gündelik hayatta kullanılan, fıkra anlatmak, adres tarif etmek, şaka yapmak gibi kullanım formlarıdır.

Dinleyici (hearer): Karşılıklı konuşma ortamındaki bireylerden, kendisine hitap edilen.

Doğal dil (natural language): Türkçe, İngilizce gibi tek tek diller. Doğrulanabilirlik (verifiability): Mantıkçı-pozitivist felsefede, bir dilsel ifadenin anlamlılık ölçütü. Onlara göre, analitik ya da deneysel olarak doğrulanamayan ifadeler, sahici anlam içeriğinden yoksundur.

Duygusal ifadeler (emotional expression): Ayer, Carnap gibi neo pozitivistlere göre, herhangi bir imlemi olmayan, duygu, tutum belirten; beğeni ya da yergi dile getiren ifadelerdir.

Düzsöz edimi (locutionary act): Austin'in edimsöz edimi ve etkisöz ediminden ayırdığı, yalnızca herhangi bir şey söyleme edimi olarak tanımladığı söz edimi. Searle bunun imkânsız olduğunu düşünmektedir.

Düzenleyici kurallar (regulative rules): Searle'de söz edimlerini yöneten kurallar ikiye ayrılır: düzenleyici ve kurucu kurallar. Searle'e göre düzenleyici kurallar, kurallardan bağımsız olarak var olan, kişiler arası ilişkileri düzenleyen kurallardır. Nezaket kuralları bu türe girer.

Edimsel sözcelem (performative utterance): Austin'in başlangıçta yaptığı “edimsel / saptayıcı” aynımına göre, edimsel sözcelemler kendileri aracılığıyla birtakım edimlerin gerçekleştirilmesine yarar. Örneğin “Bunu yapmaya söz veriyorum” sözcelemine gerçekleştirmiş olan kişi, belirli bir

şey yapma yükümlülüğünü üzerine alma edimini gerçekleştirmektedir.

Edimsöz edimi (iJlocutionary act): Austin'e göre, bir şey söyleme ediminin tersine, bir şey söylerken gerçekleştirilen edim. Örneğin “Yarın yağmur yağacağına dair seninle bahse girerim” demek, bir bahse girme edimsöz ediminde bulunmaktır.

Etkisöz edimi (perlocutionary act): Austin'de, konuşucunun kendisi aracılığıyla dinleyici üzerinde bir etki yaratmayı başardığı edisöz edimi. Örneğin, birisine “onu vur” diyerek onun bir başkasına ateş etmesine neden olan kişinin “onu vur” sözcelemi, bir etkisöz edimidir.

Gönderge (reference): En genel tanımıyla, tasviri bir ifadenin resmettiği varlık. Örneğin “Dünyaya en yakın gök cismi” ifadesinin göndergesi Ay'dır. Gönderme yapmak (to refer): Dış dünyadaki bir varlığı belirtmek.

Gösterge (sign): Kendisi dışında bir şeyin yerini tutan en küçük anlam birimi. Saussure'e göre bir gösterge, gösteren ve gösterilen olmak üzere iki öğeden oluşur.

Güç (force): Austin'de, bir sözcelemin anlamı ve göndergesi dışında sahip olduğu iletişimsel değer. Örneğin “Defol!” sözcesinin gücü, birisini kapı dışarı etmektir.

İlkel edimsel (primary performative): Austin'in ilkel / belirtik karşıtlığı içinde tanımladığı sözcelem sınıfı. Kendisi aracılığıyla gerçekleştirilen eylemin doğasını belirtmeyen, “üzgünüm” örneğindeki gibi sözcelemler.

İfade (expression): Jestler, mimikler, sözcelemler gibi, bir iletide bulunmak için kullanılan her tür araç.

İmlem (meaning): Olgu bağlamalarını resmeden ifadelerin göndergesi ve anlamını aynı anda belirten terim.

İşbirliği ilkesi (co-operative principle): Grice'ın, "konuşmaya katkını, katkıyı yaptığın şamanın gerektirdiği biçimde, katıldığın söz alış-verişinin kabul edilmiş amacı doğrultusunda yap" biçiminde formüle ettiği iletişim ilkesi.

Karar-belirtici (verdictive): Austin'in beş edimsöz edimi sınıfından birisi olarak, "...sonucuna varmak ", "...olarak değerlendirmek" gibi genellikle hukuksal edimleri kapsar.

Kiplik (modality): Grice'ın işbirliği ilkesinin dört alt-ilkesinden biri. Konuşucunun bulanıklıktan kaçınması gerektiğine işaret eden kiplik, şu dört buyruktan ibarettir: 1) Bulanıklıktan kaçın, 2) belirsizlikten kaçın, 3) özlü konuş, 4) derli-toplu konuş.

Konuşucu (speaker): iletişim ortamında dinleyiciye hitap eden kimse. Kullanım-belirtici (exercitive): Austin'deki beş edimsöz edimi sınıfından biri. Salık vermek, uyarmak, dikkatini çekmek gibi, bir erkin, hakkın ya da yetkenin kullanılması olan edimler bu grupta yer alır.

Kurucu kurallar (constructive rules): Searle'e göre, yeni davranış biçimleri yaratıp onları düzenleyen kurallar. Örneğin, satranç oyununun kuralları.

Nicelik (quantity): Grice'ın işbirliği ilkesini oluşturan dört alt-ilke sınıfından biri. Bu alt-ilke şu iki buyruktan oluşur: 1) Konuşmaya katkını, katıldığın söz alış-verişinin o andaki

amaçlarının gerektirdiği ölçüde bilgilendirici olsun; 2) Konuşmaya katkın, gerektiğinden fazla bilgilendirici olmasın.

Nitelik (quality): Grice'm işbirliği ilkesinin alt-ilkelerinden biri. Şu iki buyruğu içerir: 1) Yanlış olduğuna inandığın şeyi söyleme; 2) Elinde yeterli kanıt olmayan şeyi söyleme.

Pragmatik (pragmatic): A.B.D.'li semiotik uzmanı Charles Morris'e göre semiotiğin üç alt disiplini şunlardır: sentaks, semantik ve pragmatik. Pragmatik, göstergeler ile onları kullanan kişiler arasındaki bağlantıları inceler.

Saptayıcı (constative): Austin'in çözümlemelerinin başlangıcında kullandığı ve sonuçta kendiliğinden geçerliğini yitiren "edimsel / saptayıcı" sözcelemeler ayrımındaki bir grup. Saptayıcı sözcelemeler "Oxford, Londra'ya 100 km. uzaklıktadır" gibi olgusal tasvirlerdir.

Semantik (semantic): Semiotiğin, göstergeler ile onların uygulanabildiği nesneler arasındaki ilişkileri inceleyen alt-dalı.

Sentaks (syntax): Bir doğal dildeki cümle kuruluşlarında sözcüklerin sıralanma düzenlerini belirleyen kurallar bütünü.

Serimleyici (expositive): Austin'in beş edimsöz edimi sınıfından biri. Austin'e göre, onaylamak, sanmak, sonuç olarak çıkarmak, açıklamak, belirtmek gibi, konuşucunun sözlerini hangi anlamda kullandığını serimlemek için gerçekleştirdiği edimler bu sınıfı oluşturur.

Sözcelem (utterance): iletişim etkinliği içinde belirli bir dilsel iletide bulunmak için kullanılan cümle.

Söz Edimleri (speech acts): Bir cümle sözceleyen kişinin gerçekleştirdiği dilsel edimler. Austin bu edimleri üç gruba (düzsöz, edimsöz, etkisöz) ayırırken Searle dört grupta (sözceleme, önerme, edimsöz, etkisöz) ele almaktadır.

Yapay dil (artificial language): Esperanto, ASL, trafik sinyalleri gibi bildirişim dizgeleri.

Yükleyici (comissive): Austin'deki beş edimsöz edimi grubundan biri. Söz vermek, and içmek, güvence vermek gibi, bir yükümlülüğü kabul etme ediminin gerçekleştirilmesi olan edimsöz edimleridir.

- {a}. Şu iki noktaya dikkat çekmek gerekebilir: a) bilimler ile felsefe arasındaki ilişkinin doğrudan konumuz olmadığı gibi tarihsel arka planıyla ele alınması gereken zengin bir problem alanı oluşturduğuna; b) belirteceğim özelliğiyle, felsefî bilgi için orijinal veya tüketici bir tanım verme niyeti taşımadığıma.
- {b}. (Lat.) Doğruluk değeri duyu deneyimi yoluyla denetlenmesine bağlı olmayan bilgilen niteleyen terim. Örneğin, geometri ya da mantık bu tür bilgilerden oluşur.
- {c}. Descartes'tan aktaran: J.Cottingham, *Akılcılık* içinde, çev: B.Gözkan s. 132
- {d}. Darwin, Charles, *İnsanın Türeyişi*, çev: O. Ünalın, 1980, s. 78-83
- {e}. Denkel, A. , “Düşünme, dil ve anlam”, *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 16, s. 38-51
- {f}. Sosyolojiyle dilbilim arakesitinde yer alan çalışmaların farklı terimlerle adlandırıldığı görülmektedir. Sosyolengüistik terimi dışında “dil sosyolojisi”, “sosyal legüistik”, “sosyolojik lengüistik” terimleri bunlara örnektir. Araştırmacıların bu adlandırmalar arasında yaptığı tercihin, dilbilimi mi, sosyolojiyi mi temel aldıklarına bağlı olduğu görülmektedir. Ancak biz burada nüansları gözetmeksizin “sosyolengüistik” terimini kullanacağız.
- {g}. Benveniste, Emile, *Genel Dilbilim Sorunları*, çev: E. Öztokatlı, s. 108-110
- {h}. Aster, Ernst von, *Bilgi Teorisi ve Mantık*, çev: M. Gökberk, s. 14-15
- {i}. Ricoeur, P., “Söz Edimleri Kuramı ve Etik”, çev: A. Altınörs, s. 27-41
- {j}. Bryan Magee'nin John R. Searle ile yaptığı söyleşiden (Yeni Düşün Adamları içinde)
- {k}. Vygotsky, L. S., *Düşünce ve Dil*, çev: S. Koray, s. 57-80
- {l}. Locke, J., *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, çev: M. D. Topçu, s. 16-19
- {m}. Frege, G., *Anlam ve Gönderge Üstüne*, çev: H. Ş. Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları*, Mayıs 1989, s.11-12
- {n}. Quine'dan aktaran ve çev: R. L. Aysever, *Anlam Sorunu* ve J. R. Searle'ün Çözümü, s. 46

- {q}. Searle, J. R. , *Söz Edimleri*, çev: R. L. Aysever, s. 109-110
- {p}. Platon, *Kratylos*, çev: C. Karakaya, s. 8-12
- {g}. Ockhamlı William, *De Terminis*, çev: S. Babür-B. Çotuksöken (*Ortaçağda Felsefe* içinde), s. 325-328
- {r}. Descartes, Rene, *Metot Üzerine Konuşma*, çev: K. Sahir Sel, s. 52-64
- {s}. Leibniz'den aktaran: U. Eco, *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, çev: K. Atakay, s. 277-278
- {t}. Condillac, E. B. , *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme*, çev: M. Katırcıoğlu, s. 200-281
- {u}. Saussure, F. de, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev: B. Vardar, s. 18-20
- {v}. Humboldt, W. v. , “Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues”, *Langage et Connaissance* içinde: A. SchafT, Fr. çev: C. Brendel, s. 9-10
- {w}. Frege, Gottlob, “Fonksiyon ve kavram”, çev: H. Ş. Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları*, Mayıs 1988
- {x}. Bryan Magee'nin Ayer ile söyleşisinden (*Büyük Filozoflar* içinde), çev: A. Cevizci, s. 322-323
- {y}. Doğruluk zihin ile nesnesi arasındaki uygunluktur. (Lat.)
- {z}. Reichenbach, H. , *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev: C. Yıldırım, s. 173-174
- {aa}. Schlick, M. , “Anlam ve Doğrulama”, çev: N. Arat, *Çağdaş Felsefe* içinde, s. 252-256
- {bb}. Wittgenstein, L. , *Tractatus Logico-philosophicus*, çev: O. Aru- oba, s. 43-47
- {cc}. Wittgenstein, L. , *Felsefî Soruşturmalar*, çev: D. Kanıt, s. 74-76
- {dd}. Rossi, G-J., *Analitik Felsefe*, çev: A. Altınörs, s. 47-48
- {ee}. Austin, J. L., “Edimsel-saptayıcı”, çev: A. Altınörs, *Anlam, doğrulama ve edimsellik* içinde, s. 73-75